

72760

İSTANBUL TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

DIŞ BORÇLANMA SÜRECİNDE TÜRKİYE

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Selda GENÇ

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih : 8 Haziran 1998

Tezin Savunulduğu Tarih : 23 Haziran 1998

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Yücel CANDEMİR

Diğer Jüri Üyeleri : Prof.Dr. Ertuğrul TOKDEMİR

Doç.Dr. Nurhan YENTÜRK

HAZİRAN 1998

ÖNSÖZ

1970li yıllardan beri süregelen sürekli ve hızlı bir dış borçlanma süreci, ekonominin genel sorunları arasında dış borçlanmanın kritik bir konu olarak yer alması ve konu hakkındaki tartışmaların hala güncelliğini koruması araştırma konusu olarak seçmeme neden olmuştur. Çalışmada özellikle 1980 sonrası dönem tahlil edilmeye çalışılarak, kaynaklar elverdiği ölçüde veri elde edilmeye çalışılmış ve Türkiye'nin ekonomik kalkınması, dış borçlanması ve dış ticareti gibi birbiri ile içiçe olan olayların ekonomik süreci analiz edilmiştir. Amacım, benden sonra Türkiye'nin dış borçlanma süreci konusunda araştırma yapacak olanlara sayısal verileri de içeren ayrıntılı bir rehber sunmaktır.

Çalışmamın gerçekleşmesinde bana yardımcı olan danışman hocam Prof.Dr.Yücel Candemir'e ve çalışmamın bütününde bana teknik yardım sağlayan arkadaşım Hakan Arıbaş'a çok teşekkür ediyorum.

İstanbul, Haziran 1998

Selda GENÇ

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	ii
ÖZET	vii
SUMMARY	viii
BÖLÜM 1. GİRİŞ	1
BÖLÜM 2. GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE DIŞ BORÇLAR.....	3
2.1. Dönemler İtibariyle Dış Borçlanmalar.....	3
2.1.1. Osmanlı Dönemi Dış Borçları.....	3
2.1.2. Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Devlet Dış Borçları.....	4
2.1.3. 1930-1950 Dönemi.....	6
2.1.4. 1950-1980 Dönemi	8
2.1.5. 1980 Sonrası Dönem	11
2.2. 1970li ve 1980li Yıllarda Dünya Olayları ve Dış Borçlara Etkisi	12
2.2.1. Kurumsal Değişmeler	13
2.2.2. Uluslararası Serbest Fiyat Sistemi	14
BÖLÜM 3. DIŞ BORÇLANMA	16
3.1. Dış Borçlanma Nedir?	16
3.2. Dış Borç Sorununun Anlaşılabilmesi İçin Bazı Temel Kavramlar	17
3.3. Dış Borç Sorununa Makroekonomik Yaklaşım	19
3.4. Dış Borçlarla İlgili Bazı Temel Oranlar	22
3.5. Dış Finansmanın Kendi Kendini Destekleyen Büyüme ... Sürecini Başlattığını Gösteren Kriterler	25
3.5.1. Kullanım Kriteri	25
3.5.2. İticilik Kriteri	26
3.5.3. Etkinlik Kriteri	26
3.5.4. Bütçe Kriteri	26
3.5.5. Kriterlerin Değerlendirilmesi	27
3.6. Dış Borç Yönetimi	27
3.6.1. Siyasi Koordinasyon	30
3.6.2. İstatistiki Analiz	31
3.6.3. Yürütülen İşlemler	32
BÖLÜM 4. TÜRKİYE EKONOMİSİ'NDE GELİŞMELER	33
4.1. Ekonominin Genel Dengesindeki Gelişmeler	33
4.2. Türk Ekonomisi'nin Dış Ticaret Yapısı	38
4.2.1. İhracattaki Yapısal Gelişmeler	38
4.2.2. İthalattaki Yapısal Gelişmeler	45

4.2.3. Dış Ticarete Meydana Gelen Gelişmeler ve Dış Ticaret Hadleri	50
4.3. Dış Borçlardaki Yapısal Gelişmeler	52
4.3.1. Toplam Dış Borç Yapısı ve Gelişme Eğilimleri	52
BÖLÜM 5. DIŞ BORÇLANMA VE BÜYÜME İLİŞKİSİ	64
5.1. Sermaye Girişi, Ekonomik Büyüme ve Tüketim	64
5.2. Türkiye’de Dış Borçlar ve Büyüme Arasındaki İlişkinin Belirlenmesine Yardımcı Olabilecek Ekonometrik Model Denemeleri	67
5.2.1. Üretimin Sermaye İthaline Duyarlılığı (n=17)	68
5.2.2. Marjinal Tüketim Eğilimi (n=17)	74
5.2.3. Üretimin Sermaye İthaline Duyarlılığı (n=11)	78
5.2.4. Marjinal Tüketim Eğilimi (n=11)	83
SONUÇLAR VE ÖNERİLER	87
KAYNAKLAR	96
ÖZGEÇMİŞ	100

TABLO LİSTESİ

	<u>Sayfa No</u>
Tablo 2.1 Türkiye'nin Cumhuriyet'in İlk Yıllarındaki Dış Borçları, (1924-1950), (Milyon TL.)	7
Tablo 2.2 1973-1980 Dönemi Dış Borçlar (Milyon Dolar)	10
Tablo 2.3 1973-1980 Dönemi Dış Borç Göstergeleri (%)	11
Tablo 4.1 Sabit Sermaye Yatırımları (1980-1995), (Milyar TL.)	34
Tablo 4.2 Sektörler İtibariyle Sabit Sermaye Yatırımları (1980-1995), (%)	35
Tablo 4.3 Ekonomi ve Kamu Kesiminin Genel Dengesi İle İlgili Göstergeler (1986-1996), (Milyar TL.)	37
Tablo 4.4 Yıllara Göre İhracatın Temel Göstergeleri (1980-1986)	38
Tablo 4.5 Türkiye'de 1980-1986 Döneminde İhracatın İthalatı Karşılama Oranı	40
Tablo 4.6 İhracatın Sektörel Dağılımı (1980-1996), (Milyon Dolar)	43
Tablo 4.7 Yıllara Göre İthalatın Temel Göstergeleri (1980-1996)	45
Tablo 4.8 İthalatın Sektörel Dağılımı (1980-1995), (Milyon Dolar)	47
Tablo 4.9 İthalatın Ana Mal Gruplarına Göre Dağılımı (1980-1995)	48
Tablo 4.10 Dış Ticarete Meydana Gelen Gelişmeler (1980-1996) (Milyon Dolar)	50
Tablo 4.11 Türkiye'nin Toplam Dış Borçları (1980-1997), (Milyon Dolar)	53
Tablo 4.12 Toplam Dış Borçların Borçlulara Göre Dağılımı (Milyon Dolar)	56
Tablo 4.13 Toplam Dış Borçların Alacaklılara Göre Dağılımı (Milyon Dolar)	57
Tablo 4.14 Dış Borç Göstergeleri (Milyon Dolar), (1986-1996)	58
Tablo 4.15 Dış Borç Göstergeleri (%), (1986-1996)	59
Tablo 5.1 Üretimin Sermaye İthaline Duyarlılığı Katsayısının Tahmini İçin Veriler (1980-1996), (Milyar TL.)	69
Tablo 5.2 Marjinal Tüketim Eğilimi Katsayısının Hesaplanması İçin Veriler (1980-1996), (Milyar TL.)	75
Tablo 5.3 Üretimin Sermaye İthaline Duyarlılığı Katsayısının Tahmini İçin Veriler (1986-1996), (Milyar TL.)	78
Tablo 5.4 Marjinal Tüketim Eğilimi Katsayısının Hesaplanması İçin Veriler (1986-1996), (Milyar TL.)	84

GRAFİK LİSTESİ

		<u>Sayfa No</u>
Grafik 4.1	Toplam Dış Borçlar/GSMH Oranları (1986-1996)	60
Grafik 4.2	Toplam Dış Borçlar/İhracat Oranları (1986-1996)	61
Grafik 4.3	Toplam Dış Borç Servisi/İhracat Oranları (1986-1996)	62

ÖZET

Dış borçlanma, kalkınmanın gereği olan yurtiçi sermaye birikiminin düşük seviyede olmasından, teknoloji yetersizliğinden ve ithalat fazlası-ihracat eksikliği nedenlerinden kaynaklanan bir olaydır. Bu nedenle “Dış Borçlanma Sürecinde Türkiye” ana başlığı altında yapılan çalışma, ülkenin ekonomik kalkınması ve dış ticareti ile ilişkisi de ele alınarak incelenmiştir.

Osmanlı Devleti’nin Kırım Savaşı’nın finansmanı için batılı ülkelere başvurmasıyla başlayan dış borçlanma süreci, günümüzde de güncelliğini koruyarak hala devam etmektedir.

Dış Borçlanma en temel tanımıyla gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkelere sağladığı dış kaynak olarak tanımlanabilir. Yatırımların yurtiçi tasarrufları aşması durumunda dış kaynaklara başvurulmakta, dış kaynak ihtiyacı ihracat ve ithalat arasındaki ithalat lehine meydana gelecek farkla kapatılabilmektedir. Dış borçlar ile ekonominin diğer göstergeleri arasındaki ilişki “Dış Borç Göstergeleri” denilen oranlarla belirginleştirilmiş olup, bu oranlar için kesinleştirilen kritik değerler ülkenin borçluluk durumunun hakkında bilgi verebilmektedir. Ayrıca dış borçlanmanın gittikçe karmaşıklaşan bir yapı alması etkin ve güvenilir bir borç yönetiminin gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır.

Türkiye’nin 1980-1996 dönemi gelişme süreci incelendiğinde dış borçlanmanın temel göstergelerinden olan toplam tasarruf-yatırım farkının sürekli açık verdiği, tasarrufların yurtiçi yatırımları karşılamada yetersiz kaldığı görülmektedir. Türkiye’nin Toplam Dış Borçları 1980 yılında cari dolar bazında 15.81 milyon dolar iken 1990 yılında 49.04’e yükselmiş, 1997 yılında ise toplam dış borçlarımız 82.17 milyon dolar olmuştur. Toplam borçlar içinde kısa vadeli borçların payı 1980 yılından sonra sürekli bir artış içindedir. İncelenen dönemde Dış ticaretin sürekli açık verdiği, ithalatın ise ihracattan daha hızlı arttığı izlenmiştir.

Yurtdışından sermaye ithalinin milli gelir üzerindeki etkisinin çok olumlu olmadığı, elde edilen potansiyel fazlanın çok verimli alanlarda kullanılmadığı, bu fazlanın borç servisi ödemeleri için yeterli olsa da, mevcut dış borçların sürekli artma eğilimi ile aşınmaya maruz kalabileceği gözönünde bulundurulmalıdır. Bu durumda yurtiçi tasarrufların ve ihracatın artırılmasını sağlayıcı önlemler alınmalı, etkin bir borç yönetimi kurulmalıdır. Dış borçlanmadan sağlanan getiriler verimli alanlarda değerlendirilmeli, borçlanmanın maliyetinin elde edilen kazancı aşmamasına özen gösterilmelidir. Aksi halde dış borçlanma, ekonomide kaldırılması çok ağır bir yük haline gelecektir.

SUMMARY

Governments borrow from external sources when revenues fall short of expenditures. The purpose of this paper is to analyze “*External Borrowing Period of Turkey*” together with economic balances and external trade. We criticised government’s debt strategy and warned against the difficulties the economy may face in the near future in our research.

So many definitions can be made for external debt. One of them is as follows:

“The commonly used narrow definition of external debt includes all medium term and the long term debt (of one year or more) owed by the public sector to non-residents. A broader definition adds short-term public sector debt, direct investment and private sector debt (both short term and long term). Definitions become complicated because the distinction between different types of external obligations such as loans, grants and direct investment is not always clearly discernible.

It is also defined concerning the financial aspect of debt in External Debt by IMF, The World Bank, The Bank for International Settlements and OECD:

Gross external debt is the amount, at any given date, of disbursed and outstanding, contractual liabilities of residents in a country to non-residents to repay principal, with or without principal” (UGAN, 1997, s.19)

External debt is concerned with outstanding balances of contractual liabilities. The key data elements that must be tracked in an external debt accounting system are disbursed debt outstanding undisbursed balances and arrears. These are stock items in the sense that they represent amounts due or receivable at a moment of time. The flow data are loan commitments, disbursements, interest payments, cancellations and write-offs.

External debt accounting principles were defined by the World Bank when it established its Debtor Reporting System. These concepts are similar in many respects to the principles for the preparation of balance of payments accounts, national income accounts public finance and monetary accounts. Each of these accounting records contains elements that relate to external debt.

In the last few years, the rapid expansion of the foreign debts coupled with the steep rise in the real interest rates on the international money markets. It does not only threaten Turkey's credit-worthiness but impose severe constraints on the domestic policies the government may follow to attain its objectives of growth and price stability.

At the end of 1980, total external debt of Turkey amounted to \$15.8 billion representing 27.8 percent of Gross National Product (GNP). At the end of 1987, total external debt increased to \$40.3 billion or 59.1 percent of GNP and at the end of 1997 increased to \$82.2. Noting the fact that the debt/GNP ratio of the countries with recent debt servicing problems was in the range of 50 percent of their GNP's. So, it's striking to see how Turkey has managed during the 1980's to maintain high output growth.

With the increase in total amount of external debt, Turkey's debt burden has increased substantially. But, up till now, Turkey was able to meet its debt service obligations on a timely basis. Lately, the government has tried to move away from short-term to medium and long-term borrowing. But during 1987, the proportion of short term in total debt continued to increase. Beside its volume, significant shifts have also occurred in the term structure and the shares of various borrowers in total outstanding volume of debt. Over the 1980-1987 period, the share of short-term debts in total has steadily risen. Also debt/GNP ratio has increased considerably over the period 1980-1987 and 1987-1996, it remained at about %40. It's because the cross-currency exchange rate fluctuations caused changes in the value of external debt. A substantial part of Turkish external debt is denominated in currencies such as Mark and Yen. As a result, the dollar value of the total debt has been affected. After 1988, the debt stock has stabilized. The jump in stock in 1990 is in the form

short debt increase and was stimulated by the domestic policy mix and eased by the liberalization of capital movements since August 1989.

Comparison of the Turkish debt/output ratio with those for the developing countries, it reveals the seriousness of the situation. On this account Turkey has moved in line with the average for the countries that the IMF classifies as “countries with recent debt servicing problems”. It’s notable that the rapid increase in external debts has not so far led to erosion of Turkey’s credit-worthiness in international money markets.

In addition to the external debt developments in Turkey, balance of payments developments, would give a better intuitions for borrowing requirements from abroad.

Current account deficit was around \$3 billion from 1985 to 1987. In 1988, the deficit narrowed down to \$1.6 billion due to the slow-down in economic activity and as a result of diminishing trade deficit and strengthening of tourism and workers’ remittances, then in 1991 current account gave a surplus of \$226 billion. However, due to net capital inflows in 1992, the official reserves increased by \$1.5 billion. Later, the current account deficit reached \$6.9 billion in 1993.

Turkey’s credit-worthiness in international money markets imposes restrictions on the current account. Empirical analysis suggests that current account deficits of 2-2.5 percent of GNP are feasible for Turkey. Current account deficit/Gross National Product ratios of more than 2.5 percent are found to be not compatible with maintaining Turkey’s creditworthiness. So, fiscal policy adjustment is necessary to restore consistency with a growth oriented external debt strategy.

How foreign borrowing affects macroeconomic stability can be best understood in the context of production, consumption, savings and investment. In an economy where there is a foreign trade, production includes goods for export, imports are a supplement to domestic production. Thus total production plus imports comprises

goods and services for personal consumption, for investment, for government use or for export.

There is a relationship between production and income. Simply, production creates incomes equal to the value of input. Some income is taken by government in taxes, some is saved by the private sector, the balance is spent on consumption. Foreign borrowing is the excess of imports of goods and services over exports and net borrowing creates debt. In the absence of foreign borrowing, private sector investment plus government spending is limited by the level of private sector savings and taxation. Economic growth, of course, could be accelerated with foreign borrowing, permitting imports to exceed exports and at the same time, investment plus government expenditures to exceed savings plus taxes.

If a country borrows abroad, it must pay interest on the outstanding debt and, as debt increases, interest payments needed to service the debt also rise. Thus, it is crucial that external borrowing leads to an increase in productive capacity. Not only must be an expansion of goods for domestic needs but also of exports to finance interest and amortization payments on the foreign debt.

In carrying out a debt-reduction operation and moving to a higher debt-stabilizing real growth rate, higher growth is achieved is an increase in the resource inflow to the nation. That is to say, higher growth should be accompanied by a decline in the surplus of net exports of goods and services. Ideally, this fall would come preponderantly through an increase in imports of capital and intermediate goods, rather than through diminishing exports. The process should therefore be helped along by trade liberalization as appropriate.

There are standard indicators for measuring the burden of external debt: the ratios of the stock of debt to exports and to gross national product and the ratios of debt service to exports and to government revenue. Although there is widespread acceptance of these ratios as measures of creditworthiness, there are no firm critical levels which, if exceeded, constitute a danger for indebted country.

When considering an external borrowing program a government must bear in mind that projected net export earnings must be sufficient to accommodate. To manage debt effectively, authorities must project time profile of debt service obligations. They must accurately forecast export earnings, domestic revenues and future access to finance. They must also monitor the potential for pre paying or refinancing their debt to take advantage of new borrowings on better terms.

Governments must view foreign borrowing in the framework of overall economic policy. External debt problem rarely arise when policies are chosen so that key economic variables convey true economic costs to decision makers.

Borrowers must choose the best combination from the available sources of external finance to suit the needs of the economy as a whole. For individual projects, the objective is to maximize concessional finance, maximize the amount of loans that can be rolled over and minimize the debt service payable during the project's gestation period. National concerns include the appropriate currency composition of debt and the impact of new borrowing on the structure of total debt servicing obligations.

Our research examines the external borrowing period of Turkey together with economic balances and external trade. In addition to the historical debt sustainability analysis, standart ratios are calculated for the revealing Turkey's external debt position and durability towards these debts. It has been found that the current debt policy in Turkey is sustainable but there is a liquidity problem due mainly to high interest payments. However, any percentage change in growth performance may disturb the economy and chance all the results we have found.

BÖLÜM 1 : GİRİŞ

Yeni sanayileşen Türk Ekonomisi'nin gerek tasarruf açığı gerekse dış ticaret açığı nedeniyle dış kaynaklara ihtiyaç duyduğu bilinen bir gerçektir. Bir taraftan hatalı iç ekonomik politikalar ve diğer taraftan dış dünyadan kaynaklanan nedenlerin etkisiyle dalgalanmalar gösteren Türk Ekonomisi, 24 Ocak 1980 istikrar tedbirleri eşliğinde “ithal ikamesi” sanayileşme stratejisini terkederek “ihracata dayalı” sanayileşme stratejisine yönelmiştir. Her iki stratejinin esaslarına uygun olarak uygulanmadığı önemli bir tartışma konusudur. Ayrıca, ihracata dayalı sanayileşme stratejisinin de istenilen sonucu vermemesi üzerine, uygulanması gereken ekonomi politikasının bunların bir karması olması gerektiği görüşü kesinlik kazanmıştır. Bu dönemde dış borçlar hızlı bir artış göstermiş ve kısa vadeli borçların toplam içindeki payı da sürekli yükselmiştir.

Bu çalışma, dış borçların Osmanlı döneminden itibaren gelişimini inceleyerek, olumsuz gelişmelerin belirlenmesi, bunların önlenmesi için ekonominin genel dengesinde, dış ticaret yapısında gerekli tedbirlerin alınması, yeterli bir dış borç yönetimi için gerekli şartların ortaya konulması, dış borçlanmanın milli gelirde meydana getirdiği artışın ortaya çıkarılması konularında görüşler geliştirilmesini amaçlamaktadır.

Araştırma, özellikle 1980-1996 dönemine ait verilere yer verilmesi, ekonominin makro göstergeleri ile dış borçlar arasındaki ilişkilerin açıklanması ve içinde bulunulan dönemle bağlantılı yorumlar yapılması esasına dayanmaktadır. Ayrıca dış borçlanmanın üretim duyarlılığı, basit ekonometri kuralları kullanılarak bir model yardımıyla ortaya konmaya çalışılacaktır.

Çalışmanın birinci bölümünde, Osmanlı Döneminden günümüze kadar olan dış borçlanma süreci dönemler itibarıyla incelenmeye çalışılacak, ayrıca bu dönemlerdeki önemli dünya olayları da ele alınarak bağlantılar kurulacaktır.

İkinci bölümde dış borçlanma kavramsal esaslara oturtulmaya çalışılarak önemli dış borç göstergeleri açıklanıp, istatistiksel verilerin yorumlanmasında kullanılabilecek kriterler geliştirilecektir. Ayrıca etkin bir dış borç yönetimi için gerekli şartlar da bu bölümde ele alınacaktır.

Bu kavramsal esaslar oturtulduktan sonra üçüncü bölümde ekonominin genel dengesinde, dış ticaret yapısında ve dış borçlarda meydana gelen gelişmeler özellikle 1980-1996 verileri esas alınarak tablolar yardımıyla yorumlanmaya çalışılacaktır. İstatistiksel analiz metodları kullanılırken 1980-1984, 1985-1990 ve 1991-1996 dönemleri karşılaştırmalı olarak incelenecektir.

Dördüncü bölümde dışarıdan sermaye girişinin milli gelir üzerindeki etkisi, sermaye ithalinin üretim esnekliği katsayısı ekonometrik bir model yardımıyla incelenmeye çalışılacaktır. İnceleme farklı iki örnek kütle ele alınarak karşılaştırmalı olarak incelenecek; ayrıca aynı örnek kütlelerin marjinal tüketim katsayıları hesaplanarak potansiyel fazlanın ortaya çıkarılmasına çalışılacaktır.

Son bölümde, elde edilen istatistiksel bulgular toplu olarak ifade edilerek, bulgu ve önerilere yer verilecektir.

Araştırmada Devlet İstatistik Enstitüsü, Devlet Planlama Teşkilatı, Maliye Bakanlığı, Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası gibi ulusal kuruluşların verilerinden faydalanılacaktır.

BÖLÜM 2: GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE DIŞ BORÇLAR

2.1. DÖNEMLER İTİBARIYLA DIŞ BORÇLANMALAR

2.1.1. Osmanlı Dönemi Dış Borçları

Osmanlı İmparatorluğu'nun dış borçlanma süreci XIX. yy'ın ikinci yarısında, Osmanlı Devleti'nin Kırım Savaşı'nın finansmanı için batılı ülkelere başvurmasıyla başlamıştır. Bu dönemde dış borçlar yanında, sanayileşmiş ülkelerin Osmanlı ekonomisine yaptıkları doğrudan yatırımlar ikinci planda kalmaktadır.

XVII. yy'da İngiltere'nin, XIX. yy'da ise Fransa'nın sanayileşme süreçlerini hızlandırmaları, uluslararası finans sisteminde önemli dönüşümlere neden oldu. Bu iki ülkedeki hızlı sanayileşme süreci ve bunun sonucu olarak da dış ticaret bilançolarının sürekli fazla vermesi ödünç verilebilecek kaynakların artmasını sağladı. Bu gelişmelere paralel olarak da sermaye piyasalarının gelişimi bir anlamda uluslararası borçlanma olgusunun alt yapısını oluşturdu.

Osmanlılarda dış borç girişimleri I. Abdülhamit döneminde başlar. XVII. yy'ın başından itibaren gümüş paraların sürekli değer değişimi, oluşan bütçe açıkları, Avrupa'yı ve dolaylı biçimde Osmanlı İmparatorluğu'nu sarsan 1848 bunalımı Osmanlı dış ticaretinin ilk kez açık vermesine yol açtı. 1854 Kırım Savaşı hızlı borçlanma sürecini kaçınılmaz olarak başlatmıştı. İlk borç antlaşması 24 Ağustos 1854'de imzalanmış, borcun henüz kuruluş aşamasında olan Osmanlı Bankası'ndan alınması düşünülmüştü.

İlk borçlanmadan 1875 yılına kadar geçen 21 yıl içinde Osmanlı İmparatorluğu 15 kez borç aldı. "1854–1879 yılları arasında borçlardan (246.198 bin Osmanlı Lirası) sağlanan net gelirin yalnızca %7.8'i yatırım amacıyla kullanılmış, geri kalan

%82.2'si ise devletin cari harcamalarına gitmiştir. Borçlanma koşullarının kötülüğü nedeniyle Osmanlı İmparatorluğu, aldığı borçların %54.5'ini net gelir olarak elde edebilmiştir. Dönemin ortalama faiz oranı %5.6'dır" (Büyük Larousse, s. 3125).

Osmanlı Devleti 1880li yıllara kısa vadeli borçlarını büyük ölçüde azaltmış ve para sistemini istikrara kavuşturmuş olarak girdi. Bunun en önemli nedeni, sözkonusu dönemi Osmanlı Devleti'nin ağır savaş giderlerine katlanmak zorunda kalmadan geçirmesidir.

İmparatorluğun çöküşüne zemin hazırlayan faktörlerden birisi, borçların zamanla aşırı derecede çoğalması ve borç ödemede karşılaşılan güçlükler sonucu, Düyunu Umumiye-i Osmaniye adıyla anılan idarenin kurulmasıdır. Ekonomik yapının bozukluğundan kaynaklanan dış borçlanmaların yatırımlar yerine lüks tüketim ve cari harcamalar için kullanılması çöküşün bir başka nedenidir. Düyunu Umumiye kurulduktan sonraki beş yıl içinde, Osmanlı Devleti, Osmanlı Bankası'ndan aldığı avanslarla açıklarını kapatmaya çalıştı. 1886 yılında bankayla yapılan özel anlaşma, avansları düzenli borç biçimine dönüştürüyordu. Bu şekilde yeniden başlayan borçlanma süreci 1903'e kadar yapılan 13 borç anlaşması ile sürdü. 1886-1903 döneminin en belirgin özelliği, borçlanmanın bir önceki döneme göre bir hayli ılımlı olmasıydı.

1904'den Birinci Dünya Savaşı'na kadar olan sürede Osmanlı Devleti'nin borçlanma süreci yeniden hızlanmıştır. Bu dönemde alınan borçların önemli bir bölümü demiryolu yapımı için harcanmıştır. 1901-1914 dönemindeki borçlanmalarda meydana gelen artışın en önemli nedeni askeri harcamalardır.

2.1.2. Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Devlet Dış Borçları

Cumhuriyet Türkiye'si'nin karşılaştığı ilk sorun, Osmanlı İmparatorluğu'ndan devredilen borçların ödenmesi sorunudur. Lozan Barış Antlaşması'nda, İmparatorluğun borçlarının, 1914 yılında egemenliği altında kurulan devletler arasında paylaştırılması kararlaştırıldı. Bu dönemde Türk Hükümeti'nin dış borç almasını zorlaştıran ve sınırlandıran etkenler vardı. Osmanlı dış borçlarından

Türkiye'nin payına düşen bölümünün ödenmesindeki güçlük ve belirsizlikler Türkiye'nin yeni dış borç bulmasını olumsuz yönde etkilemiştir. Bir başka neden ise Avrupa para-kredi piyasalarındaki bazı genel genişlemelerle ilgilidir. 1920lerde bazı Avrupa Devletleri Hükümetleri dışarıya verilecek borçlarla ilgili denetleyici, kısıtlayıcı ve zaman zaman da yasaklayıcı önlemlere başvurmuşlardır. Bu dönemin sonlarına doğru ise Merkez Bankası'nın kurulması tartışmaları, düzenli olarak dış borç alınması konusunu sık sık gündeme getirmiştir.

Bu dönemde, ilk olarak 1925 yılında Osmanlı Bankası'ndan, Banka'nın ayrıcalıklı statüsünün 10 yıl daha uzatılması karşılığında 7 milyon TL. tutarında kısa vadeli borç alınmıştır.

1927 yılında bazı Alman ve İsveç firmalarının büyük ölçekli demiryolu yapım ihaleleri almaları bir başka önemli dalgalı dış borç kaynağını yaratmıştır.

“Yahya Sezai Tezel'e göre, 1925 yılında Osmanlı borçlarının % 67'sinin Türkiye tarafından ödenmesi kararlaştırılmıştır. Türkiye'nin payına düşen 107.5 milyon altın Osmanlı Lirası tutarındaki borcun ödenmesi için Düyunu Umumiye İdaresi ile yapılan sözleşme ise 1928 yılında TBMM'nde onaylanmıştır. Buna göre Türk Hükümeti 1929'da başlayan ilk 7 yılda her yıl 2 milyon altın lira ödemeyi, 1936 yılından sonra da taksitlerin giderek artmasını kabul etmiştir. Türkiye böylece, 1929-1954 yılları arasında toplam 68.2 milyon altın Osmanlı Lirası ödeyecekti. Bu miktar, 1925 yılında belirlenen borç miktarından % 37'lik bir indirimi ifade etmektedir” (CANSIZLAR, 1997, s. 14).

Yapılan anlaşmaya göre 1929 yılı taksidini zamanında ödeyen Türk Hükümeti, Dünya Ekonomik Bunalımının etkileri sonucunda 1930 yılı taksidini ödemede zorlanmış ve Düyunu Umumiye İdaresi ile yeni bir sözleşme yapmak zorunda kalmıştır. Bu anlaşma Osmanlı Devleti'nden devralınan borcunu 8.6 milyon altın liraya, yıllık anapara ve faiz taksitlerini ise 700 bin altın liraya indirmiştir. Böylece taksitlerin ödenmesi takip eden yıllarda düzenli olarak devam etmiş ve borçların bir kısmı ihraç mallarıyla ödenmiştir. 1954 yılında son Osmanlı borcunun ödenmesi ile 1854 Kırım Savaşı'ndan bu yana devam eden dış borç tuzağı sona ermiştir.

2.1.3. 1930 – 1950 Dönemi

Bu dönemde Merkez Bankası'nın kurulması kararı hükümetin dış borçlanmaya gitme ihtiyacını artırmıştır. İlk konsolide dış borçlanma 1930 yılında, kibrit tekeli 25 yıl için kendisine bırakılan bir Amerikan Şirketi'nin, bunun karşılığında Türk Hükümeti'ne 10 milyon dolar borç vermesi ile sağlanmıştır. Bu arada hükümetin yeni bir sanayileşme programı üzerinde çalışması ciddi bir dış finansman sorununu gündeme getirmiştir.

Türkiye yeni sanayi programına 8 milyon dolarlık Sovyet kredisi ile başlamıştır. Faizsiz alınan bu kredinin 20 yıl içinde mal ihracı ile ödenmesi kararlaştırılmıştır. Sanayi programı için ikinci kredi 1936 yılında İngiltere'den alınmıştır. 1930'ların sonlarına doğru siyasal gerginliğin artması ve silahlanma yarışının hızlanması üzerine Türkiye geniş savunma hazırlıklarına yönelmiş; sanayi uygulamaları bu dönemde güçleşmiştir. Bu amaçla İngiltere'den, 1952-1962 döneminde ödenmek üzere 6 milyon sterlin tutarında kredi alınmıştır. 1939 yılında Almanya ile dostluk ve tarafsızlık anlaşmasının imzalanmasının ardından Türkiye müttefiklerinden yeni borçlar almıştır. Türkiye'nin Amerikan Hükümeti'nden dış borç alması 1940'lı yıllara rastlar. Amerika, 1941'de uygulamaya başladığı Lend-lease programı çerçevesinde Türkiye'ye savaş malzemesi vererek kredi sağlamıştır.

1930-1950 döneminde bahsedilmesi gereken bir başka dış borç grubu da millileştirme hareketleridir. Türk Hükümeti ülkedeki bazı yabancı demiryolu, liman, belediye hizmetleri ve madencilik şirketlerinin mal varlıklarını satın almış ve bunların karşılığını da dış borç senetleri vererek ödemelerini taksitlendirmiştir.

Ankara Hükümeti'nin 1930-1945 döneminde dış kaynaklardan yararlanmasının bir diğer şekli de dalgalı dış borçlar arasında yer alan banka ve müteahhitlik kredileridir.

Tablo 2.1: Türkiye'nin Cumhuriyet'in İlk Yıllarındaki Dış Borçları (1924-1950) (Milyon TL.)

Yıllar	Osmanlı Borçlarından Türkiye'nin Payı	1930 Kibrit Tekeli	ABD Hük.'ne Borç	Sovyet Krd.	İngiliz Karabük Krd.	KONSOLİDE BORÇLAR										DALGALI BORÇLAR					Çek. Ve Avus Krd
						1938 Tic. Krd.	1938 İng. Silah Krd.	1939 İng. Silah Krd.	1939 Frans Silah Krd.	1940 İng. Altın Krd.	1940 İng. Tic. Krd.	1940 Frans Tic. Krd.	ABD Krd. 10 M.\$	ABD Lend Lease ve 36 M. \$	ABD Krd. 38 M.\$	Milliyeş. Doğan Borç	Dış Bnk	Dış. Mütea	Milliyeş. Doğan Borç	ABD Krd.	
1924	7	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	VY	VY	VY	-	-
1925	874	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	VY	VY	VY	-	-
1926	867	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	VY	VY	VY	-	-
1927	887	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	VY	VY	VY	-	-
1928	566	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	155	VY	VY	VY	-	-
1929	VY	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	VY	VY	VY	VY	-	-
1930	VY	21	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	VY	VY	VY	VY	-	-
1931	VY	VY	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	VY	VY	VY	VY	-	-
1932	VY	VY	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	VY	VY	VY	VY	-	-
1933	80	17	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	82	11	49	2	-	-
1934	80	12	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	95	15	41	1	-	-
1935	79	12	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	107	14	25	1	-	-
1936	79	11	2	11	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	106	16	24	1	-	-
1937	54	11	2	11	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	86	14	28	0	-	-
1938	33	11	1	14	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	85	16	28	-	-	-
1939	31	10	1	13	17	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	79	14	43	-	-	-
1940	27	13	1	13	16	1	5	10	10	78	-	8	-	-	-	77	13	37	-	-	-
1941	27	10	0	11	16	1	16	36	10	75	-	7	-	-	-	76	13	32	-	-	-
1942	27	10	0	11	15	2	22	51	9	72	-	7	-	59	-	75	9	24	-	-	-
1943	23	5	0	10	15	5	26	81	9	69	9	6	-	59	-	73	7	16	-	-	-
1944	VY	-	0	9	14	5	27	107	9	66	-	5	-	59	-	71	-	7	-	-	-
1945	VY	-	0	8	13	3	28	128	8	39	9	2	-	59	-	66	-	1	-	-	-
1946	VY	-	0	15	13	20	64	274	16	121	8	4	13	-	-	118	-	-	-	-	-
1947	VY	-	0	13	12	29	66	262	15	113	-	4	12	-	-	114	-	-	-	31	4
1948	7	-	-	12	12	65	68	249	14	105	-	2	12	-	85	105	-	-	-	65	4
1949	5	-	-	10	8	45	39	163	9	67	14	1	12	-	107	98	-	-	-	74	17
1950	4	-	-	8	8	43	48	153	8	62	9	1	10	-	107	89	-	14	-	64	6

Kaynak: CANSIZLAR, 1997, s.21

VY : Veri Yok

2. 1.4. 1950 – 1980 Dönemi

İkinci Dünya Savaşı sonrası benimsenen politikalar ve kredi arzı baskısı ülkeyi dış borç kullanmaya yöneltmiştir. Bunun temel nedeni de 1948’de yürürlüğe giren Marshall Planı’dır. Çünkü bir anlamda bu plandan sonra Türkiye’ye kredi akımı başlamıştır. Böylece ülkede ivme kazanan dış borç kullanma eğilimi hem kamu hem özel sektörde benimsenmiş, ülkenin borç yapısı değişik bir görünüm kazanmıştır. 1962’ye, yani planlı döneme geçinceye kadar devam eden 12 yıllık süreçte alınan kredilerin yapısı ve üretime dönüştürülememesi nedeniyle TCMB stoklarında erimeye yol açmış ve 1958 yılına gelindiğinde dış borç ödemeleri kilitlendiğinden Türkiye moratoryum istemek zorunda kalmıştır. Yine aynı yıl, 4 Ağustos 1958’de istikrar amaçlı olmak üzere Türk parası %220 devalüe edilmiş ve OECD ülkeleri Türkiye’yi desteklemek için 75 milyon dolarlık kredi açmışlardır .

Bu dönem içinde, dış borç krizinin ağırlıklı olarak incelenmesinde fayda görülen *İthal İkamesine Dayalı Sanayileşme* politikası ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

1960larda planlama ile başlayan ve 1950lerin hatalarından kaçınmak için geliştirilen İthal İkamesine Dayanan Sanayileşme Politikası’nın başlıca temel noktası, dışarıdan ithal edilen malların içeride üretilmesini sağlamak suretiyle döviz tasarrufu elde etmektir. Politikanın uygulanmaya başlandığı dönemde, dışarıdan ithalinden vazgeçilerek ülkede üretilmek istenen sanayi mamülleri için yeni sanayiler kurulmasına ihtiyaç duyuldu. Bu da döviz ihtiyacını gündeme getirmiştir. Bu noktada başlayan tıkanıklık, tarım ürünleri satışının artırılması yolu ile giderilmeye çalışılmıştır. Ancak tarım ürünlerinin hava şartlarına çok fazla bağımlı oluşu ve elde edilecek ürünün tahmin edilmesindeki güçlük ihtiyaç duyulan dövizin sağlanmasına kesinlik kazandıramamaktaydı. Karşılaşılan bu güçlük Türkiye’yi döviz kazandırıcı değişik alternatifler bulmaya yöneltmiştir. Bunun üzerine 1970 ve 1980lerde Batı Avrupa ve Orta Doğu’ya işçi ihracına başlanmıştır. Ayrıca bu dönemde Türkiye uluslararası kuruluşlar, hükümetler ve özel bankalardan kısa ve orta vadeli borç almış ve bu borçlar ortaya çıkan likidite sorununu çözmek için kullanılmıştır. Ancak kısa dönemli borçlardaki artış maliyeti artırarak dış açıkta büyümeye neden olmuş ve sonuç olarak ülkenin kredibilitesini de düşürmüştür. İthal ikamesi politikası altında,

Türkiye pek çoğu daha önceden ithal edilmeyen tüketim malı üreten yeni endüstriler kurmaya çalışmış, ancak bu yeni tüketim malı endüstrileri pazarın ihtiyacını karşılamak yerine yüksek gelirli halkın taleplerine yönelmiş, böylece uygulanan politika güçlüklerle karşılaşmıştır.

“İthal İkamesine Dayalı Sanayileşme Politikası’nın Türkiye’nin ithalata bağımlılığını çözmemesi bir yana, dış ticaret dengesi açığı 1950lerde 1.28 milyar dolardan 1970lerde 20.2 milyar dolara çıkmıştır. 1970lerde endüstri ürünlerinin ithali 28.5 milyar dolara çıkmıştır ki bu değer 1950 yıllarında yapılan ithalatın yaklaşık beş katıdır. Bunun yanında ihracatın GDP’nin yüzdesi olarak değeri 1950-1980 yılları arasında %5 civarında sabit kalırken, 1980li yıllarda artarak üç katına çıkmıştır” (CEYHUN, 1992, s. 16-17).

Türkiye’de planlı dönem başlarken yapılan öngörüler, 1973 yılından itibaren Türkiye’nin iktisadi kalkınmasını dış borca gereksinme duymadan sürdürebileceği yönündeydi. Ulusal tasarruf oranının yükseltilmesi ve dış ticaretin dengelenmesini gerektiren politikalar bütünü, iç kaynakların yetersizliği ve hızlı büyümenin gerektirdiği dışalım artışları nedeniyle hedefine ulaşamamış ve dış borç yükü gittikçe artmıştır. 1970’lerin sonlarına doğru ithal ikamesine dayalı sanayileşme politikasının uygulamadaki başarısızlığı iyice gündeme gelmiş ve yeni politikalar geliştirme zorunluluğu doğmuştur.

1970li yıllarda, özellikle 1973 ve 1978 yıllarında yaşanan petrol şokları, o dönemin petrol ithalatını büyük ölçüde artırmıştır. Artan petrol fiyatları karşısında döviz kurundan mali politikalara kadar çeşitli önlemler alarak ekonomisini ayarlayamayan, tüketimini kısıp tasarruflarını arttıramayan, sanayisinin yapısını değiştirerek teknolojisi daha yoğun ve ihracata yönelik mal üretemeyen ülkemiz, Merkez Bankası rezervlerinin yetersizliği nedeniyle transferlerini yapamamış ve 1978 - 1979 yıllarında borç ertelemelerine girmiştir. Kısa vadeli ticari borçlar devlet borcuna dönüştürülerek ertelenmiştir. “1978 sonu itibariyle 13.925 milyon dolar olan toplam dış borçlarımızın %52’si kısa vadeli borçlardan oluşmaktaydı. Ertelenen kısa vadeli ticari borçların tutarı 1.2 milyar dolardır. Ayrıca, 1979 yılında 2.2 milyar dolarlık DÇM borcu da Merkez Bankası borcuna dönüştürülerek 3 yılı ödemesiz olmak üzere

7 yıl ertelenmiştir. Bu borç 1989 yılında tamamen ödenmiştir” (EVGİN, 1996, s. 73).

Sonuçta, 1977-1978 yıllarında Türkiye’nin içine düştüğü döviz krizi, IMF ve borç veren bankalarla yeni bir anlaşmaya gidilmek üzere masaya oturmasını zorunlu kılmıştır.

Tablo 2.2: 1973 – 1980 Dönemi Dış Borçlar (Milyon Dolar)

	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980
ORTA VE UZUN VADELİ BORÇLAR	2.984	3.722	3.825	3.838	4.725	6.618	10.048	12.781
<i>KAMU VE KAMU GARANTİLİ</i>	2.869	3.526	3.179	3.590	4.305	6.353	10.980	11.940
<i>ÖZEL</i>	115	146	148	248	-	-	-	841
KISA VADELİ BORÇLAR	279	223	1.155	3.051	6.093	7.176	3.556	2.480
<i>KAMU</i>	54	78	156	1.036	1.686	1.894	1.104	1.148
<i>ÖZEL</i>	225	145	999	1.781	4.407	5.282	2.062	1.031
TOPLAM BORÇLAR	3.263	3.495	4.480	6.889	10.818	13.794	13.604	15.261

Kaynak : Finansal Forum, 23/10/1997, s.3

Not : Kısa vadeli borçlar kaleminde 3 yıldan kısa vadeli borçlar gösterilmiştir.

Tablo 2.3: 1973 – 1980 Dönemi Dış Borç Göstergeleri (%)

	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980
KISA VADELİ BORÇLAR / TOPLAM BORÇLAR	12.4	10.2	25.8	44.3	56.3	52.0	26.4	46.3
BORÇ/İHRACAT	13.0	10.0	21.8	25.0	42.0	44.0	42.0	52.4
BORÇ/GSMH	10.0	10.0	12.1	16.4	22.3	25.9	19.2	21.9

Kaynak : Finansal Forum, 23/10/1997, s.7

2.1.5. 1980 Sonrası Dönem

İthal İkamesine Dayanan Sanayileşme Politikasının beklenen sonucu vermemesi üzerine IMF, dünyanın birçok bölgesine bu arada da Türkiye'ye *İhracata Dayalı Sanayileşme Politikasını* tavsiye etmiştir. İhracata dayalı sanayileşme politikasının Türkiye'nin döviz krizini çözeceği, geçmiş ve gelecek arasında bağlantılar kuracağı ve Türk ekonomisine teknoloji transfer edeceği düşünülmektedir. Ancak bu politikanın başarılı olarak uygulanması durumunda bile Türkiye'nin karşılaştığı döviz krizinin çözümü zordur. Çünkü, ithal ikamesine dayalı politika ile kurulan sanayilerin ihtiyacı olan hammadde ve enerji ithal edilmekte, ülkenin ithalatı ihracatına oranla daha hızlı artmaktadır.

1970-1990 yıllarında dış borçlarda ortaya çıkan dramatik yükseliş gözönüne alındığında, Türkiye'nin bağımsız bir ekonomi geliştirme politikası uygulaması imkansız görünmektedir. Bu dönemde dış borçlanma ve dış borç servisi ele alındığında ve diğer dünya ülkeleri ile karşılaştırıldığında aradaki fark çarpıcıdır. Türkiye'nin dış borcu arttıkça borç servisi ödemeleri de artış göstermektedir. Dış borçlanma arttıkça Türkiye'nin ekonomik büyümesi finansman gereksinimlerini de arttırmaktadır. Açıkça 1990larda ihracata dayalı sanayileşme politikası, Türkiye'nin ekonomik gelişmesini büyük güçlüklerle karşı karşıya bırakmıştır. İthal ikamesine dayanan endüstrileşme politikasının bir antitezi olan ihracata yönelik kalkınma politikası büyüyen borç yükünü durduramamış, aksine daha da artırmıştır. İhracat ve ithalat dışındaki iki kalem de işçi dövizleri ve turizm gelirleridir.

1980'den sonraki borçlanma yapısının değişmesinin esas nedeni, ticaret açığı ve tasarruf açığının yanı sıra önceki borç yükünün de bu dönemde karşılanmaya çalışılmasından olmuştur. Ayrıca petrol fiyatlarının artması ve buna paralel ülkede petrol üretiminin artması, 1984'de kambiyo rejimine getirilen serbestlik ve dış kredi kullanım talebindeki patlama diğer nedenler arasında sayılabilir.

“Bu arada katlanarak artan 1980 sonrası borç yapısı ile ilgili olarak Dresdner Hesabı üzerinde durmakta fayda vardır. Merkez Bankası'nın kontrolünde bulunan bu döviz tevdiat çeşidinin %90'a yakın bir bölümü Alman Markı cinsindendir. Böyle olunca, Dresdner Hesabı çapraz kur değişimlerinden de etkilenecek son üç yılda hızla büyümüş ve 4 milyon dolara yakın bir düzeye ulaşmıştır. Aynı zamanda kısa vadeli bu mevduata ödenen faiz ise Avrupa para piyasalarında ödenen faizin çok üstündedir. Bu nedenle borç yapısı içinde küçümsenmeyecek bir payı olan bu kalemi daima göz önünde bulundurmalıdır” (ÖZEROĞLU, 23/10/1997, s.4).

Kısaca dış borç alınmasındaki esas amaç, cari işlemler açığının kapatılması ve vadesi gelen borçların ödenebilmesidir. Toplam borçların net miktarında değişme olmasa da faiz servisleri geri ödemede yükü artırmaktadır. Ayrıca kısa vadeli borçlar içerisinde döviz tevdiat hesaplarının sürekli yükselmesi de borç stoku üzerindeki baskıyı sürekli artırmaktadır.

2. 2. 1970Lİ VE 1980Lİ YILLARDA DÜNYA OLAYLARI VE DIŞ BORÇLARA ETKİSİ

1970li yılların son çeyreğine gelinceye kadar “dünya çapında” bir borç sorunu yaşanmamıştır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra gelişen Uluslararası Finans Sistemi'nden yararlanarak borçlanan yeniden gelişmekte olan ülkelerin arada bir ortaya çıkan borç ödeyememe sorunu tekil nitelikli olduğundan dünya çapında önemli bir sorun yaratmamıştır. Ancak 1970li yılların son çeyreğinde ortaya çıkan sorunlar aşağıdaki yönlerden farklılık gösterir:

“Başta dışa açık büyüyen Latin Amerika ülkeleri olmak üzere, hemen tüm yeniden gelişmekte olan ülkeleri kapsayan bir “borç sorunu” ortaya çıkmıştır; tekil ülkelere özgü bir olay olmaktan çok uzaktır. İkincisi de, sorunun doğmasında 1970li yılların başından itibaren ortaya çıkan ve 1980li yıllarda yoğunlaşan durgunluğun ve bu süreçte gözlenen kurumsal değişmelerle, dünya serbest piyasa fiyat mekanizmasının baş rolü oynamasıdır. Olay, tekil ülkelerin iç politika hatalarına bağlanabilir nitelikte değildir” (KAZGAN, 1988, s. 164-165).

2.2.1. Kurumsal Değişmeler

Batı dünyasının Uluslararası Finans Sistemi’nde ortaya çıkan kurumsal değişmeler borç sorununun doğmasında önemli bir paya sahiptir.

a) İlk kurumsal değişme, borç kaynaklarının resmi kalkınma yardımlarından ağırlıklı olarak tavizsiz ticari kredi kaynaklarına doğru kaymasıdır. 1974 yılına gelinceye kadar yeniden gelişmekte olan ülkelere verilen kredilerin yarısına yakın bölümünü resmi kaynaklı kurumlar oluşturuyordu. Bu kurumların verdikleri kredilerin özelliği faiz hadlerinin daha düşük olması, ödeme dönemi ve vadenin daha uzun olmasıdır. Birinci petrol krizini izleyerek OPEC fonlarının devreye girdiği 1974 ve sonraki yıllarda, karlı yatırım alanı bulma ve acele plasman yapma zorunluluğu ile OPEC ülkeleri, ülkelerin kredi güvenilirliğini araştırmadan kredi dağıtmaya başladılar. Böylece 1980li yıllara gelindiğinde tavizsiz ticari kaynaklar bütünün %80’inden fazlasını oluşturmaktaydı. Değişken faizli olan bu kredilerin ödemesiz dönemleri ve vadeleri resmi kredilerden daha kısadır. Kredi kurumlarının ellerindeki fonlara acele plasman bulma baskısı, ekonomik bunalımdan etkilenen yeniden gelişmekte olan ülkelerin borç bulma ihtiyacı ile birleşti. 1974’ü izleyen yıllarda değişken faizli borçlanmada bu ülkeler öncelik aldı. Günümüzde “dünya borç sorunu” nun önemli kaynağı *Değişken Faizli Borçlanmadır*.

b) İkinci kurumsal değişme, dünya para sisteminde ortaya çıkmış, Bretton Woods anlaşmasıyla sağlanan paralar arası istikrar (sabit ama ayarlanabilir kur sistemi) yerini dalgalı kur sistemine bırakmıştır. 1970’i izleyen yıllar, belli başlı dünya

paralarının birbirleri ve dolar karşısında önemli sayılabilecek oranlarda değişmelerine tanıktır.

2.2.2. Uluslararası Serbest Fiyat Sistemi

“Uluslararası serbest fiyat sistemi, başlıca üç değişmeden ötürü borç yükünün ağırlaşmasına neden olmuştur. Bunlardan biri, 1979-1985 arasında dolar değerindeki artıştır; ikincisi, dış ticaret hadlerinin yeniden gelişmekte olan ülkeler aleyhine dönmesidir; üçüncüsü, artan nominal ve reel faiz hadleri, değişen enflasyon hızı ve ağırlaşan reel borç yüküdür. Gerçekte bu olaylar birbirinden bağımsız değildir. Borç yükünün ağırlaşmasına yol açan bu üç etkenin nihai nedeni teke indirilebilir. Bu da reel faiz hadlerindeki artıştır. Bununla birlikte, faiz hadlerindeki artıştan bağımsız olarak da, diğerlerinde olumsuz gidişe yol açan başka nedenler bulunmaktadır” (KAZGAN, 1988, s. 169-170).

- a) Dış ticaret hadlerindeki aleyhe dönüş, yeniden gelişmekte olan ülkelerin sürekli bir sorunu haline gelmiştir. 1978 yılından başlayarak kayıplar süreklilik kazanmıştır. Bu olumsuz dönüşte kısmen, dünya ticaret hacminin ve büyümenin durması, dolayısıyla talebin duraklamasının önemli bir payı vardır. Ayrıca Batılı ülkelerin uyguladığı koruma politikası da bir diğer etkidir. Yeniden gelişmekte olan ülkelerin karşılaştıkları cari işlemler bilançosu açıkları karşısında Uluslararası Finans Kurumlarının tavsiye ettikleri politika “*devalüasyon yapılması*” olmuştur. Tekil ülke bazında esnekliklere uyulmak şartıyla devalüasyon yapıldığında cari işlemler bilançosu açıklarında iyileşme sağlanabilir. Ancak devalüasyon tüm yeni gelişmekte olan ülkeler tarafından yapıldığında dış ticaret hadleri giderek kötüleşmekte, cari işlemler bilançosu açıkları artmaktadır. Bu durumda en kolay çözüm dış borç almaktır. Nitekim yeni gelişmekte olan ülkeler bu kaynağı bol bol kullanmışlardır. Faiz oranlarındaki artış, ticaret hadlerinde aleyhe dönüşe eklenince borç alan ülkeler ödeyemez duruma düşmüşler ve ağırlaşan borç yükü karşısında ödeme yapılabilmesi için gereken iç tasarrufları yaratmak da hiçbir ülke için kolay olmayacak bir sorun olmuştur.

- b) 1974 petrol bunalımını izleyen yıllarda dünya borç sorununun ortaya çıkmamasının en önemli nedenleri, OPEC ülkelerinin fazla fon kaynaklarının yeniden gelişmekte olan ülkelere akması ve öngörülemeyen enflasyon hızıdır. Ancak 1979 yılından itibaren ABD hükümetinin ciddi boyuttaki bütçe açıkları, dünya genelini sarsan olaylar dizisi yaratmıştır. Bu durumda uluslararası fonlar, dolar üzerindeki yüksek faizin cazibesiyle ABD'ye akmaya başlamıştır. Bu durumda yeniden gelişmekte olan ülkelere giren net akım daralarak reel faiz hadleri yükselmiştir.

BÖLÜM 3 : DIŞ BORÇLANMA

3.1. DIŞ BORÇLANMA NEDİR?

“*Dış borçlanma*, gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkelere sağladığı dış kaynak olarak görülmektedir. Diğer bir ifade ile dış borçlanma, bir devletin ya da devlet kuruluşunun dış kaynaklardan mali ya da reel gelir sağlamasıdır. Bir başka tanım ise, ülke içinde yerleşik kuruluş ve kişilerin, ülke dışında yerleşik kuruluş ve kişilerden dış kredi sağlamasıdır” (EVGİN, 1996, s.71).

“Gelişmekte olan ülkeler için kalkınma yolunda dört temel kısıtlılıktan sözedilebilir:

1. Tasarruf oranları
2. Döviz arzı
3. Tarımsal yapı
4. İnsan kaynaklarının durumu

İç kaynakların artırılmaması halinde kalkınmanın finansmanı için dış kaynakların kullanılması gerekli olup, bu durum gelişmekte olan ülkeler için dış borçlanmanın artması anlamına gelmektedir” (GEDİKLİ, 1997, s.24).

Dış borçlanmanın temelinde ekonomik nedenler yatmaktadır. Kaynak ve tasarruf açığı ile dış ödemeler dengesindeki açık olarak gösterilebilecek temel nedenlerin yanı sıra aşağıdaki etkenler de sayılabilir:

- Milli geliri artırmak ve İstihdamı genişletmek,
- Fiyat istikrarını devam ettirmek,
- Gelir dağılımını yeniden düzenlemek ve dengeli bölgesel gelişmeyi sağlamak.

3.2. DIŞ BORÇ SORUNUNUN ANLAŞILABİLMESİ İÇİN BAZI TEMEL KAVRAMLAR

“Bir ülkenin bir yıl içinde ekonomik ilişki içinde bulunduğu bütün yabancı ülkelerle olan ekonomik durumunu göstermek için belirli bir sisteme göre tutulan kayıtlara **Ödemeler Bilançosu** denir. Ödemeler bilançosu, belirli bir süre genellikle, bir yıl içinde o ülke sakinleri ile diğer ülke sakinleri arasında meydana gelen bütün ekonomik işlemlerin sistematik bir kaydı şeklinde de tanımlanabilir. Burada sözkonusu olan dış ekonomik işlemler, iki ülke arasında malın parayla veya malın malla değişimi şeklindeki tüm ilişkilerdir” (KARLUK, 1980, s.214-215).

Ödemeler bilançosu çift kayıt esasına dayanır ve uluslararası işlemlerin özelliklerine göre bilanço kalemleri alacak ya da borç kaydedilir. Aktif hesapların değeri pasif hesaplardan daha hızlı artıyorsa bilanço lehe, aksi durumda ise aleyhe bir gelişim gösterir. Ekonomik olarak bilançonun dengede olması, seçilmiş bazı otonom kalemlerin dengede olması anlamına gelmektedir. Bunların dışındakiler, bilançoda fazla veya açığı meydana getiren finansman kalemleridir. Ödemeler bilançosu diliyle otonom kalemler çizginin üstündekileri, finansman kalemleri de çizginin altındakileri oluşturur. Çizginin üzerinde kalan kalemlerin negatif bakiye vermesi ödemeler dengesi açığını oluşturmaktadır. Bu durumda çizginin altında kalan kalemler bu açık ya da fazlayı kapatan kalemlerdir. Bir ülkenin ödemeler bilançosu, yukarıda anlatılan yapısı nedeniyle daima dengede olacağı için **Ödemeler Dengesi** adını alır.

Ödemeler bilançosu başlıca iki temel hesaba ayrılabilir:

- **Cari İşlemler Dengesi** : Bu hesap, ülkenin ithalat ve ihracatı ile uluslararası hizmetlerden doğan gelir ve giderler ve sermaye transferi niteliği taşıyanların dışında kalan transfer ödemelerini kapsamaktadır. Bu bölümde yer alan kalemlerin bilançonun aktifinde veya pasifinde bulunuşuna göre durumları değişik olabilir. Örneğin bilançonun aktifinde yer alan kalemlerden ihracat döviz getirici, ithalat döviz götürücü niteliktedir.
- **Sermaye Hesabı** : Geçmiş yılların ana paralarının ödenmesi, uzun ve kısa dönemli yeni borçlanmalar, özel yabancı sermaye transferleri vb. kapsamaktadır.

Cari İşlemler Hesabı'nda yer alan kalemlerden aktif olanlar pasiflere eşitse cari işlemler hesabı dengede, aktifler pasiflerden daha büyük ise cari işlemler hesabı fazla, tersi bir durumda ise hesabın açık verdiği anlaşılır ve **Dış Açık** olarak bilinen kavram bu sonuncu durumu ifade eder.

Dış açık, diğer bir deyişle cari işlemler açığı üç şekilde ortaya çıkabilir:

1. Ekonominin dış ticaret dengesinde noksanlık vardır ve bu noksanlık hizmet gelirleri ya da dışarıdan sağlanan transferlerle karşılanamamaktadır.
2. Ülkenin görünmeyen hizmet gelir ve giderleri ile transfer kalemlerinde denge sağlandığı halde dış ticaretin açık vermiş olmasından kaynaklanabilir.
3. Dış açık, ülkenin dış ticareti dengede olduğu halde, uluslararası hizmet ödemeleri ile dışarıya yapılan transferler, dışarıdan sağlanan hizmet gelirleri ile dışarıdan elde edilen transferlerden çok olduğu için ortaya çıkmış olabilir.

Bir ülkenin **Dış Ticaret Açığı** ise ithalat ve ihracat arasındaki ithalat lehine olan farkı göstermektedir. Bu kapsamda dış ticaret dengesi içerisinde mal ithalatı ve mal ihracatı yanında hizmet ithali ile hizmet ihracı ve turizm gelir ve giderlerini de düşünmek mümkündür.

Bir ülkede cari işlemler hesabının açık vermesi, ülkenin toplam kaynaklarının gayrisafi milli hasıla + dış açık toplamı kadar olması anlamına gelmektedir. Bu durumda dış açık ülke ekonomisine iki türlü etki yapmaktadır:

1. **Tasarruf Etkisi:** Ülkenin kendi iç kaynakları ile gerçekleştirebileceğinden daha fazla yatırım yapma imkanı yaratmaktadır. Böylece ülke, iç tasarruflarına net bir ilavede bulunabilmektedir.
2. **Dönüşüm Etkisi:** Ülkenin döviz gelirleri, ekonomik kalkınma ve gelişmenin gerektirdiği yatırımları yapması için gerekli ithalatı karşılayamayacak durumda ise ülke içi tasarrufları yatırımlara dönüştürmek mümkün olmayacaktır. Bu durumda dış borçlanma ülkenin kendi döviz gelirleri ile yapabileceğinden daha fazla yatırım yapmasına imkan sağlar.

3.3. DIŞ BORÇ SORUNUNA MAKROEKONOMİK YAKLAŞIM

Gelişmekte olan ülkeler için sanayileşmenin boyutları, bir taraftan ekonomik büyümeyi (milli gelir artışı), diğer taraftan ekonomide üretim yapısının geleneksel üretim yapısından modern üretim yapısına geçişini içermektedir. Sanayi sektörü lehine mutlak ve nispi bir gelişmenin meydana gelmesini zorunlu kılan bu geçiş ise ekonomik büyümedeki tasarruf ve yatırım oranına bağlıdır.

Gelişmekte olan ülkelerde marjinal tasarruf eğilimlerinin düşük olması gelişmelerinde bir darboğaz oluşturmaktadır. Genellikle yatırımların yurtiçi tasarrufları aşması ($I > S$), bir tasarruf açığı doğurmaktadır. Yatırımların yurtiçi tasarruflardan büyük olmasından doğan toplam tasarruf açığı yurtdışından transfer edilerek, ithalatla ihracat arasındaki ithalat lehine meydana gelecek farkla ($M > X$) karşılanabilmektedir. Dolayısıyla tasarruf açığı ($I - S$), ticaret açığına eşit olacak ve

$$I - S = M - X = F$$

söz konusu açık net sermaye ithali ile karşılanacaktır.

I = Yatırım

S = Yurtiçi Tasarruf

M = İthalat

X = İhracat

F = Net Sermaye İthali

Gelişmekte olan ülkeler, kalkınmalarını gerçekleştirebilmek için gerekli olan ara ve yatırım mallarını ithal etmek için döviz ihtiyacı duyarlar. Bu nedenle dış ticaret açığının bir diğer adı da döviz açığıdır. Ancak döviz, ikame özelliğinden çok tamamlayıcı bir özelliğe sahiptir. Bu nedenle kalkınmanın başlangıcında kaynak boşluğunun doldurulmasına ve bundan sonra ekonominin kendi kendini besleyen bir büyüme sürecine girmesine yardımcı olmaktadır. Sermaye ithali ilgili ülke için, hedeflenen büyümeyi gerçekleştirmek için gerekli kaynağı kendi ekonomik imkanlarıyla yaratana kadar devam edecektir.

“Belli bir zaman içinde ihracat ve ithalat malları fiyat endekslerinin arasındaki oran dış ticaret hadleri olarak tanımlanmaktadır. Bu oranda bir esas yıla göre ihracat malları fiyat endeksinin ithal malları fiyat endeksine bölünmesi şeklinde ortaya çıkan değişme *Net Değişim Hadleri* olarak adlandırılmaktadır:

$$N = P_x / P_y$$

P_x = İhracat malları fiyat endeksi

P_y = İthal malları fiyat endeksi

N = Net değişim ticaret hadleri

Yukarıdaki formülden de anlaşılacağı üzere, P_y 'nin sabit kalması veya P_x 'den yavaş artması dış ticaret hadlerinin ilgili ülke lehine değişeceğini göstermektedir. P_x 'in sabit kalması veya P_y 'den daha yavaş artması dış ticaret hadlerinin kötüleştiğini gösterecektir. P_x ve P_y 'nin sabit kalması veya aynı oranda artış-azalış göstermeleri ise herhangi bir değişimin olmayacağını gösterecektir” (YILDIZ, 1988, s.17).

Borçlanma konusunda iki çeşit sermaye ithalinden sözedilebilir:

1. Dış Yardım ve Direk Yabancı Sermaye Yatırımları

Geri ödeme gereği olmayan bu sermaye ithaline rezerv değişimleri de dahil edildiğinde *Dış Borç Finansmanı* adını alır.

2. Dış Borçlanma

Borç finansmanı adı verilen ve taksit ve faizleriyle belli bir program dahilinde geri ödenmesi gereken sermaye ithalidir. Burada tasarruf ve döviz açığının kapatılması gereğinden başka, dış borçların taksit ve faizlerinin de ödenmesini sağlayacak ekonomik kaynakların yaratılması gerekmektedir.

Borç Finansmanı kalemleri, *Net Borçlanma* ve *Brüt Borçlanma* şeklinde sınıflandırılmaktadır. Borç finansmanı kalemlerinin toplamına *Net Borçlanma* denilmekte, dış borç anapara taksit ödemelerinin borçlanmaya ilave edilmesiyle *Brüt Borçlanma* elde edilmektedir.

Net borçlanmadan önceki yıllara ait borçlar için o yıl ödenen faiz giderlerinin çıkarılmasıyla *Net Kaynak Transferi* elde edilmektedir. Net transferlerin negatif çıkması borçlu ekonomi için olumsuz bir gelişme olup, net borçlanmanın ekonomiye herhangi bir katkısı olmadığını göstermektedir.

“Dış borcu yüksek olan gelişmekte olan ülkelerde iç tasarruf yetersizliği ve kamu harcamalarının artmasının kamu kesiminde finansman açığı yaratması yani mali dengelerin bozukluğu dış ödemeler dengesine de parasal yaklaşım yerine mali yaklaşım anlayışının geliştirilmesine ve yerleşmesine sebep olmuştur.

Bu görüşe göre;

$$BP = CA + K = c(y, e, p^* / p) + k(r - r^*)$$

$$CA = (G + R - T) + (Iö - Sö)$$

BP (Balance of payments): ödemeler dengesi açık veya fazlası

CA : cari işlemler açık ya da fazlası

K : sermaye hareketleri

G : kamu harcamaları

R : kamu transfer harcamaları (faiz ödemeleri)

T : kamu gelirleri

y : milli gelir düzeyi

e : döviz kuru

p^* : iç fiyat düzeyi

p : dünya fiyatları

r^* : yurtiçi faiz oranı

r : dünya faiz oranı

Iö : özel sektör yatırımı

Sö : özel sektör tasarrufu” (GEDİKLİ, 1997, s.25-26)

Ödemeler dengesi açık ya da fazlasını oluşturan ilk fonksiyonda, cari işlemler açık ya da fazlasının milli gelir düzeyi ile döviz kuruna bağlı olduğu, sermaye hareketlerinin ise yurtiçi ve dünya faiz oranı arasındaki fark tarafından belirleneceği görülmektedir.

Cari işlemler açık ya da fazlasını veren ikinci fonksiyondaki denklik ise kamu ve özel kesim harcama ve tasarrufları arasındaki farkların toplamı ile sağlanmaktadır. Cari işlemler dengesini sağlayamayan ülkelerin buradaki açık sorununu sermaye hareketleri ile kapatmaları mümkündür.

Kamu harcamalarının gelirden fazla olması ya da özel tasarruf – yatırım dengesinin bozulması (iç tasarruf oranının yetersizliği) dış tasarrufları ve giderek dış borçlanmayı artırır. Ülkenin cari işlemlerinin açık vermesi, o ülkeye dış tasarruf akışı anlamına gelmektedir.

3.4. DIŞ BORÇLARLA İLGİLİ BAZI TEMEL ORANLAR

“Borçlu ülkelerin performanslarını ölçmede kullanılan temel parametreler şunlardır:

- Artan tasarruf oranı,
- Gelire nispetle artan vergi oranı
- Azalan sermaye-hasıla oranı
- Azalan cari işlemler açığı
- GSMH’ nın büyüme hızı

Bu parametrelerdeki olumlu değişmelerin ancak ülke ekonomisine yönelik bir dizi tedbirin alınması halinde söz konusu olacağı kabul edilmektedir:

- Fiyatların piyasalarda serbestçe oluşması,
- Reel faiz hadlerinin yükseltilmesi,
- Aşırı değerlenmiş kurların düzeltilmesi,
- Bir ücret ve gelir politikası oluşturulması,
- Kamu açıklarının azaltılması,
- Sermaye piyasalarının tasarrufları cezbedecek şekilde geliştirilmesi ve derinleştirilmesi,
- Dış ticaret rejiminin liberalize edilmesi,
- İhracatın artırılmasını teşvik edici politikalar uygulanması” (GEDİKLİ, 1997, s.26).

Ülke performansını ölçmede kullanılan bazı temel oranlar aşağıdaki gibi sıralanabilir:

Toplam Dış Borç / GSMH : Bu oran, dış borç stokunun milli gelire kıyasla ulaştığı büyüklüğü ya da ülkenin yarattığı katma değer dış borçları karşılama oranını gösterir. Oran, bir ülkenin kredibilitesinin ölçülmesinde kullanılabildiği gibi risk ve borç yükü analizlerinde de genel bir ölçüt olarak değerlendirilmektedir. Oran ne kadar yüksekse ülkenin kredibilitesi o kadar azalır.

IMF ve Dünya Bankası tarafından bir ülkenin Toplam Dış Borç /GSMH oranı %30-50 arasında ise ülke orta derecede borçlu, %50'yi aşması halinde ise çok borçlu olarak kabul edilmektedir.

Toplam Dış Borç / İhracat : Bu oran bir birim ihracat geliri başına kaç birim dış borcun karşılık geldiğini gösteren, ihracat gelirlerinin toplam borç stoku üzerindeki uzun dönemli etkileri konusunda bilgi edinmek için kullanılan bir ölçüttür. İhracat hacmindeki artış, dış borç stokundaki artıştan daha hızlı olduğu sürece bu oran borçlu ülke açısından olumlu bir gelişmeye işaret eder. Bu oranın %165–275 olması halinde ülke orta derecede borçlu, %275'i aşması halinde ise ülke çok borçlu kabul edilmektedir.

Toplam Dış Borç Servisi / İhracat: Bir ülkenin dış borç yükünün değerlendirilmesinde ve çok borçlu olup olmadığının ölçülmesinde kullanılan bu oran, ülke ihracat gelirlerinin ne oranda dış borçlanma giderlerine ayrıldığını göstermektedir. Oranın büyük değer alması, ülke ihracat gelirlerinin dış borç giderlerini karşılama oranının küçülmesi demektir. Oranın küçük değer alması ise, ülke ödemeler dengesinde bir iyileşmeyi ve ülkenin dış borç ödeme gücünde bir artışı ifade eder. Borçlu ülke bakımından kabul gören oran %30'un altındaki borç servisi oranıdır. %30'un üzerindeki oran ise potansiyel olarak tehlikeli bir durum olarak kabul edilmektedir. Toplam Dış Borç Servisi / İhracat oranı %18-30 arasında ise o ülke orta derecede borçlu, %30'u aşması halinde ise çok borçlu olarak kabul edilmektedir.

Faiz Servisi / İhracat : Bu oran maliyet ve çok borçluluğun ölçülmesinde kullanılır. Faiz servisi artış hızının ihracat artış hızından yüksek olması ülke ekonomisi bakımından olumlu bir gelişme olarak kabul edilmez. Bu sonuç, dış borçlanmadan elde edilen kaynakların ihracatı geliştirme yönündeki nispi katkısı borçlanma maliyetinin altında gerçekleşmesinden kaynaklanıyor olabilir ya da dış borçlanmadan elde edilen kaynaklar ülke yatırımlarından çok diğer alanlara yönlendirilmiştir. Uluslararası alanda %12-20 arasındaki oran orta derecede kabul edilmekte, %20'yi aşması halinde çok borçluluk başlamaktadır.

Dış Borç Servisi / GSMH : Dış borç ödeme kapasitesinin en önemli göstergelerinden biri olan bu oran, belli bir dönemde bir ekonomide yaratılan kaynakların ne kadarının dış borç ödemeleri için ayrıldığını gösterir. Oranın yükselmesi bir anlamda ülkenin borç ödemesi için dışarıya aktardığı kaynak miktarının arttığını gösterir. Oranın küçülmesi ise borçlu ülkeler açısından olumlu bir gelişmedir.

Toplam Döviz Gelirleri / İthalat: Elde edilen toplam döviz gelirlerinin ne kadarının ithalat için kullanıldığının ölçülmesinde kullanılan bir orandır. Bu oranın cari işlemler hesabında bulunan sorunlar da gözönüne alınarak değerlendirilmesi gerekmektedir.

İhracat / İthalat: İhracattan elde edilen döviz gelirlerimizin ne kadarının dışa transfer edildiğini gösteren bir orandır. Oranın artması, elde edilen ihracat gelirlerimizin dışa transfer edilen miktarının artması anlamına geleceğinden olumsuz olarak değerlendirilmektedir.

Dış Ticaret Dengesi / İhracat: Bu oranın artması, elde edilen ihracat gelirlerinin açık veren dış ticaret dengesinin sağlanmasında kullanılan miktarının artacağı anlamına gelmektedir. Dış ticaret dengesi sürekli olarak açık verirse, zamanla uluslararası likidite sorunu ile karşı karşıya kalınır. Bu durumda dış borçlanma artık dış borçlanmadan beklenen ülke sermaye birikimini hızlandırmak ve ithalata katkı fonksiyonunu yerine getirmek yerine, uluslararası likidite sorunlarının çözümü

doğrultusunda ve ref finansman amaçlı olarak kullanılmaya başlanır. Oranın azalması olumlu bir göstergedir.

Cari İşlemler Dengesi / İhracat: Ödemeler dengesi cari işlemler açıklarının düşmesi ve ihracat gelirlerinin artmasına paralel olarak bu oranın düşmesi olumlu bir gösterge olarak kabul edilmektedir.

Uluslararası Rezervler / Dış Borç Stoku: Uluslararası borç ödemelerinde kabul gören her türlü aktif uluslararası rezerv adını alır. Oranın yükselmesi yani dış borç stoku karşısında uluslararası rezervlerin artması olumlu bir gelişmedir. Uluslararası rezerv kapsamına, para otoritesinin elinde bulunan uluslararası standarttaki altın, konvertibl döviz, uluslararası ödemelerde kabul gören kısa süreli özel ve resmi alacak senetleri, bonolar ve tahviller ile IMF nezdindeki özel çekiş hakları ve diğer çekiş kolaylıkları girmektedir.

3.5. DIŞ FİNANSMANIN KENDİ KENDİNİ DESTEKLEYEN BÜYÜME SÜRECİNİ BAŞLATTIĞINI GÖSTEREN KRİTERLER

Sanayileşmenin gerçekleştirilmesinde dış finansman sihirli bir formül olmaktan çok kaynak boşluğunun doldurulmasına ve bundan sonra ekonominin kendi kendini besleyen bir büyüme sürecine girmesine yardımcı olmaktadır. Bu sürecin başladığını gösteren kriterler aşağıdaki şekilde gruplandırılabilir:

3.5.1 Kullanım Kriteri

Kullanım kriteri, kredi çeşitlerinden hangisinin yoğun olarak ve elde edilen kredinin ne kadarının tüketim amaçlı kullanıldığını açıklamaktadır. Bu kriter, ekonomik büyüme ve borç servislerinin geri ödenebilmesi için gerekli şartların yerine getirilebilmesi için borçlanmanın uzun vadeli ve düşük faizli kredilerden oluşması ve yatırım amaçlı kullanılmasını amaçlamaktadır. Kredinin kullanım amacının açıklanmasına yardımcı olan bu kriter, ayrıca yabancı kredilerle ikame edilen yurtiçi

yatırım kaynaklarının ne oranda tüketim amaçlı kullanıldığının değerlendirilmesine de yardımcı olmaktadır.

3.5.2 İticilik Kriteri

İticilik kriteri, dış borçlanma yardımıyla devam eden ekonomik büyüme sürecinin devam etmesidir. Bunun için, marjinal tasarruf oranının artırılması ve sermayenin verimliliğinin gerek yurtdışından transfer edilen, gerekse yurtiçinde geliştirilmiş bulunan teknolojilerle yükseltilmesi amaçlanmaktadır. Böylece borç servisinin ödenmesi kolaylaşacak ve dış borçlanmaya olan ihtiyaç azalacaktır.

3.5.3 Etkinlik Kriteri

Dış borçlanmanın kaynak açığını kapatabilmesi ve sermaye birikimini artırabilmesi dış borçlanma yardımıyla elde edilecek projelerin marjinal gelirlerine bağlı olmaktadır. Elde edilecek reel üretim artışının asgari borç seviyesini karşılayamaması durumunda yapılan yeni yatırımlar azalan verimlere tabi olur ve amaca uygun verimlilik artışı sağlanamaz. Ancak gelişmekte olan ülkelerin karşı karşıya oldukları verimli olmayan sosyal sabit sermaye yatırımlarına olan ihtiyaçları, etkinlik kriterinin kullanımında sorunlar yaratmaktadır. Ancak bu ülkeler için dış borçlanma ile finanse edilen alt yapı yatırımlarının verimli yatırımlara olan olumlu etkisinin dikkate alınması gerekmektedir.

3.5.4 Bütçe Kriteri

Dış borçlanmanın büyük bir bölümünü kamu borçları oluşturmakta ve elde edilen kaynaklar büyük ölçüde cari harcamalar ve alt yapı yatırımları için kullanılmaktadır. Ayrıca bu tür yatırımlar sonucu elde edilen ara malların özel sektörde girdi olarak kullanılmasının ithalatı azaltarak döviz kazandırıcı olumlu etkisi ancak birkaç üretim safhasından sonra etkisini gösterebilir.

Kamunun yaptığı yatırımlar sonucu elde ettiği katma değer özel kesime akarsa dahi, devlet borç servisinin finansmanı için gerekli olan bütçe politikasını uygulamalıdır.

3.5.5 Kriterlerin Değerlendirilmesi

Dış borçlanmanın ekonomide yeni yatırımlarla kendi kendini destekleyen bir büyüme hareketini başlatabilmesi öncelikle ilgili ekonominin dış kredilerden verimli bir şekilde yararlanabilme yeteneğine bağlıdır. Yukarıdaki kriterler yerine getirildikten sonra politik olarak belirlenecek iktisadi büyüme hedefleri ve takip edilecek sanayileşme stratejileri dış borçlanmanın sınırlarını belirleyecektir. Yani büyüme ve sanayileşmeye önem verildiği ölçüde dış finansmandan yararlanma gereği de artacaktır.

3.6. DIŞ BORÇ YÖNETİMİ

Dış borç krizinin yaşandığı dönemlerden alınabilecek en önemli ders, eğer sürekli genişleyen ve karmaşık bir yapı gösteren mali çevrede dış kaynaklar verimli bir şekilde kullanılmak isteniyorsa etkili bir *Borç Yönetimi*'nin gerekli olduğudur. Borç yönetimi, bir taraftan borç alan ülkenin borç yükünün ağırlaşmasını önlemek, diğer taraftan da ülkenin dünya piyasasında kredi güvenirliliğini sürdürmek açılarından önemlidir. Türkiye gibi dış borçları uluslararası standartlara göre yüksek sayılabilecek bir ülkede dış borç yönetim stratejisi ve bu stratejinin uygulanması önemlidir.

Son on yılda pek çok gelişmekte olan ülkede, uygun makroekonomik politikalara temel teşkil etmesi gereken, dış borçlanma üzerindeki merkezi kontrol ve istatistiki bilgiler yetersiz kalmıştır. Bu tür kontrollerin olduğu ülkelerde de çoğunlukla orta vadeli bir borçlanma planı veya genel bir ödemeler dengesi hedefi belirlenmeksizin uygulanmıştır. Büyümenin istikrarsızlaştığı, faizlerin ve para değerlerinin sürekli dalgalandığı dünya bunalımı yıllarında tutarlı bir borç yönetimi mümkün olmamıştır. Yeniden gelişmekte olan ülkeler günü kurtarmak amacıyla borçlanmaya gitmişler ve borç erteleme işlemleri olağanüstü boyutlara ulaşmıştır. Hatta belirgin bir dış borç yönetim sistemi bulunan ülkelerde de, uluslararası işlemlerin gittikçe karmaşık hale

gelmesi nedeniyle dış borç kontrolünün ve bunu izleyen diğer çabaların önemli ölçüde olumsuz etkilendiği söylenebilir.

Dış Borç Yönetimi esas olarak ülkenin borç yükü düzeyinin belirlenmesi ve bu amaca ulaşmak için borçlanma türleri ve tutarlarının kontrol edilmesi, borçlanma işlemleri konusunda yeterli bilginin zamanında elde edilmesi, borç servisi ödemelerinin tahmini, dış borcun düzeyi ve bileşiminin kontrolü, özel ve kamu sektörü dış borçlanmalarının seçimi gibi çeşitli konuları kapsamaktadır.

Dış borçlanmaya giden ülkenin bunu düzenli olarak ödeyebilmesi için belirli kurallara dikkat etmesi gerekmektedir:

1. Borç yönetiminde ilk kural, ekonomideki merkezi otoritenin (Bakanlar Kurulu, Maliye Bakanlığı ya da Merkez Bankası) alınan borç miktarı, bunların vade dağılımı, faiz hadleri, üzerinden borç alınan paraların değer değişimi, net akımın konjonktürel iniş-çıkışlar boyunca dağılımı, kullanıldıkları alanlardaki verimle faiz karşılaştırması ve bunların getiri dönemleriyle ödeme dönemleri gibi önemli değerleri dikkatle takip edebilmesidir. Ayrıca bu bilgiler, alınan politika önlemleriyle uygulamaya dönüştürülebilmelidir. Bu arada dünya olaylarının gelişimi de sıkı bir şekilde takip edilmelidir. Dış borç yönetimindeki ilk eksiklik bu noktada ortaya çıkmakta, özellikle yeni gelişmekte olan ülkelerde yönetimdeki yetersizlikler ve garantisiz özel ticari borçlar nedeniyle borçların kesin miktarı ve bunların vade dağılımı bilinmemektedir.
2. Diğer bir kural, dış borcun ödeme profilinin, borçla yapılan yatırımın gelir getirme profiliyle karşılaştırılmasıdır. Örneğin iki yıl ödemesiz dönemi olan 10 yıl vadeli bir krediyle, gelir getirmeye 10 yıl sonra başlayan bir yatırım finanse edilirse ödeme güçlüğü çekileceği açıktır. Yatırım gelir getirmeye başlamadan ödemeye başlanacak ve ödemede sorun yaşanacaktır. Borcun bulunduğu an sorunu çözülmüş sayan anlayış yeniden gelişmekte olan ülkelerde kısa vadeli kredilerle uzun yatırımlara girişilmesine yol açmış, bu da borcun ödenme profiliyle borcun gelir getirme profili arasında uyumsuzluk yaratmıştır.

3. Üçüncü sorun, reel faiz haddiyle alınan borcun reel getirisinin uyuşmasıyla ilgilidir. Ancak sabit faizli borçlarda reel faizin hesaplanmasında borcun ödendiği sürede ihracat birim fiyatlarının nasıl değişeceğinin öngörülebilmesi gerekmektedir. Değişken faizli borçlarda belirsizliği yaratan etkenlere, taban nominal faiz hadleri ve spread denilen marjlardaki değişme olarak iki değişken daha eklenmektedir. Özellikle değişken faizli krediler bakımından reel faiz oranlarının hesaplanması olanaksızlaşmaktadır. Ayrıca borç yükünün taşınabilir olması için ya reel faiz hadlerinin ağırlaşmaması ya da ekonominin büyümesinin bunu karşılayacak oranda yükselmesi gerekmektedir.
4. Borç yönetiminin temel öğelerinden biri de borcun yabancı para bileşimidir. Borç yönetiminde temel kural şudur: Eğer bir uluslararası para aşırı değerlenmiş sayılıyorsa bu para üzerinden borçlanmak kazanç sağlar; çünkü aşırı değerlenmiş para ileriki yıllarda gerçek değerine oturacaktır. Ancak aşırı değerlenmiş paranın ne zaman gerçek değerine ineceğini saptamak pek kolay değildir. Yabancı paraların birbirleri karşısındaki değer değişimlerinin öngörülmesi değişen dünya koşulları içerisinde oldukça zor hatta imkansızdır. Bu nedenle önemli dövizlerin kur dalgalanmalarından ileri gelecek kayıpların en düşük düzeye indirilmesi ve borçlanmanın olanaklar çerçevesinde çeşitlendirilerek borçlunun muhtemel kur değişikliklerine uyumlu, en düşük faiz oranının seçilmesine çalışılmalıdır.
5. Bir diğer sorun, kabul edilebilir bir dış borç servis yükü seviyesinin saptanması ve bu amaca yönelik olarak borç tutarı ve türlerinin kontrolüdür.

Dış borçlanmaya giden bir ülkenin dikkat etmesi gereken unsurlar yukarıda sıralandıktan sonra, borç yönetiminin aşağıda belirtilecek yönleri ele alınarak incelenmeye çalışılacaktır.

3.6.1. Siyasi Koordinasyon

Dış borçlanma çeşitli yönleriyle ele alındığında, dış borç politikasının bütçe yönetimini, planlamayı, ödemeler dengesini ve yatırım kararlarını ilgilendiren bütün idari birimleri etkilediği görülmektedir. Dış Borç Yönetimi ödemeler bilançosu ile

olan bağlantısı nedeniyle Merkez Bankası'nı, kamu yatırımları ile ilgili olmak üzere Maliye Bakanlığı'nı, toplam yatırımlarını yönlendiren Planlama Teşkilatını ve dış ticaretle ilgili diğer kurumları ilgilendirmektedir. Dolayısıyla bu denli önemli bir olayın yönetimi için ilgili kurumlar arasında akıcı ve sağlıklı bir bilgi alışverişi ve diyalogu gerçekleştirebilecek bir kurumlar arası koordinasyonun kurulması temel şart olarak değerlendirilebilir. Bu koordinasyon sanayileşmeyi, yatırımları, sektörel ve proje bazında öncelikleri belirleyen ve yönlendiren bir kamu kuruluşu ile ülke Merkez Bankası'ndan, bütçe ve dış sektörle ilgili kamu ve özel kuruluşlardan oluşabilir. Ancak yönetim, sorumluluk ve nihai karar Merkez Bankası'na ait olacaktır.

Dış borç yönetiminde *Planlama Teşkilatı*, dış borçlanma ile hangi yatırımların gerçekleştirilmek istendiği, bunların kamu sektörü ve özel sektör ayrımını, alt sektörlere dağılımını, öncelikleri, ülkenin sanayileşme ve büyüme hedefleri dikkate alınarak belirlenmesini sağlar. Bu kurum borcun *geri ödeme profili* ile borcun *gelir getirme profili* arasında uyum sağlamayı esas alır. Bu durumda borçlanma politikasında, borcun geri ödeme profili ile yatırımların döviz geliri sağlama etkilerinin belirli limitler içinde ve asgari hata payı ile belirlenmesi gerekmektedir. Dolayısıyla Planlama Teşkilatı, dış borçlanmanın çerçevesini, öncelikler sıralamasını, döviz geliri artışlarını mevcut olanaklar dahilinde tahmin ederek Merkez Bankası'na raporlar.

Merkez Bankası ise Planlama Teşkilatı'ndan gelecek dış borçlanma talebine garantör fonksiyonundan başka uluslararası finans piyasalarına borçlanmaya çıkma, kamu ve özel sektörü yönlendirme, borçlanmak isteyenleri uluslararası mali piyasalar hakkında teknik bilgi ve faiz oranlarının gelecekteki tahmini gelişmeleri üzerinde aydınlatma görevlerini yerine getirir.

Planlama Teşkilatı tarafından gönderilen raporlar Merkez Bankası'nın bilgi bankasına aktarılacak; böylece yatırımların gelir getirme profili ile borcun geri ödeme profili arasındaki ilişki sağlıklı olarak takip edilebilecektir. Ayrıca ödenen borç servisi, yapılan yeni borçlanma ve döviz rezervlerindeki bilgilere dayanarak birtakım istatistiki analizler çerçevesinde ekonomik gelişmeler de dikkate alınarak

aşırılıkların önlenmesi ve erken uyarı sinyallerinin elde edilmesi mümkün olabilecektir.

Sonuçta dış borç yönetimini üstlenen kurumun iyi organize edilmiş, uzman teknik kadro ile donatılmış, ilgili kurumlarla ilişkileri iyi, ülke ve dünya gelişmelerinden haberdar bir kurum olması gerekmektedir.

3.6.2. İstatistiki Analiz

“Dış borçlanma ile ilgili veriler yeterli derecede kapsamlı ve politika tespitine yardımcı olabilecek, çıkması olası borç ödeme problemleri konusunda mümkün olduğu ölçüde erken uyarıda bulunmaya imkan verecek şekilde tutulmalıdır. Borç yönetiminin istatistiki bilgi temin etme ve analiz yönü, dış borçlanma ile ilgili bütün rakamları toplamayı ve birleştirmeyi, borçları sınıflandırmayı ve dış borç ödeme yükünü planlamayı kapsamaktadır. Bu istatistiklerden devlet bütçesi ve ödemeler dengesi hesapları için de veriler elde edilmektedir” (DEVİRİM, 1987, s.38-39).

İstatistiki veri elde etmenin temelini, dış borçlanma ve piyasa değişkenleri ile ilgili esas ve tamamlayıcı verileri kapsamına alan geniş kapsamlı tüm borç istatistikleri oluşturmaktadır. Bu konuda gerekli bilgi, sonuçsuz ve askıda kalan miktarlar da dahil tüm tutarlar, borç almanın koşulları, vade yapısı, borç ödemelerinin dağılımı hakkındaki detaylar, faiz ve anapara ödemeleri için uygun tarihler, borçlu ve alacaklı tarafların kimlikleri, borç almanın amacı ve sağlayacağı faydalar gibi unsurları kapsamaktadır. O halde hem anapara ve faiz gibi cari işlemler için hem de gelecekteki borçlanma planı ile genel borç yönetim stratejisi için bir yapı oluşturulabilir. Bu yapı, borcun yapısını, vadesini, para bileşimini, borcun krediyi verenlere göre gruplanması ve borcun çeşitli tercihlere göre duyarlılığını ele almalıdır. Ayrıca bu bilgiler taşınabilecek makroekonomik değişkenleri de ifade etmelidir.

Milletlerarası Para Fonu, Dünya Bankası, Milletlerarası İskan Fonu gibi uluslararası kuruluşlar, son yıllarda, uluslararası sermaye akımları konusunda mevcut verileri geliştirme yönünde önemli adımlar atmışlardır. Bu tür faaliyetler, ülkelerin

borçlanma ve benzeri konulardaki istatistiki verileri temin bakımından çapraz kontrol hizmeti görebilmektedir.

3.6.3. Yürütülen İşlemler

Borç yönetimi bu kapsamda, uluslararası piyasalara girme ve yaklaşma yönünde belirli bir stratejinin kabulünü gerektirmektedir. Son borç krizinin sonuçlarından biri de krediyi verenler arasında piyasanın gidişini ve durumunu yakından izleme yönünde gelişen bir eğilimin olmasıdır. Ayrıca piyasa koşulları kredi itibarı yüksek olan ülkeler için ciddi bir iyileştirme göstermiştir.

Pek çok ülke için en iyi finansman bileşimi uzun vadeli yatırımı içeren ya da kısa vadeli borç yükünü en az düzeyde tutan, borcun geri ödenmesinde veya değiştirilmesinde düzenli bir vade profiline sahip olan finansman şeklidir. Böyle bir finansman bileşimi dövizle ilgili kararları, faiz oranlarını, borcun zaman profiline çıkarılmasını, borçlanacak birimlerin seçimi ile borçluların derecelenmesini kapsamaktadır.

BÖLÜM 4: TÜRKİYE EKONOMİSİ'NDE GELİŞMELER

4.1. EKONOMİNİN GENEL DENGESİNDEKİ GELİŞMELER

Bu bölümde ekonominin genel dengesi ve bu denge içerisinde kamu ve özel sektörün gelişimi incelenecektir. Sabit sermaye yatırımlarının kamu ve özel sektör dağılımındaki seyri değerlendirilirken ekonominin bütünü içerisinde tasarruf-yatırım dengesi de ele alınacaktır.

Sabit sermaye yatırımlarının ekonominin büyüme hızı üzerinde olumlu etkisi vardır. Yatırım malları ve ara malları üzerindeki talebi artırarak üretimi teşvik ettiği gibi, yarattığı istihdam imkanı ile hanehalkı gelirini artırıcı etki yapmaktadır. Bütün bu faktörlerin talep ve üretim üzerindeki yansımaları neticede GSMH artışına yol açar. Ancak GSMH artışı yatırımın cinsine, süresine ve sermaye/hasıla katsayısına, yani verimliliğine bağlıdır.

“Sabit sermaye yatırımlarıyla GSMH'nın büyümesi arasında çok yakın bir paralellik vardır. Yatırımların en fazla arttığı 1990 (%17.5) ve 1993 (%24.9) yıllarının GSMH'nın en yüksek oranda büyüdüğü yıllar olduğu görülmektedir. 1990'da GSMH %9.4, 1993 yılında ise %8.1 büyümüştür. Yatırımların reel olarak, yani sabit fiyatlarla düştüğü yıllar olan 1988 ve 1991'de ise GSMH büyümesi sırasıyla %1.5 ve %0.4'de kalmıştır. 1989 yılı hariç, özel sektör yatırımlarının artış hızı daima kamu sektöründen fazla olmuştur. 1994'de GSMH'daki %6.1'lik düşüşe paralel olarak sabit sermaye yatırımlarının kamuda %35, özel sektörde %8 civarında düştüğü görülmektedir” (İTO, 1996, s.64).

Toplam sabit sermaye yatırımlarının kamu sektörü ile özel sektör arasındaki dağılımında, kamunun payında 1980 yılından sonra sürekli bir düşüş, özel sektörün payında ise sürekli bir artış gözlenmektedir. 1980-1986 döneminde toplam içerisinde kamunun payı %59 iken 1987-1990 döneminde %36, 1991-1994'de ise %28'dir.

Tablo 4.1 : Sabit Sermaye Yatırımları 1980 – 1995 (Milyar TL.)

YILLAR	KAMU	ÖZEL	TOPLAM	KAMU/ TOPLAM	ÖZEL / TOPLAM	TOPLAM/ GSMH	KAMU/ GSMH	ÖZEL/ GSMH
1980	462	694	1.156	40.0	60.0	21.8	8.7	13.1
1981	723	865	1.589	45.5	54.5	19.8	9.0	10.8
1982	869	1.165	2.034	42.7	57.3	19.2	8.2	11.0
1983	1.213	1.586	2.799	43.3	56.7	20.1	8.7	11.4
1984	1.777	2.507	4.284	41.5	58.5	19.3	8.0	11.3
1985	3.236	3.879	7.115	45.5	54.5	20.1	9.2	11.0
1986	5.222	6.449	11.671	44.7	55.3	22.8	10.2	12.6
1987	7.480	11.011	18.491	40.5	59.5	24.6	10.0	14.7
1988	11.451	22.286	33.738	33.9	66.1	26.1	8.9	17.3
1989	17.346	34.490	51.837	33.5	66.5	22.5	7.5	15.0
1990	27.684	62.208	89.892	30.8	69.2	22.6	7.0	15.7
1991	47.585	102.562	150.1447	31.7	68.3	23.7	7.5	16.2
1992	81.295	177.109	258.404	31.5	68.5	23.4	7.4	16.0
1993	143.977	381.530	525.507	27.4	72.6	26.3	7.2	19.1
1994	191.229	756.457	947.686	20.2	79.8	24.4	4.9	19.5
1995	326.721	1.513.053	1.839.774	17.8	82.2	23.4	4.2	19.3
1980-1984	1.000,8	1.363,4	2.372,4	42,6	57,4	20,0	8,5	11,5
1985-1990	12.069,8	23.387,17	35.457,33	38,2	61,9	23,1	8,8	14,4
1991-1995	158.161	586.142,2	1.014.564	20,1	74,3	24,2	6,2	18,0

Kaynak : DPT, 1997, s.42

Tablo 4.2 : Sektörler İtibariyle Sabit Sermaye Yatırımları, 1980 – 1995 (%)

	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1990	1991	1992	1993	1994	1995
TARIM	7.6	110.5	10.8	10.7	9.9	7.4	6.2	6.9	5.4	5.7	4.9	5.0	4.0	5.3
MADENCİLİK	3.3	4.7	4.0	4.4	4.4	5.1	3.6	2.4	1.8	1.9	1.7	1.3	1.4	1.2
İMALAT	28.5	28.6	27.3	25.5	25.0	23.1	22.0	17.6	19.5	18.9	18.4	18.0	19.6	21.9
ENERJİ	8.7	10.3	10.8	11.2	10.2	10.2	11.3	9.7	7.3	6.1	5.0	3.6	2.8	2.7
ULAŞTIRMA	14.2	17.3	18.4	19.8	20.4	22.0	20.8	20.7	17.9	19.0	21.5	25.3	17.5	18.9
TURİZM	0.6	0.6	0.6	0.6	1.0	1.4	2.2	2.5	3.8	3.7	2.9	2.2	2.2	2.4
KONUT	27.8	17.5	17.5	17.3	18.6	18.8	21.4	27.9	33.4	32.9	32.6	32.9	41.8	37.3
EĞİTİM	1.8	2.1	2.1	2.1	1.7	2.2	2.0	2.3	2.6	2.8	3.2	3.1	2.1	2.0
SAĞLIK	0.8	1.0	1.0	0.8	0.8	0.8	0.9	1.0	1.5	1.8	2.0	2.0	2.0	1.7
DİĞER HİZMETLER	6.7	7.3	7.5	7.5	7.9	8.9	9.7	9.0	6.7	7.3	7.8	6.6	6.5	6.5
TOPLAM	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	

Kaynak : DPT, 1997, s.43

Kamu sektörü yatırımlarında ağırlıklı olarak ulaştırma yer almakta, bunu enerji ve tarım izlemektedir. Özel sektör yatırımlarının ise hemen hemen yarısı konut inşaatı şeklinde olup, $\frac{1}{4}$ 'e yakın bölümü imalat sanayi yatırımlarıdır. Konut önemli bir ihtiyaç olmakla birlikte, konut yatırımlarının imalat sanayi yatırımlarının hemen hemen yarısına yakın olması gerek ekonomik gerekse sosyal çarpıklığın göstergesidir.

Diğer taraftan Türkiye'deki tasarruf-yatırım dengesi özel ve kamu ayırımı şeklinde incelendiğinde yatırım oranı ile tasarruf oranı arasında yatırım lehine sürekli bir fark olduğu görülür. Yani yurtiçi toplam tasarruflar yatırımları finanse etmekte yetersiz kalmaktadır. Tablo 4.3'den görüleceği gibi, 1986-1996 dönemi ele alındığında kamu tasarruf-yatırım farkı sürekli açık verirken, özel sektör tasarruf-yatırım farkı dönem içinde sürekli pozitif çıkmıştır. Buradan da şöyle bir sonuç çıkarılabilir: Türk ekonomisindeki dış açığın ve dolayısıyla dış borçların asıl nedeni kamu tasarruf-yatırım açığıdır. Kamu yatırımlarının esas olarak altyapı yatırımlarından oluştuğu ve bu yatırımların döviz gelirlerini yalnız uzun vadede olumlu etkileyebileceği gözönünde bulundurulursa, Türk ekonomisindeki tasarruf-yatırım açığını kapatmaya yönelik yapılacak dış borçlanmaların uzun vadeli olması gerektiği söylenebilir.

“Kamu tasarrufu, kamu harcanabilir gelirinden kamu tüketimi düşüldükten sonra kalan kısım olduğuna göre, kamu tasarruf açığını düşürmek, hatta ortadan kaldırmak için üç şey yapılabilir:

- Kamu harcanabilir gelirini artırmak (Bunun yolu vergi gelirini artırmaktır).
- Kamu tüketimini düşürmek. 1980-1988 arasındaki kamu tüketimi toplam tüketimin ortalama %10 kadarını oluşturmaktadır. Burada, 1-2 puanlık bir azalmanın toplam iç tasarruf oranı üzerindeki olumlu etkisi açıktır.
- Kamu yatırımlarını azaltmak. Görüldüğü üzere son yıllarda yapılmakta olan budur” (EVGİN, 1996, s.75).

Tablo 4.3. Ekonomi ve Kamu Kesiminin Genel Dengesi ile İlgili Göstergeler 1986-1996 (Milyar TL.)

	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996
GSMH	51.185	75.019	129.175	230.370	397.178	453.206	779.462	1.929.250	4.008.827	5.993.229	14.978.067
DIŞ AÇIK	981	1329	-1.374	234	12.441	-1.072	6.495	96.262	-2.678	64.688	672.527
TOPLAM YATIRIMLAR	9.594	19.245	33.787	51.277	100.195	100.530	174.939	519.198	785.464	1.319.115	3.672.127
KAMU	5.247	7.719	10.931	16.953	34.229	47.703	72.372	139.526	161.144	323.267	794.616
ÖZEL	4.347	11.526	22.856	34.324	65.966	52.827	102.567	379.672	624.320	995.848	2.877.511
TOPLAM YURTİÇİ TASARRUFLAR	8.613	17.915	35.160	51.044	87.754	101.603	168.444	422.936	788.141	1.254.427	2.999.601
KAMU	4.157	4.950	8.838	10.854	13.680	3.129	-11.154	-54.940	-64.233	-7.005	-283.657
ÖZEL	4.456	12.965	26.322	40.190	74.074	98.474	179.598	477.876	852.374	1.261.432	3.283.258
KAMU (TASARRUF-YATIRIM) FARKI	-1.090	-2.769	-2.093	-6.099	-20.549	-44.574	-83.526	-194.466	-225.377	-33.272	-1.078.273
ÖZEL (TASARRUF-YATIRIM) FARKI	109	1.439	3.466	5.866	8.108	45.647	77.031	98.204	228.054	265.584	405.747
KAMU TASARRUF/GSMH	8	7	7	5	3	1	-1	-3	-2	0	-2
ÖZEL TASARRUF/GSMH	9	17	20	17	19	22	23	25	21	21	21

Kaynak: DPT (Yıllık Programlar)

4.2. TÜRK EKONOMİSİNİN DIŞ TİCARET YAPISI

4.2.1. İhracattaki Yapısal Gelişmeler

1980-1996 dönemine ait ihracatta meydana gelen gelişmeler için Tablo 4.4'ü inceleyelim.

Tablo 4.4 : Yıllara Göre İhracatın Temel Göstergeleri, 1980-1986

YILLAR	TOPLAM İHRACAT (MİLYON \$)	İHR./GSMH (%)	KİŞİ BAŞINA İHRACAT (\$)
1980	2.910	5	65.5
1981	4.703	8	34.56
1982	5.890	11	45.07
1983	5.905	11	119.7
1984	7.389	12	145.4
1985	8.255	12	158.2
1986	7.583	10	145.0
1987	10.322	12	193.9
1988	11.929	13	217.1
1989	11.780	11	211.8
1990	13.026	9	231.0
1991	13.667	9	237.1
1992	14.891	9	251.2
1993	15.611	9	256.3
1994	18.390	14	295.9
1995	21.975	13	356.7
1996	23.461	13	374.2
1980-1984	5.359,4	9.47	82.046
1985-1990	10.482,5	11.05	192.83
1991-1996	17.999,2	11.10	295.233

Kaynak : TCMB (Türkiye'nin Ödemeler Dengesi İstatistikleri)

DPT, 1997, s.52

1980'lerde uygulamaya konulan yeni iktisat politikasının temel amacı cari işlemler açığının kapatılmasıydı. Bu dönemde yeni sanayileşme stratejisi ve onun eşliğinde uygulanan döviz kuru, para ve maliye politikalarının eşliğinde hızlı bir ihracat artışı

gerçekleştirilmiştir. Ancak gerçekleşen ihracat rakamlarının, ithalatla birlikte değerlendirildiğinde, oluşan dış ticaret açıkları da gözönüne alındığında yeterli olmadığı görülmektedir.

1980-1984 dönemi, 1980 devalüasyonunun ardından ihracat artışlarının yaşandığı bir dönemdir. İlk kez bu dönemde ihracat artış hızı ithalat artış hızını geçmiştir. Türk ekonomisinin ithalata bağımlılığı düşünülürse bu düşüşün nedeninin GSMH'daki azalışın sonucu olduğu söylenebilir.

Türk ekonomisinde ihracat GSMH içinde oldukça küçük bir orana sahiptir. 1980 öncesinde ihracatın GSMH içindeki payı 1973 ve 1974 yılları dışında %5'in altında gerçekleşmiştir. Tablo 4.4'den görüldüğü gibi 1980-1984 döneminde %9.47 olarak gerçekleşen bu oran, 1985-1990 döneminde %11.05'e yükselmiş; 1991-1996 döneminde ise ortalama aynı düzeyde devam etmiştir. GSMH içinde ihracatın payının küçük olması, Türkiye'de özellikle son yıllarda meydana gelen hızlı fiyat artışları, TL.'sının yabancı paralar karşısında gerçek kurunun üzerinde tutulması, ihracat artışına gereken önemin verilmemesi, hızlı nüfus artışı ile kişi başına düşen gelir artışlarının büyük kısmının ihraç mallarına yönelmesine bağlanabilir. Gerçekten de Türkiye'de üretilen mal ve hizmetlerin büyük bir bölümü yine yurt içinde tüketilmektedir.

Tablo 4.5 : Türkiye’de 1980-1996 Döneminde İhracatın İthalatı Karşılama Oranı

YILLAR	İHRACAT (Milyon \$)	İTHALAT (Milyon \$)	İHRACAT / İTHALAT (%)
1980	2.910	7.513	0.39
1981	4.703	8.567	0.55
1982	5.890	8.518	0.69
1983	5.905	8.895	0.66
1984	7.389	10.331	0.72
1985	8.255	11.230	0.74
1986	7.583	10.664	0.71
1987	10.322	13.551	0.76
1988	11.929	13.706	0.87
1989	11.780	15.999	0.74
1990	13.026	22.581	0.58
1991	13.667	21.007	0.65
1992	14.891	23.081	0.65
1993	15.611	29.771	0.52
1994	18.390	22.606	0.81
1995	21.975	35.709	0.62
1996	23.461	42.945	0.55
1980-1984	5.359	8.765	0.60
1985-1990	10.483	14.622	0.73
1991-1996	17.999	29.187	0.63

Kaynak: EVGİN, 1996, s.87

TCMB (Türkiye’nin Ödemeler Dengesi İstatistikleri)

DPT, 1997, s.54

Tablo 4.5’deki İhracat/İthalat rakamlarının incelenmesinden çıkarılabilecek en önemli sonuç oranın sürekli birin altında çıkmasıdır. Yani 1980-1996 döneminde ihracat sürekli ithalatın altında gerçekleşmiş, dış ticaret sürekli açık vermiştir.

1974-1980 döneminde %40'lar gibi çok düşük oranda olan ihracatın ithalatı karşılama oranı 1980'lerde yükselerek 1988'de %87 gibi en üst düzeye ulaşmıştır. Fakat 1990'da %58'e, 1993'de %52'ye düşmüştür.

1980-1984 döneminde ithalat artış hızının nisbeten düşük olması nedeniyle ihracatın ithalatı karşılama oranı %60 olarak gerçekleşmiştir. Yani ithalatın yaklaşık %60'ı ihracat ile karşılanabilmekte, geri kalan %40'lık bölümü ise ya dış borç ya da işçi dövizleri ile karşılanmaktadır. Bu oranlar 1980 öncesi dönem ile karşılaştırıldığında önemli bir gelişme olarak sayılabilir. Oysa dünya ekonomisinde 1980'den itibaren 1984'e kadar bir durgunluk dönemi yaşanmış ve dolar bazında dünya ticareti 1981, 1982, 1983, 1984 ve 1985 yıllarında azalma göstermiştir. Dünya konjonktüründeki bu durgunluk dönemi dikkate alındığında Türkiye'nin ihracatını artırarak GSMH'nin %9.47'sini oluşturması ve dünya ticareti içindeki payını artırması başarılı uygulama sayılabilir.

1985-1990 döneminde %73'e yükselen İhracat/İthalat oranı, 1991-1996 döneminde %63 olarak gerçekleşmiştir. 1994 yılında üretimde meydana gelen daralmaya rağmen ihracat J eğrisi nedeniyle %17.8 artarak 18.390 milyon dolar düzeyine ulaşmıştır. (Ekonomide J eğrisi etkisi, bu dönemdeki olaylar ele alınarak açıklanabilir. Cari işlemler dengesinin açık vermesi ve TL.'sının değerinin düşerek ithalatın nisbi fiyatının yükselmesi kısa dönemde ticaret bilançosunu kötüleştirici etki yapmıştır. Zamanla ticaret hacminin nispi fiyatlardaki değişmeye kendini ayarlaması, ihracatın artması ve ithalat hacminin de artan bir şekilde azalmasıyla sonuçlanmıştır. Uzun dönemde hacim etkisinin üstün gelmesi sonucunda ticaret bilançosunda sağlanan iyileşmenin ayarlanma sürecinin J harfine benzemesi nedeniyle bu tür gelişmelere *J etkisi* denilmektedir.)

“Özellikle TL.'sının 1994 yılındaki reel değer kaybına ve teşvik politikalarına bağlı olarak artan ihracat, 1995 yılında %19.5 artarak 21.975 milyon dolara ulaşmıştır. Ancak Temmuz ayından itibaren ihracat artış hızında yavaşlama gözlenmiştir. Bu yavaşlamanın en önemli nedeni, 1995 yılında çapa politikasının doğal sonucu olarak TL.'sının reel olarak değer kazanması, iç talebin tekrar canlanması ve dış pazarlardaki görece daralma olmaktadır” (PARASIZ, 1996, s.339). (*Çapa politikası*,

istikrarsız bir ekonomide dengenin sağlanması için değişkenlerden birinin sabitleştirilmesi anlamına gelmektedir. Anahtar fiyat ya da çapa olarak farklı değişkenler seçilebilir. Bu dönemde sabitleştirilmesi öngörülen anahtar fiyat olarak döviz kuru ve ücret-maaşlar alınmıştır. Döviz kurunun sabitleştirilmesinin ilk belirgin etkisi TL.'sının aşırı değerlenmesi olmuştur.)

Tablo 4.5'den de görüleceği üzere ihracatın ithalatı karşılama oranı 1993'te %52 iken, bu rakam 1994 yılında TL.'sının yabancı paralar karşısındaki önemli ölçüde değer yitirmesine bağlı olarak %81'e yükselmiştir. Ancak izlenen çapa politikası sonucu, TL'nın yabancı paralar karşısında değer kazanmasına bağlı olarak 1995 yılında ihracatın ithalatı karşılama oranı %62'ye düşmüştür. Bu düşüş 1996 yılının ilk yarısında da devam etmiş ve %50'lere değin gerilemiştir. 1996 yılında ihracatın ithalatı karşılama oranındaki düşüşte 1996 yılı başında Avrupa Gümrük Birliği'ne girişimizin de etkisi olmuştur.

Tablo 4.6: İhracatın Sektörel Dağılımı, 1980-1996 (Milyon Dolar)

YILLAR	ANA SEKTÖRLER						TOPLAM
	TARIM		MADENCİLİK		SANAYİ		
	Milyon \$	%	Milyon \$	%	Milyon \$	%	Milyon \$
1980	1.672	57.4	191	6.6	1.047	36.0	2.910
1981	2.219	47.2	193	4.1	2.290	48.7	4.703
1982	2.141	37.3	175	3.1	3.429	59.7	5.746
1983	1.881	32.8	189	3.3	3.658	63.9	5.728
1984	1.749	24.5	240	3.4	5.145	72.1	7.134
1985	1.719	21.6	244	3.1	5.995	75.3	7.958
1986	1.886	25.3	247	3.3	5.324	71.4	7.457
1987	1.853	18.2	272	2.7	8.065	79.1	10.190
1988	2.341	20.1	377	3.2	8.943	76.7	11.662
1989	2.126	18.3	413	3.6	9.086	78.2	11.625
1990	2.388	18.4	331	2.6	10.240	79	12.959
1991	2.726	20.1	286	2.1	10.582	77.8	13.593
1992	2.259	15.4	264	1.8	12.191	82.9	14.715
1993	2.381	15.5	238	1.6	12.726	82.9	15.345
1994	2.470	13.6	272	1.5	15.363	84.9	18.106
1995	2.314	10.7	406	1.9	18.917	87.4	21.637
1980-1984	9.662	36.8	988	3.8	15.569	59.4	26.221
1985-1990	12.313	20	1884	3.0	47.653	77.0	61.851
1991-1995	12.150	14.5	1466	1.8	69.779	83.7	83.396

Kaynak : DİE, 1993, s.13

DİE, 1996, s.178

Genel ihracat artışının sektörel dağılımda meydana getirdiği değişiklikler Tablo 4.6'da verilmiştir. Tablo 4.6'dan izleneceği gibi, dönemsel karşılaştırmalar yapıldığında sektörel olarak tarımın payında hızlı bir düşüş ve bunun karşılığında sanayi sektöründe hızlı bir artış gözlenmektedir. Tarımın payı %36.8'den %14.5'e

inerken, sanayi sektörünün payı %59.4'den %83.7'ye yükselmiştir. Bu gelişme ekonomide yapısal bir dönüşümün göstergesidir. Madencilik sektörünün payı %3.8'den %1.8'e düşmüştür.

“1991 yılında ihracat son yılların ortalamasının altında bir oranda, %4.9 artmıştır. İhracatımızın kabaca $\frac{3}{4}$ 'ü sanayi ürünlerinden meydana geldiği için, bu ürünlerin ihracatı, toplam ihracat rakamı üzerinde etkili olmaktadır. Nitekim 1990 yılında %13 oranında artan sanayi ürünleri ihracatında 1991 artışı sadece %3.4 olmuştur. Aslında %29 artan tarımsal sanayi veya işlenmiş tarım ürünlerini hariç tutarsak esas sanayi ürünü ihracatında artış, 1990 yılında %14.4'den 1991'de %1'e düşmüştür. Başlıca sorumlu sektörler 1990 yılına göre %25 oranında 15 milyon dolar eksik ihracat yapan kimya sektörü, %17 oranında 130 milyon dolar eksikle deri ve kösele sanayii ve 250 milyon dolar düşük ihracat gerçekleştiren demir-çelik ve demir dışı metaller sanayii olarak görünmektedir. Bu arada ihracat sıralamasında 1 numara olan 4 milyar dolar düzeyindeki dokuma ve giyim sanayiinin geçen yıl kaydettiği %16 ihracat artışına karşılık bu yıl %6.6'da kalması da artış oranının düşüklüğünde rol oynamıştır” (İTO, 1992, s.169).

Türk ekonomisinde son yılların serbest piyasa ekonomisi ve liberalizasyon hareketinin sonucu ihracat büyük önem taşımaktadır. İhracat, iç talepteki dalgalanmalara karşı üretim ve istihdam seviyesinin devamlılığını, yani ekonomide istikrarı sağlayıcı bir faktör olarak bilinmektedir. Ancak ihracatımız 1990 yılından sonra olumsuz etkiler altında kalmıştır. İhracatçılarımız, batılı ülkelerin anti-damping soruşturmaları, kota uygulamaları, GATT ve AT kuralları ve çeşitli tarife dışı engellerle karşılaşmışlardır. Ayrıca bir an önce gerçekçi kur politikasına geçilmesini isteyen ihracatçılar, Türk Lirası'nın aşırı değerlenmesinin ihracatı frenleyici bir etki yaratmasından yakınmaktadırlar. Kamu kesimi finansman yöntemlerinden ileri gelen yüksek faiz oranları da bazı olumsuz gelişmelere yol açmaktadır.

4.2.2. İthalattaki Yapısal Gelişmeler

1980-1996 dönemine ait ithalatta meydana gelen gelişmeler için Tablo 4.7'yi inceleyelim.

Tablo 4.7 : Yıllara Göre Toplam İthalatın Temel Göstergeleri, 1980-1996

YILLAR	TOPLAM İTHALAT (MİLYON \$)	İTHALAT/ GSMH (%)	KİŞİ BAŞINA İTHALAT (\$)
1980	7.513	12.89	178
1981	8.567	14.41	209.8
1982	8.518	15.69	217.3
1983	8.895	17.25	192.9
1984	10.331	17.00	219.2
1985	11.230	16.47	225.5
1986	10.664	13.95	215.9
1987	13.551	15.46	269.4
1988	13.706	15.07	266.9
1989	15.999	14.73	287.7
1990	22.581	14.83	397.6
1991	21.007	13.81	367.1
1992	23.081	14.40	390.4
1993	29.771	16.38	491.5
1994	22.606	17.20	380.3
1995	35.709	21.35	579.3
1996	42.945	23.11	685.0
1980-1984	8.765	15.45	203.44
1985-1990	14.622	15.09	277.16
1991-1996	29.187	17.71	482.27

Kaynak: EVGİN, 1996, s.87

TCMB (Türkiye'nin Ödemeler Dengesi İstatistikleri)

DPT, 1997, s.52)

Bir ekonomide, ekonomik büyüme hızı ülke kaynaklarının üzerinde belirlenmiş ise, ithalat eğilimi ihracat eğiliminin üzerinde seyrederek. Yani ekonomi, kendi imkanlarının üzerinde ithalat yapmaya başlar. Türkiye'nin ithalatı 1980-1996 dönemi bir bütün olarak ele alındığında sürekli bir artış göstermiştir.

İthalatın GSMH içindeki payı İhracat/GSMH oranları ile karşılaştırıldığında aradaki belirgin fark dikkat çekicidir. 1980-1996 döneminde İthalat/GSMH oranı ortalama olarak %16 iken, İhracat/GSMH oranı ortalama %10.54'dür. İhracatın GSMH içindeki oranının oldukça yetersiz olmasına karşılık, ithalat için bu oran nisbeten daha fazla olması olumlu bir durum olarak değerlendirilmemektedir. Tablo 4.4 ve Tablo 4.7'den izlenebileceği gibi, kişi başına düşen ihracat ve ithalat rakamları ise aynı durumu sergilemektedir.

“5 Nisan kararlarına bağlı olarak 1994 yılında bir önceki yıla göre %24.07 gerileyerek 22.60 milyon dolar olan ithalat, 1995 yılında önemli ölçüde artış göstermiştir. 1995 yılında, bir önceki yıla göre izlenen çapa politikası nedeniyle önemli dalgalanmalar göstermeyen döviz kurları karşısında TL.'sının reel olarak değer kazanması ve ikinci üç aylık dönemden itibaren üretimin artmamasına bağlı olarak büyüyen ithalat, 1994 yılında %53.5 artarak 35.7 milyar dolara ulaşmıştır” (PARASIZ, 1996, s.339).

Tablo 4.8: İthalatın Sektörel Dağılımı, 1980-1985 (Milyon Dolar)

YILLAR	ANA SEKTÖRLER						TOPLAM
	TARIM		MADENCİLİK		SANAYİ		
	Milyon \$	%	Milyon \$	%	Milyon \$	%	
1980	51	0.6	3.195	40.4	4.664	59.0	7.909
1981	125	1.6	2.478	31.2	5.330	67.2	7.933
1982	176	2.0	3.739	42.3	4.927	55.7	8.843
1983	138	1.5	3.441	37.3	5.655	61.2	9.235
1984	418	3.9	3.644	33.9	6.695	62.2	10.757
1985	375	3.3	3.626	32.0	7.342	64.7	11.343
1986	457	4.1	2.145	19.3	8.502	76.6	11.105
1987	782	5.5	3.034	21.4	10.341	73.0	14.158
1988	506	3.5	2.861	20.0	10.969	76.5	14.335
1989	1.047	6.6	2.902	18.4	11.842	75.0	15.792
1990	1.323	5.9	3.989	17.9	16.990	76.2	22.302
1991	813	3.9	2.992	14.2	17.242	81.9	21.047
1992	1.184	5.2	3.054	13.4	18.632	81.5	22.871
1993	1.673	5.7	3.041	10.3	24.714	84.0	29.428
1994	1.214	5.2	2.975	12.8	19.081	82.0	23.270
1995	2.452	6.9	3.479	9.7	29.778	83.4	35.709
1980-1984	908	2.0	16.497	36.9	27.271	61.1	44.677
1985-1990	4.490	5.1	18.557	20.8	65.986	74.1	89.035
1991-1995	7.336	5.5	15.541	11.8	109.447	82.7	132.325

Kaynak : DİE, 1993, s.13

DİE, 1996, s.185-187

Tablo 4.9: İthalatın Ana Mal Grupların Göre Dağılımı, 1980-1995 (Milyon Dolar)

YILLAR	ANA MAL GRUPLARI						TOPLAM
	YATIRIM		HAMMADDE		TÜKETİM		
	Milyon \$	%	Milyon \$	%	Milyon \$	%	
1980	1.581	20.0	6.158	77.9	170	2.2	7.909
1981	2.207	24.7	6.547	73.3	179	2.0	8.933
1982	2.324	26.3	6.338	71.7	182	2.1	8.843
1983	2.317	25.1	6.675	72.3	242	2.6	9.235
1984	2.659	24.7	7.624	70.9	474	4.4	10.757
1985	2.603	22.9	7.836	69.1	905	8.0	11.343
1986	3.817	27	9.180	60.1	1.161	8.6	11.105
1987	3.817	27	9.180	64.8	1.110	8.2	14.158
1988	3.989	27.8	9.237	64.4	1.110	7.7	14.335
1989	3.845	24.3	10.558	66.9	1.389	8.8	15.792
1990	5.790	26.0	13.489	60.5	3.023	13.6	22.302
1991	6.052	28.8	12.085	57.4	2.911	13.8	21.047
1992	6.772	29.6	13.127	57.4	2.972	13.0	22.871
1993	9.565	32.5	15.746	53.5	4.117	14.0	29.428
1994	6.895	29.6	13.596	58.4	2.780	11.9	23.270
1995	10.488	29.4	20.807	58.3	4.414	12.4	35.709
1980-1984	11.088	24.3	33.342	73.0	1.247	2.7	45.677
1985-1990	23.861	25.7	59.480	64.6	8.698	9.7	89.035
1991-1995	39.772	30.0	75.361	57.0	17.194	13.0	132.325

Kaynak : DİE, 1993, s.14

DİE, 1996, s.188-190

İthalatın yapısal gelişmesini mal grupları sınıflamasında gösteren Tablo 3.7'yi incelediğimizde, hammadde ithalatının %73'den %57'ye düştüğünü, buna karşılık tüketim malları ithalatının ise ithalatın liberalizasyonu eşliğinde hızlı bir artış eğilimine girerek %2.7'den %13'e yükseldiği dikkati çekmektedir.

1991 yılında ithalatın %5.7 oranında gerilediği ve bunun başlıca sebebinin ham petrol ithal faturasındaki 1 milyar dolarlık ucuzlama olduğu görülmektedir. Petrol hariç tutulduğu takdirde hammadde ithalatı azalmaktadır. Tüketim maddeleri ithalatı da duraklamış ve 120 milyon dolarlık azalma kaydetmiş olmakla beraber halen toplam ithalatın %13.8'i gibi büyük bir oranı muhafaza etmekte ve 3 milyar dolar düzeyinde bulunmaktadır. Bu dönemde tarımsal sanayi ürünleri ithalatının %6 ve tüketim malları ithalatının %4 civarında azalması memnuniyet verici gelişmeler olarak kaydedilebilir. Ancak yine tüketime yönelik tarım ürünleri ithalatı 1992 yılında 1991'e göre %30.5 gibi büyük bir artış göstermiştir.

“Özellikle tarım ürünleri ithalatında ve işlenmiş tarım ürünleri denilen mamul gıda maddeleri ithalatında önemli bir artış eğilimi görülmektedir. İthalatın aşırı yüksek olduğu 1993 yılına kıyasla iki yılda %27 ve %42.5 oranındaki artışlar ülkemizin tarım ürünleri ve gıda maddeleri bakımından kendine yeterliğinin söz götürür hale geldiğini göstermektedir. Bu durum bir taraftan tarım politikasındaki yanlışlıklardan, diğer taraftan da gelir dağılımındaki bozukluktan ileri gelen lüks gıdalara karşı artan talebin belirtisidir” (İTO, 1995, s.118).

Genel olarak gelir dağılımında ve vergi sistemindeki aksaklıklar sebebiyle lüks ve ithal malı tüketiminin tahrik edilmesi 1993 yılında ithalattaki aşırı yükselmede rol oynamıştır. İkinci olarak takip edilen döviz kuru politikası sebebiyle TL.'nin aşırı değerlenmesi ithalatı cazip kılmıştır.

AT ile yapılmış olan katma protokol gereği sanayi mallarına uygulanan gümrük indirimlerinin yanı sıra bazı Uzak Doğu ülkelerinin dampingli fiyatlarla ülkemiz pazarlarına girme teşebbüslerinin, ithalat artışıındaki etkisi küçümsenemez. Sınır ticaretinin kolaylaştırılarak gümrük hadlerinin indirilmesi de ithalat rakamının kabarmasında rol oynamıştır.

4.2.3. Dış Ticarete Meydana Gelen Gelişmeler Ve Dış Ticaret Hadleri

Dış ticarete meydana gelen gelişmeler için tablo 4.10'u inceleyelim.

Tablo 4.10: Dış Ticarete Meydana Gelen Gelişmeler, 1980-1996 (Milyon Dolar)

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaret Hacmi	Dış Ticaret Dengesi / GSMH (%)	Cari İşlemler Dengesi / GSMH (%)
1980	2.910	7.513	-4.603	10.820	-7,9	-5,8
1981	4.703	8.567	-3.864	13.636	-6,5	-3,3
1982	5.890	8.518	-2.628	14.589	-4,8	-1,8
1983	5.905	8.895	-2.990	14.963	-5,8	-3,7
1984	7.389	10.331	-2.942	17.891	-4,8	-2,4
1985	8.255	11.230	-2.975	19.301	-4,4	-1,5
1986	7.583	10.664	-3.081	18.562	-4,0	-1,9
1987	10.322	13.551	-3.229	24.348	-3,7	-0,9
1988	11.929	13.706	-1.777	25.997	-2,0	1,8
1989	11.780	15.999	-4.219	27.417	-3,9	0,9
1990	13.026	22.581	-9.555	35.261	-6,3	-1,7
1991	13.667	21.007	-7.340	34.641	-4,8	0,2
1992	14.891	23.081	-8.190	37.586	-5,1	-0,6
1993	15.611	29.771	-14.160	44.774	-7,8	-3,5
1994	18.390	22.606	-4.216	41.376	-3,2	2,0
1995	21.975	35.709	-13.734	57.345	-8,2	-1,4
1996	23.461	42.945	-19.484	66.102	-10,5	-2,4
1980-1984	5.359	8.765	-3.405	14.380	-6,0	-2,8
1985-1990	10.483	14.622	-4.139	25.148	-3,7	-0,6
1991-1996	17.999	29.187	-11.187	46.971	-6,6	-1,0

Kaynak: DPT, 1997, s.49

EVGİN, 1996, s.87

Maliye ve Gümrük Bakanlığı, 1994, s.15

Türkiye dış ticaretinin uzun vadede bakıldığı zaman ekonomik dalgalanmaları yansıtır bir şekilde çok inişli çıkışlı bir seyir takip ettiği görülür.

“1970 yılında ihracatımız 600 milyon dolar, ithalatımız ise 1 milyar dolardan aşağıda olup ticaret açığımız 300 milyon dolar idi. Petrol krizinin tam etkisini gösterdiği 1974 yılında ihracat 1970’e göre 2.5 kat artarken, ithalat 4 kat büyüyerek 3.8 milyar doları bulmuştu. Bu durumda ticaret açığı 4 yılda 7 kattan fazla artarak tarihte ilk defa 2.2 milyar dolar gibi büyük bir meblağa ulaşmış ve ekonomide döviz darboğazına girilmişti” (İTO, 1992, s. 160).

Dış ticarete liberalizasyonun ve dışa açılma politikasının etkisini göstermeye başladığı 1983 yılında ihracatın 1974’e göre 4 kata yakın, ithalatın ise 2.5 kat arttığı görülmektedir. Bu dönemde ithalattan daha hızlı artan ihracat nedeniyle dış ticaret açığı sadece %50 büyüyerek ihracatın ithalatı karşılama oranı %46’dan %66’ya yükselmiştir. 1980’de başlatılan ihracata yönelik sanayileşme stratejisine göre ihracatın artarak GSMH içindeki payının yükselmesi paralelinde dolaylı kaynak transferi artmıştır.

1982 yılında petrol fiyatlarının düşüşü ile dış ticaret hadlerindeki kötüleşme azalarak 1984, 1985 ve 1986 yıllarında lehte gelişmeye başlamıştır. Bu gelişmeler Türk ekonomisinin ithalata bağımlılığını ortaya koymaktadır. İhraç ettiği malları yeni sanayileşen ülkelere ve dünya piyasalarına satmak isteyen Türkiye, ihraç ürünleri fiyatlarını ağır rekabet baskısı ve ithal ettikleri malların fiyatları seviyesinde artıramamaktadır.

1980-1991 döneminde ortalama olarak ihracatın %8, ithalatın ise %12 arttığını görüyoruz. 1991 yılı itibariyle ihracat 2.9 milyar dolardan 13.7 milyar dolara, ithalat ise 7.5 milyar dolardan 21 milyar dolara yükselmiş; dış ticaret açığı da aynı oranda artarak 7.3 milyar dolara yaklaşmıştır. Ancak tablodan görüleceği gibi açık 1981-1989 döneminde 3-4 milyar arasında dalgalanırken 1990 yılında birden 9.3 milyar dolara çıkmıştır. Aynı şekilde 1993 yılında da dış ticaret açığı ikiye katlanmıştır. Bu istikrarsız tablo 1974 petrol krizi, 1990 körfez krizi ve iç ekonomik sorunların yanı sıra kur politikasında TL. reel değerinin gözetilmemesinden de kaynaklanmıştır. 1994’de ise bir önceki yıl yaşanan ithalat patlamasının reaksiyonu ve 5 Nisan kararlarından önce gelen döviz kuru artışlarının etkisiyle ithalatın kısıldığını ve dış ticaretin dengeye yaklaştığını görüyoruz.

Dış ticaret açığının GSMH içindeki oranı 1980-1984 döneminde %6 iken 1985-1990 döneminde petrol fiyatlarındaki düşüşün etkisiyle düzelen dış ticaret hadlerinin etkisiyle %3.7'ye düşmüştür; 1990-1996 döneminde ise 1990 ve 1993 yıllarında ikiye katlanan dış ticaret açığının etkisiyle tekrar yükselerek %6.6'ya ulaşmıştır.

4.3. DIŞ BORÇLARDAKİ YAPISAL GELİŞMELER

4.3.1. Toplam Dış Borç Yapısı Ve Gelişme Eğilimleri

Türkiye'nin 1980 – 1997 dönemine ait toplam dış borçları yıllar itibariyle *Kısa Vadeli ve Orta - Uzun Vadeli Borçlar* ayrımıyla Tablo 4.11'de verilmiştir. Tablodan anlaşılabacağı gibi, 1980 yılında 15.805 milyon dolar olan toplam dış borç stoku sürekli artış göstererek 1997 yılında 82.166 milyon dolara ulaşmıştır. Bu da kişi başına yaklaşık 1000 dolar borç anlamına gelmektedir. Cari borçlar 1994 yılı hariç sürekli bir artış göstermektedir. 1980 – 1989 dönemi ile 1990 – 1997 dönemi karşılaştırıldığında, birinci dönemde %11.8 olan yıllık ortalama borç artışı ikinci dönemde %9.1'e düşmüştür. 1997 yılı sonu itibariyle toplam dış borçların vadelerine göre %75'i orta ve uzun vadeli, %25'i kısa vadeli. Yine bu tablodan izleneceği gibi, kısa vadeli borçların payı toplam içinde sürekli artış eğilimindedir. Kısa vadeli borçlanmanın payının artış göstermesi daha önce ortaya konulan kriterler ve oranlara göre olumsuz bir durumu göstermektedir. Daha çok ticari amaçlı kullanılan kısa vadeli borçlar, borçlanma maliyetinin yüksek olması nedeniyle borç servisi ödemelerini artırmaktadır. Bu nedenle borçlanmanın, yatırım ve sanayileşmeye yönelik uzun vadeli yapılması tercih edilmektedir.

“1995 yılı sonunda 73.278 milyon dolar olan dış borç stoku, 1996 yılında 6.470 milyon dolar, başka bir deyişle yüzde 8.9 oranında artarak yıl sonunda 79.748 milyon dolara yükselmiştir. 1996 yılında dış borç stokunun daha hızlı artışını frenleyen etken, doların diğer yabancı paralara karşı, özellikle Alman Markı ve Japon Yen'ine

karşı değer kazanması olmuştur. Dış borçlarımız dolar olarak açıklandığında, doların değer kazandığı dönemlerde dış borç artışı daha sınırlı düzeyde kalmaktadır. 1996 yılında kur farklarının dış borç stoku üzerinde olumlu etkisi 4.419 milyon dolar olarak hesaplanmaktadır. Çapraz kurlarda değişim olmasaydı, 1996 yılı sonunda dış borç stoku 84 milyar doları aşacaktı” (AKGÜÇ, 25/04/1997, s. 6).

Tablo 4.11 : Türkiye’nin Toplam Dış Borçları, 1980-1997 (Milyon Dolar)

Yıl	Toplam Dış Borç	Artış (%)	Kısa Vadeli	Artış (%)	Orta-Uzun Vadeli	Artış (%)
1980	15.805	-	2.480	-	13.325	-
1981	16.716	5.8	1.911	(22)	14.805	11.1
1982	17.385	4.0	1.764	(7.7)	15.621	5.5
1983	19.461	11.9	2.281	29	17.180	10
1984	20.823	7.0	3.180	39	17.643	2.7
1985	25.660	23.2	4.759	50	20.901	18.5
1986	32.206	25.5	6.349	33	25.857	23.7
1987	40.326	25.2	7.623	20.1	32.703	26.5
1988	40.722	1.0	6.417	(15.8)	34.305	4.9
1989	41.751	2.5	5.745	(10.5)	36.006	5
1980-1989		11.8		12.8		12
1990	49.035	17.4	9.500	65.4	39.535	9.8
1991	50.489	3.0	9.117	(40)	41.372	4.6
1992	55.592	10.1	12.660	39	42.932	3.8
1993	67.356	21.2	18.533	46.4	48.823	13.7
1994	65.601	-2.6	11.310	(39)	54.291	11.2
1995	73.278	11.7	15.701	39	57.577	6.1
1996	79.748	8.8	20.517	30.7	59.231	2.9
1997	82.166	3.0	20.862	1.7	61.304	3.5
1990-1997		9.1		22.4		7

Kaynak: TCMB (Türkiye’nin Ödemeler Dengesi İstatistikleri)

Hazine

“Türkiye’nin özellikle orta ve uzun vadeli dış borç stokunun yaklaşık yarısını Mark ve Yen olarak alınan borçlar, %30’una yakını Dolar cinsinden alınan borçlar, geri kalanını da diğer paralar üzerinden alınan borçlar oluşturuyor. Bu nedenle de özellikle Mark ve Yen’in dolar karşısındaki değişimleri, Türkiye’nin dış borç stokunun dolar cinsinden miktarını artırıyor ya da azaltıyor” (GÜNGÖR, 20/01/1997, s.4).

“Dış borçlar içinde uluslararası kuruluşlarla, yabancı dış bankalardan sağlanan kredilerin payı azalmıştır. Orta ve uzun süreli dış borçlar içinde, Dünya Bankası ve yan kuruluşları ile Avrupa Yatırım Bankası, Avrupa İskan Fonu gibi uluslararası kuruluşlardan sağlanan kredilerin payı %24.3’den %13.8’e, ticaret bankalarından alınan kredilerin payı da %14’den %3.9’a değin gerilemiştir. Yabancı ticaret bankalarından sağlanan kredilerin payının belirgin bir şekilde düşmesi, hatta salt tutar olarak azalması, Türkiye’nin kredi değerliliğindeki olumsuz gelişmenin dış borç kaynaklarına yansımadır. Türkiye bu dönemde, daha çok dış finansal pazarlarda yabancı tahvil çıkarma yoluyla borçlanmıştır.

Dış borçlar içinde özel kesimin sağladığı kredilerin payı artmıştır. Orta ve uzun süreli dış borçlar içinde özel kesimin borçlarının payı 1989 yılında %4.5 düzeyinde iken bu pay 1996 yılı sonunda % 17.6’ya yükselmiştir. Kısa süreli borçlanma ise ticaret bankaları başta olmak üzere özel kesimce gerçekleştirilmektedir. Bu nedenle toplam borç stokuna bakıldığında özel kesimin payının 1996 yıl sonunda yaklaşık %37’ye ulaştığı görülmektedir. Bu pay 1989 yılında %15 düzeyinde idi” (AKGÜÇ, 28/11/1997, s.6).

1996 yılı sonu itibariyle toplam dış borçların vadelerine göre %26’sı kısa vadeli. Bu dağılımda özel kesimin kredi mektuplu döviz tevdiat kesaplarından kullandığı krediler kısa vadeli borçlara dahil edildiğinde oran yükselmektedir. 1980’den sonra borçların vadelerine göre değişmesi kısa vadeli borçların payının artışı doğrultusundadır. 1989’da toplam dış borcun %14’ü kısa vadeli, geri kalanı uzun vadeli borçlardan meydana gelirken, kısa vadeli borçların oranı 1993 yılı sonunda %28’e çıkmıştır. 1994 sonu itibariyle daha çok özel bankaların yaptığı ödemeler nedeniyle %17’ye inmiştir.

Kısa vadeli borçlar daha çok ticari amaçlı kullanıldığından borç servisi ödemelerini artırmaktadır. Diğer yandan kısa vadeli borçlar, ekonomide yaratılacak herhangi bir suni kriz durumu karşısında döviz krizi yaratabilecek potansiye sahiptir.

Kısa vadeli borçlar alacaklılar açısından değerlendirildiğinde Ticari Banka Kredileri ile Özel Kesim Kredileri'nden oluşmaktadır. Ticari banka kredileri çok hızlı bir artış göstermektedir. Bunların 1982'de toplam borç içindeki payı %0.8 iken, 1986'da %8.4'e, 1992'de %11.7'ye, 1993'te %14.1'e yükselmiş; 1994'de ise %4.4'e düşmüştür.

Kısa vadeli borçlar genellikle başka kısa vadeli borçlarla yenilenme durumuyla karşı karşıyadır. Bu borç çeşidi ekonomide ani konjonktür, mevsimlik veya spekülatif gelişmeler sonucu olumsuz gelişmelere daha duyarlıdır. Bu nedenle bu tür gelişmelere karşı daima hazırlıklı olabilmek için, gerekli seviyede uluslararası döviz rezervi bulundurmak zorunludur. Oysa 1984'de döviz rezervlerinin %140'ı olan kısa vadeli borçlar çok hızlı bir artış göstererek 1994'te %121 seviyesinde olmuş, hemen hemen iki misline ulaşmıştır. Aynı şekilde ihracat artış hızı ile de uyumlu olmayan kısa vadeli borçların ihracat içindeki payı 1984 yılında %43'den 1996'de %71'e yükselmiştir. Nereden bakılırsa bakılsın, kısa vadeli borçların gelişimi olumsuz bir durum sergilemektedir.

“Türkiye 2000 yılına kadar 40 milyar 154 milyon dolar orta ve uzun vadeli dış borç ödeyecek. 1997 – 2000 yılları arasındaki 4 yılda yapılacak orta ve uzun vadeli dış borç ödemelerinin 30 milyar 393 milyon dolarını anapara, 9 milyar 761 milyon dolarını da faiz oluşturuyor. Türkiye, 1997 yılında 11 milyar 957 milyon dolar, 1998'de 12 milyar 8 milyon dolar, 1999'da 9 milyar 12 milyon dolar, 2000'de de 7 milyar 177 milyon dolarlık orta ve uzun vadeli dış borç servisi gerçekleştirecek” (Finansal Forum, 12/2/1997, s.6).

Tablo 4.12. Toplam Dış Borçların Borçlulara Göre Dağılımı (Milyon Dolar)

BORÇLULARA GÖRE DIŞ BORÇ STOKU		
	1996	1997 Q1
KISA VADELİ DIŞ BORÇLAR	20.514	19.391
TCMB	984	917
TCMB KREDİLERİ	42	36
KREDİ MEKTUPLU DTH	942	881
TİCARİ BANKALAR	8.419	7.444
DİĞER SEKTÖRLER	11.114	11.030
ORTA-UZUN VADELİ DIŞ BORÇLAR	62.516	61.594
A-KAMU SEKTÖRÜ	51.217	49.315
1-GENEL HÜKÜMET	36.093	34.738
a-MERKEZİ HÜKÜMET	32.040	30.830
b-YEREL YÖNETİMLER	2.591	2.503
c-FONLAR	1.447	1.391
d-ÜNİVERSİTELER	15	14
2-KİTLER	4.396	4.349
3-TCMB	10.728	10.229
TCMB KREDİLERİ	8	8
KREDİ MEKTUPLU DTH	10.720	10.221
B-ÖZEL SEKTÖR	11.299	12.279
1-FİNANSAL	2.218	2.552
2-FİNANSAL OLMAYAN	9.078	9.689
3-GERÇEK KİŞİLER	3	38
TAHVİLLER	13.081	12.758
1-EURO TAHVİL İHRACI	7.169	7.210
2-SAMURAI TAHVİL	5.602	5.238
3-YANKEE TAHVİL	310	310
TOPLAM KUR ETKİSİ	(4.741)	(3.373)
KISA VADE	(652)	(540)
ORTA-UZUN VADE	(4.088)	(2.833)

Kaynak: Hazine, TCMB

Tablo 4.13. Toplam Dış Borçların Alacaklılara Göre Dağılımı (Milyon Dolar)

ALACAKLILARA GÖRE DIŞ BORÇ STOKU		
	1996	1997 Q1
KISA VADELİ DIŞ BORÇLAR	20.517	19.391
TİCARİ BANKA KREDİLERİ	4.940	4.964
ÖZEL KESİM KREDİLERİ	15.577	14.427
ORTA-UZUN VADELİ DIŞ BORÇLAR	62.516	61.594
A-RESMİ ALACAKLILAR	14.227	13.518
1-RESMİ FİNANSMAN KURULUŞLARI	5.254	5.070
MERKEZ BANKALARI	35	29
MERKEZİ HÜKÜMETLER	4.131	3.996
RESMİ FİNANSMAN KURULUŞLARI	219	206
RESMİ YATIRIM VE KALKINMA BANKALARI	869	839
2-ULUSLARARASI KURULUŞLAR	8.973	8.448
AVRUPA YATIRIM BANKASI	366	333
AVRUPA KONSEYİ SOSYAL KALKINMA FONU	2.676	2.434
İSLAM KALKINMA BANKASI	205	207
ULUSLARARASI TARIMSAL KALKINMA FONU	9	9
ULUSLARARASI FİNANS KURUMU	898	895
ULUSLARARASI KALKINMA BİRLİĞİ	124	124
ULUSLARARASI İMAR VE KALKINMA BANKASI	4.033	3.810
ULUSLARARASI PARA FONU	661	637
B-ÖZEL ALACAKLILAR	48.289	48.076
TİCARİ BANKALAR	25.512	26.277
BANKACILIK DIŞI FİNANSMAN KURULUŞLARI	9.138	8.657
PARASAL OLMAYAN KURULUŞLAR	2.391	2.346
KIYI BANKALARI	499	546
ÖZEL YATIRIM VE KALKINMA BANKALARI	11	11
GERÇEK KİŞİLER	10	10
KREDİ MEKTUPLARI DTH	10.720	10.221
GARANTİSİZ TİCARİ BORÇLAR	8	8
TOPLAM KUR ETKİSİ	(4.741)	(3.373)

Kaynak: Hazine, TCMB

Tablo 4.14 : Dış Borç Göstergeleri, 1986-1996 (Milyon Dolar)

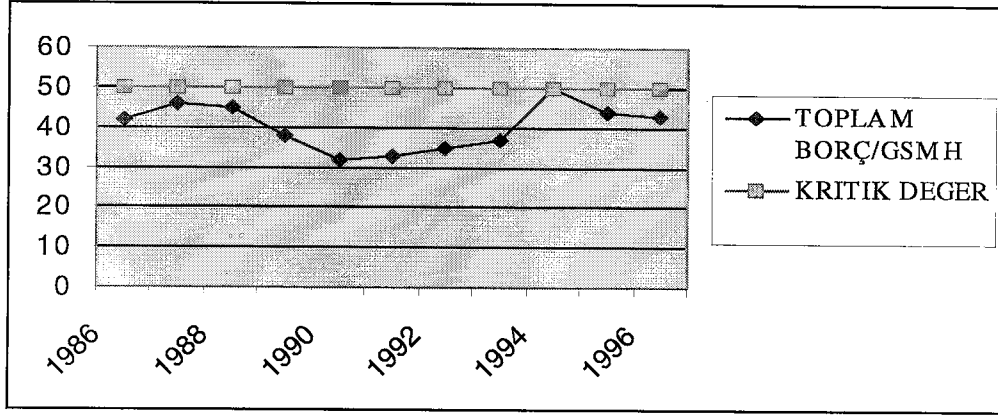
Yıl	GSMH	Cari İşlemler Dengesi	Toplam Borç	İhracat	İthalat	Dış Borç Servisi	Cari İşlem Gelirleri
1986	76.465	-1.465	32.206	7.583	10.664	4.685	12.639
1987	87.671	-806	40.326	10.322	13.551	5.517	16.605
1988	90.920	1.596	40.722	11.929	13.706	7.158	19.801
1989	108.625	961	41.751	11.780	15.999	7.170	22.049
1990	152.314	-2.625	49.035	13.026	22.581	7.297	25.333
1991	152.138	250	50.489	13.667	21.007	7.561	25.853
1992	160.233	-974	55.592	14.891	23.081	8.733	28.457
1993	181.807	-6.433	67.356	15.611	29.771	8.227	30.434
1994	130.887	2.631	65.601	18.390	22.606	9.993	32.790
1995	167.249	-2.339	73.278	21.975	35.709	11.897	41.494
1996	185.865	-4.393	79.748	23.461	42.945	11.418	47.880

Kaynak : TCMB (Türkiye'nin Ödemeler Dengesi İstatistikleri)

Tablo 4.15 : Dış Borç Göstergeleri, 1986-1996 (%)

%	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996
KISA VADELİ BORÇ/ ORTA&UZUN VADELİ BORÇ	25	23	19	16	24	22	29	38	21	27	35
KISA VADELİ BORÇ/ TOPLAM DIŞ BORÇ	20	19	16	14	19	18	23	28	17	21	26
UZUN VADELİ BORÇLAR/ TOPLAM DIŞ BORÇLAR	80	81	84	86	81	82	77	72	83	79	74
TOPLAM DIŞ BORÇLAR / GSMH	42	46	45	38	32	33	35	37	50	44	43
TOPLAM DIŞ BORÇLAR / İHRACAT	425	391	341	354	376	369	373	431	357	333	340
BORÇ SERVİS / CARİ İŞLEM GELİRLERİ	37	33	36	33	29	29	31	27	30	29	24
BORÇ SERVİS / İHRACAT	62	53	60	61	56	55	59	53	54	54	49
BORÇ SERVİSİ/ GSMH	6	6	8	7	5	5	6	5	8	7	6
CARİ İŞLEM DENGESİ / GSMH	-2	-1	2	1	-2	0	-1	-4	2	-1	-2
İHRACAT / GSMH	10	12	13	11	9	9	9	9	14	13	13
İHRACAT / İTHALAT	68	73	83	75	58	65	65	53	78	61	54

Kaynak : TCMB (Türkiye'nin Ödemeler Dengesi İstatistikleri)

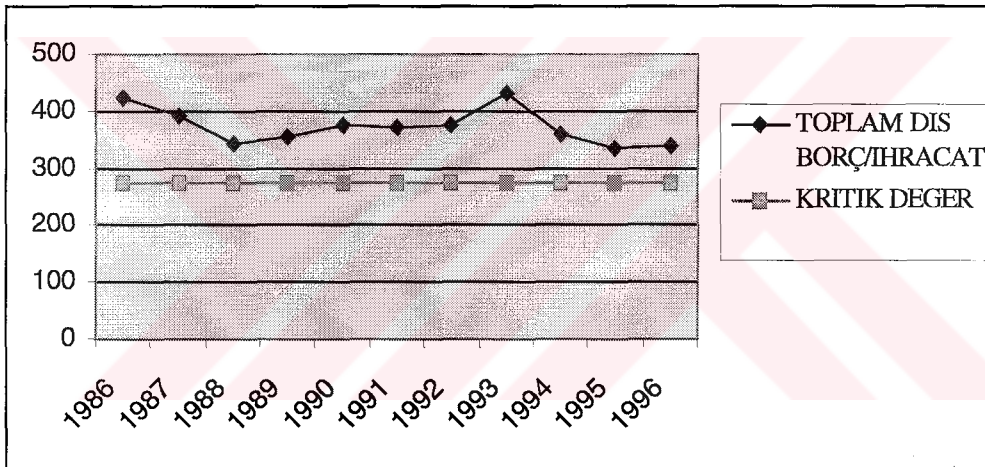
Grafik 4.1: Toplam Dış Borçlar/GSMH Oranları, 1986-1996

Tablo 4.15'den ve Grafik 4.1'den görüleceği gibi, dış borç stokunun milli gelire oranla büyüklüğünü gösteren “Toplam Dış Borç/GSMH” oranı 1986 yılında %42’den 1993 yılında %37’ye düşmüştür. Bir ülkenin kredibilitesinin ölçülmesinde kullanılan bu oranın düşmesi, Türkiye’nin kredi değerliliği açısından olumlu bir gelişme sayılabilir. Ancak 1996 yılında %43’e yükselmiş, belirgin bir şekilde artmıştır. Başka bir deyişle 1986 – 1996 döneminde dış borçlar GSMH’den çok daha hızlı artmıştır. Diyebiliriz ki GSMH’nın yaklaşık %40’ı dış borç ödemelerine gitmektedir. Ülkemiz hem dışarıya bağımlı bir durumdadır, hem de diğer hizmet ve yatırımlar için kullanılacak fonlar önemli ölçüde azalmıştır.

Türkiye’nin kısa süreli dış borçları sürekli artış göstererek 1997 yılında 20.862 milyon dolara yükselmiştir. Kısa süreli borçların toplam borçlar içerisindeki payı 1994 yılında %17 düzeyinde iken bu pay 1995 yılında %21’e, 1996 yılında da %26’ya yükselmiştir. Kısa süreli borçlarda artış, Türkiye’nin ödeme gücü ve kredi pazarı üstünde olumsuz etki yaratmakta, ekonomi kısa süreli sermaye hareketlerinden daha fazla etkilenir duruma gelmektedir. Kredi notu düşen Türkiye’nin uzun süreli sabit faizle borçlanma olanağı giderek zayıflamakta, hatta ortadan kalkmaktadır. Bunun sonucu, ancak kısa süreli ve değişken faizle borçlanabilmekte, yüksek reel faiz ödemek zorunda kalmaktadır.

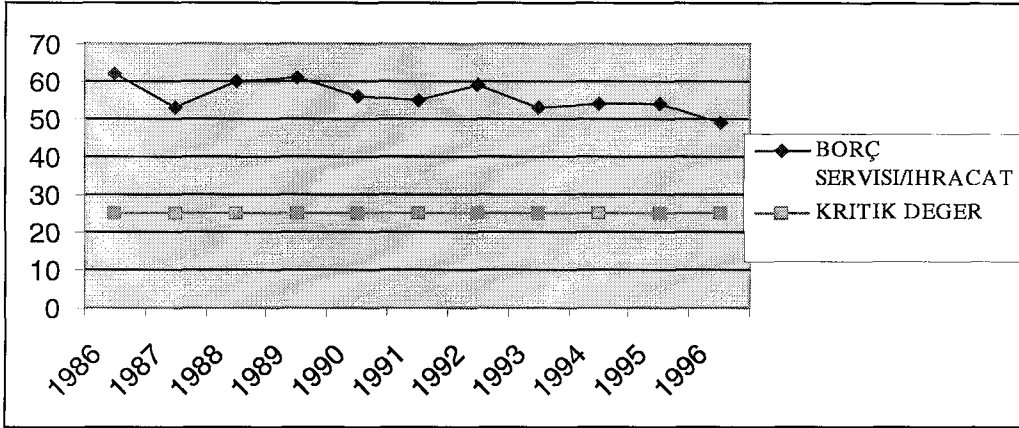
Dış borç servisinin GSMH’ya oranı, dış borç anapara ve faiz ödemelerinin GSMH içindeki payını göstermektedir. Oranın yükselmesi dış borç ödemeleri için dışarıya

aktarılan kaynak miktarının arttığını göstermektedir. Buna göre 1980li yıllardaki dış borç servisinin GSMH içindeki payı 1990lı yıllara nazaran daha fazladır. 1988’de bu oran %8’e kadar çıkmıştır. 1989’da düşmeye başlamış ve ufak tefek iniş çıkışlarla devam etmiştir. 1994 yılında biraz yükselerek %8 civarında gerçekleşmiştir. 1994’de %8’e yükselmesinde, 1994 yılındaki negatif büyümenin de etkisi bulunmaktadır. 1990lı yıllarda dış borç servisinde de artış gözlenmiş ancak GSMH’da da artışlar meydana gelmiştir. GSMH’daki artış 1994’de azalma şeklinde seyretmiştir. 1993’teki GSMH 1992’ye göre artış kaydettiğinden dış borç servisinin GSMH’ya oranında da önemli miktarda düşüş meydana gelmiştir. Sonuç olarak 1994’te GSMH’nın yaklaşık %6’sı, 1995’te de %8.7’si dış borç servisi ödemelerine, yani dış borç anapara ve faiz ödemelerine gitmiştir.

Grafik 4.2: Toplam Dış Borçlar/İhracat Oranları, 1986-1996

1986-1996 döneminde ihracat gelirlerinin toplam borç stoku üzerindeki uzun dönemli etkileri konusunda bilgi edinmek için kullanılan “Toplam Dış Borç/İhracat” oranında benzer bir iyileşme olmamıştır. Bu oranın %275’i aşması halinde ülke çok borçlu olarak kabul edilmektedir. Bu durumda 1986-1996 dönemi esas alındığında ülke çok borçlu olarak değerlendirilebilir. Bu durum dış borç stokunun ihracat gelirlerine nispetle hızlı artmasından kaynaklanmıştır. Türkiye 1988 yılında GSMH’nın %8’lik bir bölümünü dış borç ödemelerine ayırırken 1993 yılında daha az bir bölümünü, %5’ini ayırmıştır.

Grafik 3.4 : Toplam Dış Borç Servisi / İhracat Oranları, 1986-1996

Dış Borç Servisi/İhracat oranı, borç yükü açısından önemli bir göstergedir. Dünya ülkeleri için yapılan bir araştırmada, birçok ülkede bu rasyonun %15'in altında olduğu tespit edilmiştir. Türkiye'de ise %15'in çok üzerinde rakamlar bulunmuştur. 1996 yılında %49 olan Toplam Borç Servisi/İhracat oranı, sonraki yıllarda sırasıyla %28.4, %27, %24 seviyelerinde kalacağı ve 2000 yılına varıldığında ise bu oranın %21'e kadar gerileyeceği tahmin ediliyor. Toplam Borç Servisi/İhracat oranında kritik değer %25'dir. Tahmin edilenler gerçekleşirse Türkiye, Toplam Borç Servisi/İhracat oranında kritik değer altına düşerek, borç ödemelerini karşılamak için ihtiyaç duyulan ihracat gelirlerini karşılayamayacaktır.

“Türkiye’de GSMH’nın büyüme hızı 1988, 1989 ve 1991 yıllarında %1-2 düzeyinde, hatta 1980’de % -2.7, 1994’te % -6 gibi negatif bir düzeyde olmuş; dış borçlara ilişkin efektif faiz oranı %7 hatta 1993’te %8 düzeyinde iken Türkiye böyle bir büyüme oranını 1980 sonrası dönemde nadiren yakalamış ve aşmıştır (1984’te %7, 1987’de %9.8, 1993’te %8.2). Teorik olarak Domar tipi bir modelde eğer ülkedeki reel büyüme hızı dış borçlara ödenen reel faizden büyükse Dış Borç/GSMH oranı belli bir sınırdan kalabilir.”

“Dış kredi kullanımında bir diğer kriter de sermaye/hasıla katsayısının büyüklüğüdür. Oranın küçük olması sermayenin daha verimli alanlara yatırıldığı anlamına gelmektedir. Türkiye’de 1960larda 3 olan bu katsayı, 1980 - 1991 döneminde 5.4 olmuş, 1992 - 1995 döneminde ise 7.6’ya yükselmiştir. Bu durum

sermaye-hasıla katsayısı esas alındığında Türkiye'nin borç ödeme performansının azaldığını ortaya koymaktadır" (GEDİKLİ, 1997, s.28).

İhracat/İthalat oranı ekonominin ithalat ihtiyacının kendi kaynakları ile karşılayabildiği kısmını gösterir. Dolayısıyla bu oran çok önemli bir dışa bağımlık göstergesidir. Tablo 4.15 incelendiğinde 1986–1996 yılları arasında ekonominin sürekli dış açık verdiği görülmektedir.

"1996'nın 9 ayında cari işlemler açığının, 1995'in aynı dönemine göre büyümesinin temel nedeni, 1996 yılı başında Gümrük Birliği'ne girilmesi ve Ocak-Eylül dönemi GSMH artış hızının bir önceki yılın aynı dönemine göre %5.8 oranında olmasıdır. Buna paralel Ocak-Eylül 1996 ithalatının bir önceki yılın aynı dönemine göre %24.1 oranında artış göstermesi, buna karşın ihracattaki artış oranının %8.7 düzeyinde kalmasıdır" (Yeni Yüzyıl, 9/5/1997, s.1).

Rakamlar toplu olarak ele alındığında, ülke çok borçlu görünmekle birlikte, temel ekonomik büyüklüklerle karşılaştırıldığında bu konuda en azından acil bir tehlikenin var olmadığı söylenebilir. Bu değerlendirme oranları diğer borçlu ülkelerle karşılaştırıldığında bu rahat konum daha da belirgin hale gelmektedir. Ancak durumun kötü olan tarafı, son yıllarda iç tasarruf yetersizliğini azaltmak ve yatırımlar için gerekli kaynağı bu yolla sağlamak için dış borçlanmaya başvurulması, ancak sağlanan bu kaynağın üretim kapasitesini artırıcı yatırımları yürütmek yerine iç tüketimin finanse edilmesinde kullanılmasıdır.

1986 –1996 döneminde dış borçların GSMH'dan daha hızlı artması, vade yapısının kısa süreli olanlar lehine değişmesi, sıcak paranın dış yükümlülükler içindeki payının artması olumsuz gelişmelerdir. Bunun dışında dış borçların çözümlenmesine ilişkin göstergelerde bozulma yoktur. Sorunun temelde çözümü %50'ler düzeyine kadar inen dışsatımın dışalım karşılama oranını yükselterek cari işlemler dengesini yükseltmektir.

BÖLÜM 5 : DIŞ BORÇLANMA VE BÜYÜME İLİŞKİSİ

5.1. SERMAYE GİRİŞİ, EKONOMİK BÜYÜME VE TÜKETİM

Gelişmekte olan ülkeler öncelikle milli gelirin artırılması ve kalkınmanın sürdürülebilmesi amacıyla dış borçlanmaya başvurarak reel ekonomilerini desteklemek yoluna başvurmaktadırlar. Bu durum büyük ölçüde, ülkedeki tasarrufların hızlı kalkınma için gerekli olan yatırımları finanse edemeyecek düzeyde olmasından kaynaklanmaktadır. İhtiyaç duyulan finansman ise ancak dış kaynakların ithali yoluyla sağlanabilir.

Aşağıdaki eşitlik tasarruf yatırım farkına eşit bir dış finansman gereğini ifade etmektedir.

$$S - I = Cx - Cm$$

S = Tasarruf

I = Yatırım

Cx = Sermaye İhracı

Cm = Sermaye İthali

Eşitlik aşağıdaki şekilde düzenlendiğinde, yatırımların yurtiçi ve yurtdışı tasarrufların toplamına eşit olacağı görülebilir.

$$I = S - (Cx - Cm)$$

Sözkonusu tasarruf yatırım dengesi, milli gelirin büyümesi üzerinde doğrudan etkilidir. Yurtdışından yurtiçi ekonomiyi destekler nitelikteki sermaye girişi yatırımları artırıp büyümeyi hızlandırabilmektedir.

Gelişmekte olan ülkelerin birçoğunda sermaye ithaline, ithalatı azaltmanın ve ihracatı artırmanın mümkün olmadığı durumlarda, ortaya çıkan finansman açığını kapatmak amacıyla başvurulmaktadır. Ancak bu ülkelerin aşırı sermaye girişinden kaçınmaları gerekmektedir. Ülkenin yatırım kapasitesine göre dış kaynak sağlanmalı, ekonominin verimli olarak kaldıramayacağı ölçüdeki dış kaynak ithalinden kaçınılmalıdır. Bu kapasitenin üzerindeki sermaye ithali, tüketim harcamalarının tasarruf aleyhine genişlemesine yol açar. Özellikle cari harcamaların finansmanında kullanılmak üzere dış kaynaklara başvurulması hem iç hem de dış denge açısından tehlikeli sonuçlar doğurabilir. Dış dengenin sağlanması için dış kaynaklara başvurulması durumunda ülkenin ithal ihtiyaçları iyi belirlenmeli, alınan borçların ödemeler bilançosuna yüklediği borç taksit ödemeleri de dikkate alınmalıdır.

Sonuç olarak dışarıdan sağlanan kaynağın verimliliği maliyetinden büyükse yani dış borçlarla sağlanan sermayenin getirisi bu borçlar için ödenen faizden büyük olduğu durumda gayrisafi yurtiçi hasıla olumlu şekilde etkilenecektir. Bu durumda gelişmekte olan ülkelerde sermaye ithalinin gayrisafi yurtiçi hasılda meydana getirdiği artışın belirlenmesi önem kazanmaktadır. Ayrıca gayrisafi yurtiçi hasılda meydana gelen artışın borç servis ödemeleri ve tüketim arasındaki dağılımının da belirlenmesi gerekmektedir.

Üretimde meydana gelen artışın ve yurtiçi tasarruf oranlarının belirlenebilmesi için aşağıdaki analiz yapılabilir.

$$Q = q(K, L)$$

Neoklasik bir üretim fonksiyonunda üretim emek ve sermayeye bağlıdır.

Q = Üretim

K = Sermaye

L = Emek

İşgücü ve ülke içi sermaye stokunun sabit olduğu kabul edildiğinde, ülkeye sermaye girişi üretim miktarını artıran en önemli faktördür. Ülkeye sermaye girişinin üretim

miktarını artırması ile ortaya çıkan fazlalık, hem borç anapara ve faiz geri ödemelerinde kullanılacak, hem de iç tasarruf oranını artıracaktır. Bu durumda bizi ilgilendiren kısım, gayrisafi yurtiçi hasılda meydana gelen artışın tüketimden sonra kalan kısmıdır. Yani yurtiçi tasarruf oranlarının hesaplanabilmesi için sermaye ithalinin üretimde meydana getireceği artıştan tüketime ve borç servis ödemelerine ayrılan kısımların düşülmesi gerekmektedir.

Ortaya çıkan fazla tasarruf gelirle tüketim arasındaki fark ise *Tasarruf Fonksiyonu*;

$$S = q(K, L) - c[q(K, L)]$$

şeklinde yazılabilir. Yukarıdaki eşitlikte tüketim üretimin, üretim de işgücü ve sermayenin bir fonksiyonudur. Ortaya çıkan tasarrufun bir kısmı dış borç servisi için kullanılacağından fiili tasarruf miktarı daha az olacaktır. Bu durumda hesaplanması gereken tutar, üretimdeki artıştan ne kadarının borç servisi ve ne kadarının fiili tasarruflar için ayrılacağıdır.

Matematiksel olarak yukarıdaki eşitlikten fonksiyonun türevi alınarak;

$$Eqk \geq 0$$

$$0 \leq \Delta c / \Delta q \leq 1$$

koşulları sağlanmak şartıyla;

$$Esk = Eqk(Q / S)(1 - \Delta c / \Delta q)$$

eşitliği üretilebilir.

E_{sk} : Tasarrufun sermaye ithaline nispetle esnekliği

E_{qk} : Üretimin sermaye ithaline nispetle esnekliği

Eşitliğe göre tasarrufların sermaye ithaline göre esnekliği iki durumda sıfır olacaktır:

1. $E_{qk} = 0$ olması durumunda üretimde bir artış olmadığından hiçbir şekilde bir fazla ortaya çıkmayacaktır. Bu durum, sermaye ithalinin tamamen tüketim maksadıyla ya da kamu cari harcamaları için kullanılması halinde sözkonusu olabileceği gibi kurumsal ve yapısal sorunları bulunan çok fakir ülkelerde de ortaya çıkabilir.
2. Marjinal tüketim eğiliminin 1 olması yani artan gelirin bütünüyle tüketilmesi halinde sıfıra eşit olacaktır. Düşük gelir düzeylerinde marjinal tüketim eğiliminin

bire eşit ya da yakın olduğu bilindiğinden sermaye ithalinin üretimi artırması halinde bile gelir tümüyle tüketilebileceğinden herhangi bir fazla söz konusu olmayacaktır.

Bu analiz sonucunda aşağıdaki sonuçlar çıkarılabilir:

Dışarıdan sermaye ithali halinde borç servisi ödemelerinin yapılacağı fazla tasarruf iki ana faktör tarafından belirlenir:

1. Sermayenin verimliliği,
2. Marjinal tüketim eğilimi (ya da tasarruf eğilimi)

Sermaye ithalinin büyümeye katkısı ne kadar çok olursa potansiyel fazla da o kadar yüksek olacaktır. Ancak bu fazladan bir kısmı tüketime gideceğinden gerçek fazla oranı potansiyel fazladan daha küçük olacaktır.

O halde;

- marjinal tasarruf eğiliminin çok düşük
- üretimin sermaye ithaline göre esnekliğinin çok düşük

olması hallerinde borç servisi yapılması için gereken fazlanın ortaya çıkarılmasında güçlüklerle karşılaşılacaktır.

5.2. TÜRKİYE’DE DIŞ BORÇLAR VE BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİNİN BELİRLENMESİNE YARDIMCI OLABİLECEK EKONOMETRİK MODEL DENEMELERİ

Sermaye ithali, bir yandan ülkenin üretim düzeyini artırarak dış borç anapara ve faiz ödemeleri için imkan yaratmakta diğer yandan üretimin artması tüketimin de artmasını beraberinde getirmektedir. Bu nedenle bu iki durum birlikte değerlendirilerek Türkiye’de Dış Borçlanma ve Büyüme arasındaki ilişkinin belirlenmesine yardımcı olabilecek bazı sonuçlar çıkarılabilir.

5.2.1. Üretimin Sermaye İthaline Duyarlılığı (n=17)

Sermaye ithalinin üretimde meydana getirdiği artış için sermaye ithalinin üretim esnekliği katsayısının tahmin edilmesinde Solow'un büyüme modelinden faydalanalım.

$$Q = f(K, L, D, T)$$

Q : Üretim

K : Sermaye Stoku

L : İşgücü

D : Doğal Kaynaklar

T : Teknoloji

Bu üretim fonksiyonunda kişi başına büyüklükler esas alındığında,

$$Y(GSMH) = K + D + T$$

yazılabilir.

Ancak sermaye, hem iç hem de dış sermaye kaynaklarını yansıtacağından, yurtiçi sermaye kaynakları için K_1 ve yurtdışı sermaye kaynakları için K_2 değişkenleri kullanılırsa eşitlik aşağıdaki gibi yazılabilir.

$$Y = K_1 + K_2 + D + T$$

Kurulacak model için 1980 – 1996 dönemine ait veriler milyar TL. bazında alınacak ve her değişken için aşağıdaki açıklamalara uygun veriler kullanılacaktır:

Y : Bu değişken için GSMH değerleri alınacaktır.

K1 : Ülke içi kaynaklardan finanse edilen sermaye stokunu ifade edeceğinden yurtiçi tasarruf oranları kullanılacaktır.

K2 : Sermaye ithali değişkeni için faizden arındırılmış bir yıldan uzun vadeli dış borç verileri kullanılacaktır.

D : Ülkenin doğal kaynaklarını temsil etmek üzere ihracat rakamları kullanılacaktır.

Teknoloji ve kaynak kullanımındaki etkinlik ise bir zaman trendi ile temsil edilecektir.

Kurulacak denklemden K_2 değişkenine ait katsayı, aradığımız *Üretimin Sermaye İthaline Duyarlılığı Katsayısı*'dır.

Tablo 5.1 : Üretimin Sermaye İthaline Duyarlılığı Katsayısının Tahmini İçin Veriler (1980-1996) (Milyar TL.)

YILLAR	GSMH	YURTIÇİ TASARRUFLAR	ORTA-UZUN VADELİ BORÇLAR	İHRACAT
1980	5.303	711	1.013	221
1981	8.023	1.221	1.632	518
1982	10.612	1.392	2.514	948
1983	13.933	1.867	3.849	1.323
1984	22.168	3.038	6.377	2.696
1985	35.350	5.257	10.738	4.279
1986	51.185	8.613	21.559	5.076
1987	75.019	17.915	34.507	8.832
1988	129.175	35.160	57.856	16.948
1989	230.370	51.044	88.545	24.983
1990	397.178	87.754	127.865	33.967
1991	453.206	134.606	210.532	56.989
1992	779.462	231.194	382.890	102.562
1993	1.929.250	422.935	739.970	171.502
1994	4.008.827	788.141	1.948.634	546.263
1995	5.993.229	1.254.427	3.349.202	1.004.377
1996	14.978.067	2.999.601	6.470.526	1.903.559

Kaynak : TCMB (Türkiye'nin Ödemeler Dengesi İstatistikleri)

Hazine, 1994, s.3

Veri Sayısı : 17

	<u>Ortalama</u>	<u>Std Sapma</u>	<u>Minimum Değer</u>	<u>Maksimum Değer</u>
LGSMH	5.11165	2.45996	1.66827	9.61434
LTASARRUF	3.86479	2.55645	0.19967	8.00623
LBORC	3.91166	2.59644	0.012916	8.44926
LIHRACAT	4.06995	2.28756	0.27990	7.55148

	<u>Toplam</u>	<u>Varyans</u>
LGSMH	86.89803	6.05140
LTASARRUF	65.70140	6.53541
LBORC	66.49828	6.74149
LIHRACAT	69.18915	5.23293

En Küçük Kareler Yöntemi İle Hesaplanan Sonuçlar:

Bağımlı Değişken	: LGSMH
Örnek Kütle	: 1980 - 1996
Veri Sayısı	: 17
Bağımlı Değişkenin Ortalaması	: 5.11165
Bağımlı Değişkenin Standart Sapması	: 2.45996
Kalıntı Kareler Toplamı	: 0.295451
Regresyon Denkleminin Std. Hatası	: 0.150755
R^2	: 0.996949
Düzeltilmiş R^2	: 0.996244
Durbin-Watson	: 2.23848
F Değeri	: 706.90

<u>Değişken</u>	<u>Tahmini Katsayı</u>	<u>Standart Hata</u>	<u>t-değeri</u>
C	1.27924	0.082662	15.4757
LTASARRUF	0.024362	0.025549	0.953572
LBORC	0.910170	0.023137	39.3381
LIHRACAT	0.043728	0.019734	2.21580

LGSMH =	(1.28)	+ 0.02LTASARRUF	+ 0.91LBORÇ	+ 0.04LIHRACAT
s(bi)	(0.082662)	(0.025549)	(0.023137)	(0.019734)
t(bi)	(14.4757)	(0.953572)	(39.3381)	(2.21580)

Yukarıdaki analizlerden aşağıdaki sonuçlar çıkarılabilir:

- Modelin çoklu belirlilik katsayısı, R^2 değerinin %99'un üzerinde olduğu görülmektedir. Yani GSMH'daki toplam değişimin *Orta ve Uzun Vadeli Borçlar, Toplam Yurtiçi Tasarruflar ve İhracat* değişkenlerindeki değişmelerle açıklanan yüzdesi %99'dur.
- Değişkenlere ait katsayıların anlamlılık sınamaları yapıldığında, Toplam Yurtiçi Tasarruflar dışında her birinin, %5 anlamlılık düzeyinde ve 13 serbestlik derecesinde 2.160 olan t değerinden büyük oldukları görülmektedir. Bu durumda Toplam Borçlar ve İhracat değişkenleri, GSMH'da meydana gelen değişmeye katkı yapıyor gözükmemektedir.
- Durbin-Watson istatistiğine ait d değeri (2.23848) ardışık bağımsızlık için ortalama nokta olan 2'ye yakın olduğundan, fonksiyonda ardışık bağımsızlık olmadığına karar verebiliriz.
- $v_1=3$ ve $v_2=13$ serbestlik derecesinde ve %5 anlamlılık düzeyinde kritik F değerinin 3.41 olduğuna dikkat edilirse, $F=706.90$ değeriyle modelimizde temsil edilen ilişkinin anlamlı olduğu söylenebilir.
- Çoklu Doğrusallık sınaması için, açıklayıcı değişkenlerimizi ikili olarak ele alarak aralarındaki ilişkilerin derecelerini inceleyelim.

$$r_{\text{tasarruf-borç}} = 0.606289$$

$$r_{\text{tasarruf-ihracat}} = 0.302800$$

$$r_{\text{borç-ihracat}} = 0.175879$$

Basit korelasyon katsayılarından açıklayıcı değişkenlerin kendi aralarında çoklu doğrusallık içermedikleri görülmektedir.

Bu durumda, yurtiçi tasarrufların t değerinin anlamsız çıkmasını gözönünde bulundurarak, bu değişkenin GSMH'daki artışı açıklamada etkisinin olmadığını söyleyebiliriz. Yurtiçi Tasarrufları fonksiyondan çıkararak modeli tekrar kurmaya çalışalım.

Veri Sayısı : 17

	<u>Ortalama</u>	<u>Std Sapma</u>	<u>Minimum Değer</u>	<u>Maksimum Değer</u>
LGSMH	5.11165	2.45996	1.66827	9.61434
LBORÇ	3.91166	2.59644	0.012916	8.44926
LIHRACAT	4.06995	2.28756	0.27990	7.55148

	<u>Toplam</u>	<u>Varyans</u>
LGSMH	86.89803	6.05140
LBORÇ	66.49828	6.74149
LIHRACAT	69.18915	5.23293

En Küçük Kareler Yöntemi İle Hesaplanan Sonuçlar:

Bağımlı Değişken : LGSMH
 Örnek Kütle : 1980 - 1996
 Veri Sayısı : 17

Bağımlı Değişkenin Ortalaması : 5.11165
 Bağımlı Değişkenin Standart Sapması : 2.45996
 Kalıntı Kareler Toplamı : 0.316117
 Regresyon Denkleminin Std. Hatası : 0.150266
 R^2 : 0.996735
 Düzeltilmiş R^2 : 0.996269
 Durbin-Watson : 2.19614
 F Değeri : 1066.73

Değişken	<u>Tahmini Katsayı</u>	<u>Standart Hata</u>	<u>t-değeri</u>
C	1.28094	0.082374	15.5502
LBORÇ	0.926117	0.015938	58.1085
LİHRACAT	0.051119	0.018090	2.82585

$$LGSMH = (1.28) + 0.93LBORÇ + 0.05LİHRACAT$$

$$s(bi) \quad (0.082374) \quad (0.015938) \quad (0.018090)$$

$$t(bi) \quad (15.5502) \quad (58.1085) \quad (2.82585)$$

Modele ait yukarıdaki analizlerden aşağıdaki sonuçlar çıkarılabilir

- Modelin çoklu belirlilik katsayısı R^2 değerinin %99'un üzerinde olduğu görülmektedir. Yani GSMH'daki toplam değişimin *Orta ve Uzun Vadeli Borçlar ve İhracat* değişkenlerindeki değişimlerle açıklanan yüzdesi %99'dur.
- Değişkenlere ait katsayıların anlamlılık sınamaları yapıldığında, her birinin, %5 anlamlılık düzeyinde ve 14 serbestlik derecesinde 2.145 olan t değerinden büyük oldukları görülmektedir. Bu durumda Orta Ve Uzun Vadeli Borçlar ve İhracat değişkenlerinin GSMH'da meydana gelen değişmeye katkıları vardır.
- Durbin-Watson istatistiğine ait d değeri (2.19614) ardışık bağımsızlık için ortalama nokta olan 2'ye yakın olduğundan, fonksiyonda ardışık bağımsızlık olmadığına karar verebiliriz.
- $v_1=2$ ve $v_2=14$ serbestlik derecesinde ve %5 anlamlılık düzeyinde kritik F değerinin 3.74 olduğuna dikkat edilirse, $F=1066.73$ değeriyle modelimizde temsil edilen ilişkinin anlamlı olduğu söylenebilir.

Yukarıda yapılan değerlendirmelerden, $LGSMH = (1.28) + 0.93LBORÇ + 0.05LİHRACAT$ modeli için tüm analiz aşamalarından olumlu sonuçlar alındığı söylenebilir. Bu durumda sözkonusu model, bundan sonraki analizler için kullanılabilir niteliktedir. Modelin kuruluş amacı olan Sermaye İthalinin Üretim Esnekliği Katsayısı K_2 'nin yaklaşık 0.9 değerini aldığı, 1'e çok yakın olduğu görülmektedir. O halde Türkiye'nin 1980-1996 döneminde dışarıdan yapılan sermaye ithalinin milli gelir üzerindeki artışı etkileme derecesinin düşük olmadığı

söylenebilir. Ancak sermaye ithalinin ülkede yarattığı potansiyel fazlanın tüketimden sonra kalan kısmı yurtiçi tasarruflar ve borç servisi ödemeleri için paylaşılacağından Türkiye'nin aynı döneme ait marjinal tüketim eğilimi katsayısını hesaplayalım.

5.2.2. Marjinal Tüketim Eğilimi

Basit Keynesgil modelde tüketim, aşağıdaki şekilde ifade edilebilir:

$$C = C_o + cY_d$$

C = Toplam Tüketim

Y_d = Harcanabilir Gelir

Türkiye'nin 1980-1996 dönemine ait *Marjinal Tüketim Eğilimi Katsayısı*'nın hesaplanabilmesi için aşağıdaki verilerden yararlanarak **c** katsayısını hesaplayalım.

Tablo 5.2 : Marjinal Tüketim Eğilimi Katsayısının Hesaplanması İçin Veriler
(1980-1986) (Milyar TL.)

YILLAR	TOPLAM TÜKETİM	YURTIÇİ HARCANABİLİR GELİR
1980	3.725	4.676,00
1981	5.333	7.149,00
1982	7.343	9.463,00
1983	9.685	12.447,00
1984	15.337	19.702,00
1985	22.540	10.234,00
1986	30.756	43.526,00
1987	57.104	80.609,00
1988	94.015	138.908,00
1989	179.326	243.495,00
1990	309.424	416.454,00
1991	499.826	604.527,00
1992	872.649	1.029.726,00
1993	1.506.315	1.899.900,00
1994	3.016.476	3.815.859,00
1995	6.236.751	6.758.803,00
1996	11.688.663	13.727.644,00

Kaynak : EVGİN, 1996, s.85,

DPT

Veri Sayısı : 17

	<u>Ortalama</u>	<u>Std Sapma</u>	<u>Minimum Değer</u>	<u>Maksimum Değer</u>
TUKETİM	1444.42753	3088.03069	3.72500	11688.66309
GELİR	1695.47774	3580.48589	4.67600	13727.64355
	<u>Toplam</u>	<u>Varyans</u>		
TÜKETİM	24555.26807	9535933.56449		
GELİR	28823.12163	1.28199D+07		

En Küçük Kareler Yöntemi İle Hesaplanan Sonuçlar:

Bağımlı Değişken : TÜKETİM
 Örnek Kütle : 1980 - 1996
 Veri Sayısı : 17

Bağımlı Değişkenin Ortalaması : 1444.43
 Bağımlı Değişkenin Standart Sapması : 3088.03
 Kalıntı Kareler Toplamı : 281368
 Regresyon Denkleminin Std. Hatası : 136.959
 R^2 : 0.998156
 Düzeltilmiş R^2 : 0.998033
 Durbin-Watson : 2.87718
 F Değeri : 4056

<u>Değişken</u>	<u>Tahmini Katsayı</u>	<u>Standart Hata</u>	<u>t-değeri</u>
C	-16.5075	36.9633	-0.446593
GELİR	0.861666	0.956290	90.1050

$$\text{TÜKETİM} = (-13.51) + 0.86\text{GELİR}$$

s(bi) (36.9633) (0.956290)

t(bi) (-0.446593) (90.1050)

Modele ait yukarıdaki analizlerden aşağıdaki sonuçlar çıkarılabilir:

- Modele ait basit korelasyon katsayısının %99'un üzerinde olduğu görülmektedir. Yani *Tüketim* ile *Harcanabilir Gelir* arasındaki ilişkinin derecesi %99 olup, aralarında kuvvetli bir ilişki vardır.
- Değişkenlere ait katsayıların anlamlılık sınamaları yapıldığında, sabit terime ait katsayının, %5 anlamlılık düzeyinde ve 15 serbestlik derecesinde 2.131 olan t değerinden küçük olduğu, dolayısıyla bu katsayının anlamsız olduğu sonucuna varılabilir. O halde regresyon doğrusu eksenlerin kesiştiği noktadan

geçmektedir. Harcanabilir Gelir değişkenine ait b_1 katsayısı ise yukarıda belirtilen şartlara uygun olup anlamlıdır.

- Durbin-Watson istatistiğine ait d değeri (2.87718) ardışık bağımsızlık için kararsızlık bölgesine düşmekte olup, ardışık bağımsızlığın olmadığı sonucuna varılabilir.
- $v_1=1$ ve $v_2=15$ serbestlik derecesinde ve %5 anlamlılık düzeyinde kritik F değerinin 8.68 olduğuna dikkat edilirse, $F=4056$ değeriyle modelimizde temsil edilen ilişkinin anlamlı olduğu söylenebilir.

Yukarıda elde edilen sonuçlardan *Tüketim* ile *Harcanabilir Gelir* arasındaki ilişkiyi temsil eden modelimizin son hali aşağıdaki gibi gösterilebilir:

$$TÜKETİM = + 0.86GELİR$$

- Bu durumda *Marjinal Tüketim Eğilimi Katsayısı* 0.86 olup, marjinal tasarruf eğiliminin %15 civarında olduğu kabul edilirse, bu oranın borç servisi ödemelerini yapabilmek için yeterli olacağı sonucu çıkarılabilir.

Örneklem büyüklüğünü 11'e indirerek iki örneklem arasındaki örnek kütle büyüklüğünden ileri gelen farkı ve sonuçlarını görelim.

5.2.3. Üretimin Sermaye İthaline Duyarlılığı (n=11)

Tablo 5.3 : Üretimin Sermaye İthaline Duyarlılığı Katsayısının Tahmini İçin Veriler
(1986-1996) (Milyar TL.)

YILLAR	GSMH	YURTIÇİ TASARRUFLAR	TOPLAM BORÇLAR	İHRACAT
1986	51.185	11.210	21.559	5.076
1987	75.019	17.915	34.507	8.832
1988	129.175	35.160	57.856	16.948
1989	230.370	51.044	88.545	24.983
1990	397.178	87.754	127.865	33.967
1991	453.206	134.606	210.532	56.989
1992	779.462	231.194	382.890	102.562
1993	1.929.250	422.935	739.970	171.502
1994	4.008.827	788.141	1948.634	546.263
1995	5.993.229	1.254.427	3349.202	1.004.377
1996	14.978.067	2.999.601	6470.526	1.903.559

Kaynak : TCMB (Türkiye'nin Ödemeler Dengesi İstatistikleri)
Hazine, 1994, s.3

Veri Sayısı : 11

	<u>Ortalama</u>	<u>Std Sapma</u>	<u>Minimum Değer</u>	<u>Maksimum Değer</u>
LGSMH	6.49884	1.85688	3.93545	9.61434
LTASARRUF	5.04298	1.79711	2.41681	8.00623
LBORC	5.67043	1.90465	3.07079	8.77501
LIHRACAT	4.36011	1.94543	1.62452	7.55148
	<u>Toplam</u>	<u>Varyans</u>		
LGSMH	71.48725	3.44800		
LTASARRUF	55.47275	3.22960		
LBORC	62.37477	3.62770		
LIHRACAT	47.96126	3.78469		

En Küçük Kareler Yöntemi İle Hesaplanan Sonuçlar:

Bağımlı Değişken	: LGSMH
Örnek Kütle	: 1986 - 1996
Veri Sayısı	: 11
Bağımlı Değişkenin Ortalaması	: 6.49884
Bağımlı Değişkenin Standart Sapması	: 1.85688
Kalıntı Kareler Toplamı	: 0.117729
Regresyon Denkleminin Std. Hatası	: 0.129686
R^2	: 0.996586
Düzeltilmiş R^2	: 0.995122
Durbin-Watson	: 1.75873
F Değeri	: 339.98

<u>Değişken</u>	<u>Tahmini Katsayı</u>	<u>Standart Hata</u>	<u>t-değeri</u>
C	0.511972	0.792326	0.646163
LTASARRUF	0.505208	0.270334	1.86883
LBORC	0.940330	0.628602	1.49591
LIHRACAT	-0.434154	0.539996	-0.803994

$$LGSMH = (0.51) + 0.51LTASARRUF + 0.94LBORÇ + (-0.43)LİHRACAT$$

$$s(bi) \quad (0.792326) \quad (0.270334) \quad (0.628602) \quad (0.539996)$$

$$t(bi) \quad (0.646163) \quad (1.86883) \quad (1.49591) \quad (-0.803994)$$

Yukarıdaki sonuçlardan aşağıdaki sonuçlar çıkarılabilir:

- Modelin çoklu belirlilik katsayısı, R^2 değerinin %99'un üzerinde olduğu görülmektedir. Yani GSMH'daki toplam değişimin *Toplam Borçlar*, *Toplam Yurtiçi Tasarruflar* ve *İhracat* değişkenlerindeki değişimlerle açıklanan yüzdesi %99'dur.
- Değişkenlere ait katsayıların anlamlılık sınamaları yapıldığında, Toplam Yurtiçi Tasarruflar dışında her birinin, %5 anlamlılık düzeyinde ve 7 serbestlik derecesinde 2.365 olan t değerinden küçük oldukları görülmektedir. Bu durumda

Toplam Borçlar ve İhracat değişkenleri, GSMH’da meydana gelen değişmeye katkı yapıyor gözükmemektedir.

- Durbin-Watson istatistiğine ait d değeri (1.75873) ardışık bağımsızlık için ortalama nokta olan 2’ye yakın olduğundan, fonksiyonda ardışık bağımsızlık olmadığına karar verebiliriz.
- $v_1=3$ ve $v_2=7$ serbestlik derecesinde ve %5 anlamlılık düzeyinde kritik F değerinin 4.35 olduğuna dikkat edilirse, $F=339.98$ değeriyle modelimizde temsil edilen ilişkinin anlamlı olduğu söylenebilir.
- Çoklu Doğrusallık sınaması için, açıklayıcı değişkenlerimizi ikili olarak ele alarak aralarındaki ilişkilerin derecelerini inceleyelim.

$$r_{\text{tasarruf-borç}} = 0.992811$$

$$r_{\text{tasarruf-ihracat}} = 0.990662$$

$$r_{\text{borç-ihracat}} = 0.998462$$

Basit korelasyon katsayılarından görülebileceği gibi, bütün açıklayıcı değişkenler ciddi biçimde çoklu doğrusallık içermektedir. Çoklu doğrusallığın etkilerini açığa çıkarmak için başlangıç regresyonu olarak $LGSMH = f(LTASARRUF)$ regresyonunu seçelim. Yurtiçi tasarruflar incelenen dönemde, önsel nedenlerle en önemli açıklayıcı değişken olarak göze çarpmaktadır. Daha sonra diğer açıklayıcı değişkenleri teker teker fonksiyona katalım.

	b_0	b_1	b_2	b_3
LGSMH=f(LTAS.)	1 30238	1.03044		
s(bi)	(0.135525)	(0.025445)		
t(bi)	(9.60987)	(40.4960)		
LGSMH=f(LTAS.,LBORC)	1.13751	0.525641	0.478013	
s(bi)	(0.146466)	(0.263122)	(0.248265)	
t(bi)	(7.76632)	(1.99771)	(1.92541)	
LGSMH=f(LTAS.,LBORÇ,LIHR.)	0 .511972	0.505208	0.940330	-0.434154
s(bi)	(0.792326)	(0.270334)	(0.628602)	(0.539996)
t(bi)	(0.646163)	(1.86883)	(1.49591)	(-0.803994)
LGSMH=f(LBORÇ,LIHR.)	0.231054		1.51213	-0.529029
s(bi)	(0.890920)		(0.628864)	(0.615684)
t(bi)	(0.259343)		(2.40454)	(-0.859254)
LGSMH=f(LTAS.,LIHR.)	1.62957	0.702042		0.304783
s(bi)	(0.283523)	(0.253761)		(0.234414)
t(bi)	(5.74757)	(2.76655)		(1.30019)

LGSMH = f(LTASARRUF, LBORÇ) eşitliğinin, yukarıdaki fonksiyonlar arasında en iyi uyumu sağlayan eşitlik olduğu görülmektedir. Öyleyse LIHRACAT değişkenini çıkararak elde edilen yeni modelin anlamlılık göstergelerini tekrar inceleyelim.

Veri Sayısı : 11

	<u>Ortalama</u>	<u>Std Sapma</u>	<u>Minimum Değer</u>	<u>Maksimum Değer</u>
LGSMH	6.49884	1.85688	3.93545	9.61434
LTASARRUF	5.04298	1.79711	2.41681	8.00623
LBORC	5.67043	1.90465	3.07079	8.77501
	<u>Toplam</u>	<u>Varyans</u>		
LGSMH	71.48725	3.44800		
LTASARRUF	55.47275	3.22960		
LBORC	62.37477	3.62770		

En Küçük Kareler Yöntemi İle Hesaplanan Sonuçlar:

Bağımlı Değişken	: LGSMH
Örnek Kütle	: 1986 - 1996
Veri Sayısı	: 11
Bağımlı Değişkenin Ortalaması	: 6.49884
Bağımlı Değişkenin Standart Sapması	: 1.85688
Kalıntı Kareler Toplamı	: 0.128601
Regresyon Denkleminin Std. Hatası	: 0.126788
R^2	: 0.996270
Düzeltilmiş R^2	: 0.995338
Durbin-Watson	: 2.10021
F Değeri	: 533.195

<u>Değişken</u>	<u>Tahmini Katsayı</u>	<u>Standart Hata</u>	<u>t-değeri</u>
C	1.13751	0.146466	7.76632
LTASARRUF	0.525641	0.263122	1.9977
LBORC	0.478013	0.248265	1.92541

$$LGSMH = (1.14) + 0.52LTASARRUF + 0.48LBORÇ$$

$$s(bi) \quad (0.146466) \quad (0.263122) \quad (0.248265)$$

$$t(bi) \quad (7.76632) \quad (1.9977) \quad (1.92541)$$

Modele ait yukarıdaki analizlerden aşağıdaki sonuçlar çıkarılabilir

- Modelin çoklu belirlilik katsayısı R^2 değerinin %99'un üzerinde olduğu görülmektedir. Yani GSMH'daki toplam değişimin *Toplam Borçlar ve Toplam Yurtiçi Tasarruflar* değişkenlerindeki değişimlerle açıklanan yüzdesi %99'dur.
- Değişkenlere ait katsayıların anlamlılık sınamaları yapıldığında, her birinin, %10 anlamlılık düzeyinde ve 8 serbestlik derecesinde 1.860 olan t değerinden büyük oldukları görülmektedir. Bu durumda Toplam Borçlar ve Toplam Yurtiçi Tasarrufların, GSMH'da meydana gelen değişmeye katkıları vardır.

- Durbin-Watson istatistiğine ait d değeri (2.10021) ardışık bağımsızlık için ortalama nokta olan 2'ye yakın olduğundan, fonksiyonda ardışık bağımsızlık olmadığına karar verebiliriz.
- $v_1=2$ ve $v_2=8$ serbestlik derecesinde ve %5 anlamlılık düzeyinde kritik F değerinin 4.74 olduğuna dikkat edilirse, $F=533.195$ değeriyle modelimizde temsil edilen ilişkinin anlamlı olduğu söylenebilir.

Yukarıda yapılan değerlendirmelerden, $LGSMH = (1.14) + 0.52LTASARRUF + 0.48LBORÇ$ modeli için tüm analiz aşamalarından olumlu sonuçlar alındığı söylenebilir. Bu durumda sözkonusu model, bundan sonraki analizler için kullanılabilir niteliktedir. Modelin kuruluş amacı olan Sermaye İthalinin Üretim Esnekliği Katsayısı K_2 'nin yaklaşık 0.5 değerini aldığı görülmektedir. O halde Türkiye'nin 1986-1996 döneminde dışarıdan yapılan sermaye ithalinin üretim artışını çok fazla etkilemediği, sermaye ithalinin çok verimli alanlarda kullanılmadığı sonucuna varılabilir. $n=17$ için kurulan modelde katsayının 0.9 bulunduğu hatırlanırsa, aradaki farkın çok belirgin olmadığı söylenebilir. Yani 1980-1986 döneminin özellikleri 1986-1996 döneminde de devam etmiştir.

5.2.4. Marjinal Tüketim Eğilimi ($n=11$)

Basit Keynesgil modelde tüketim, aşağıdaki şekilde ifade edilebilir:

$$C = C_o + cY_d$$

C = Toplam Tüketim

Y_d = Harcanabilir Gelir

Türkiye'nin 1986-1996 dönemine ait *Marjinal Tüketim Eğilimi Katsayısı*'nın hesaplanabilmesi için aşağıdaki verilerden yararlanarak *c* katsayısını hesaplayalım.

Tablo 5.4 : Marjinal Tüketim Eğilimi Katsayısının Hesaplanması İçin Veriler
(1986-1996) (Milyar TL.)

YILLAR	TOPLAM TÜKETİM	YURTİÇİ HARCANABİLİR GELİR
1986	30.756	38.279
1987	57.104	73.084
1988	94.015	125.999
1989	179.326	224.329
1990	309.424	390.419
1991	499.826	567.972
1992	872.649	981.441
1993	1.506.315	1.828.737
1994	3.016.476	3.728.167
1995	6.236.751	6.758.803
1996	11.688.663	13.727.644

Kaynak : EVGİN, 1996, s:85, DPT

Veri Sayısı : 11

	<u>Ortalama</u>	<u>Std Sapma</u>	<u>Minimum Değer</u>	<u>Maksimum Değer</u>
TÜKETİM	2226.48228	3653.94105	30.75600	11688.66309
GELİR	2585.89762	4234.72369	38.27900	13727.64355

	<u>Toplam</u>	<u>Varyans</u>
TÜKETİM	24491.30507	1.33513
GELİR	28444.87379	1.79329

En Küçük Kareler Yöntemi İle Hesaplanan Sonuçlar:

Bağımlı Değişken	: TÜKETİM
Örnek Kütle	: 1986 - 1996
Veri Sayısı	: 11
Bağımlı Değişkenin Ortalaması	: 2226.48
Bağımlı Değişkenin Standart Sapması	: 3653.94
Kalıntı Kareler Toplamı	: 235267
Regresyon Denkleminin Std. Hatası	: 161.681
R ²	: 0.998238
Düzeltilmiş R ²	: 0.998042
Durbin-Watson	: 2.99937
F Değeri	: 2547.17

<u>Değişken</u>	<u>Tahmini Katsayı</u>	<u>Standart Hata</u>	<u>t-değeri</u>
C	-2.79868	57.8893	-0.048345
GELİR	0.862092	0.012074	71.4035

$$\text{TÜKETİM} = (-2.80) + 0.86\text{GELİR}$$

s(bi) (57.8893) (0.012074)

t(bi) (-0.048345) (71.4035)

Modele ait yukarıdaki analizlerden aşağıdaki sonuçlar çıkarılabilir:

- Modele ait basit korelasyon katsayısının %99'un üzerinde olduğu görülmektedir. Yani *Tüketim* ile *Harcanabilir Gelir* arasındaki ilişkinin derecesi %99 olup, aralarında kuvvetli bir ilişki vardır.
- Değişkenlere ait katsayıların anlamlılık sınamaları yapıldığında, sabit terime ait katsayının, %5 anlamlılık düzeyinde ve 9 serbestlik derecesinde 2.262 olan t değerinden küçük olduğu, dolayısıyla bu katsayının anlamsız olduğu sonucuna varılabilir. O halde regresyon doğrusunun eksenlerin kesiştiği noktadan

geçmektedir. Harcanabilir Gelir değişkenine ait b_1 katsayısı ise yukarıda belirtilen şartlara uygun olup anlamlıdır.

- Durbin-Watson istatistiğine ait d değeri (2.99937) ardışık bağımsızlık için kararsızlık bölgesine düşmekte olup, ardışık bağımsızlığın olmadığı sonucuna varılabilir.
- $v_1=1$ ve $v_2=9$ serbestlik derecesinde ve %5 anlamlılık düzeyinde kritik F değerinin 5.12 olduğuna dikkat edilirse, $F=2547.17$ değeriyle modelimizde temsil edilen ilişkinin anlamlı olduğu söylenebilir.

Yukarıda elde edilen sonuçlardan *Tüketim* ile *Harcanabilir Gelir* arasındaki ilişkiyi temsil eden modelimizin son hali aşağıdaki gibi gösterilebilir:

$$\text{TÜKETİM} = + 0.86\text{GELİR}$$

Bu durumda *Marjinal Tüketim Eğilimi Katsayısı* 0.86 olup ($n=17$ durumunda da aynı katsayı bulunmuştu), marjinal tasarruf eğiliminin %15 civarında olduğu kabul edilirse, bu oranın borç servisi ödemelerini yapabilmek için yeterli olacağı sonucu çıkarılabilir. Ancak bu noktada önemli problemlerle karşılaşılabilir:

- İç tasarruflar yeterli olduğu zaman bile ülkenin dış borç stoku artmaya devam edebilir. Çünkü bu borç için ödenecek faiz tutarının GSMH büyüme oranının üzerinde olması halinde tasarruf edilen fazla sürekli aşınmaya maruz kalacaktır.
- Dış borç stokunu azaltmak için mutlak surette döviz ihtiyacı olacağından sermaye girişleri büyümeyi temin etse bile yeterli döviz bulunmaması halinde yine dış borç problemi ortaya çıkabilir. Bu yüzden yapılan yatırımların döviz kazandırıcı işlemlere yönlendirilmesi gerekmektedir.

SONUÇLAR VE ÖNERİLER

TÜRKİYE’NİN 1980-1996 DÖNEMİ DIŞ BORÇLANMA SÜRECİNİN ANALİZİNDEN ÇIKARILAN SONUÇLAR

Toplam sabit sermaye yatırımlarının kamu sektörü ile özel sektör arasındaki dağılımına bakıldığında, ele alınan dönemde ve cari dolar kurları bazında, kamunun payında sürekli bir azalış ve özel sektörün payında sürekli bir artış izlenmektedir. Ayrıca sabit sermaye yatırımlarıyla GSMH’nın büyümesi arasında çok yakın bir paralellik vardır.

Türkiye’deki tasarruf-yatırım dengesi incelendiğinde kamu tasarruf-yatırım dengesi sürekli açık verirken özel sektör tasarruf-yatırım farkı sürekli pozitif çıkmıştır. Buradan da Türk ekonomisindeki dış açığın ve dolayısıyla dış borçların asıl nedeninin kamu tasarruf-yatırım açığı olduğu söylenebilir.

1980 yılından itibaren Cari İşlemler Dengesi’nde olumlu gelişmeler izlenmekte, cari işlemler bilançosu açığında bir azalma eğilimi görülmektedir. Hatta 1988, 1989, 1991 ve 1994 yıllarında cari işlemler dengesi fazla vermiştir. Turizm-dış seyahat gelirleri ve diğer görünmeyenler gelirleri hızlı bir olumlu gelişme içindedir. Ancak 1993 yılında yaşanan tüketim ve ithalat patlaması sonucu Türkiye, tarihinin en büyük cari işlemler açığını vermiştir. 1994 yılında ise bir önceki yıl yaşanan ithalat patlamasının reaksiyonu ve 5 Nisan kararlarından önce gelen döviz kuru artışlarının etkisiyle ithalatın kısıldığını ve dengeye yaklaşıldığını görüyoruz.

Dış ticaret dengesi, cari dolar fiyatları esas alındığında, 1980 yılından sonra sürekli açık vermektedir. Dış ticaret açığı 1980-1984 döneminde ortalama -3.405 milyon

dolar iken 1985-1990 döneminde ortalama -4.139 milyon dolara ve 1991-1996 döneminde ise ortalama -11.187 milyon dolara yükselmiştir.

1980-1996 döneminde ihracatta meydana gelen gelişmeler olumludur. Özellikle 1980-1984 dönemi önemli ihracat artışlarının yaşandığı bir dönemdir. İlk kez bu dönemde ihracat artış hızı ithalat artış hızını geçmiştir. 1980-1984 döneminde ortalama ihracat miktarı 5.359 milyon dolar iken 1985-1990 döneminde ortalama 10.483 milyon dolara ve 1991-1996 döneminde ise ortalama 17.999 milyon dolara yükselmiştir. “Ancak ihracattaki olumlu cari gelişmelerin ekonomide dolaylı reel kaynak transferine rağmen gerçekleşirken, ayrıca ihracat artırıldıkça reel kaynak transferinin artacağı da bir gerçektir. Bu nedenle ihracat yapısında meydana gelen olumlu değişimler yeterli güven verici olmadığı izlenimini vermektedir” (YILDIZ, 1988, s.127).

Türkiye'nin ithalatı 1980-1996 döneminde bir bütün olarak ele alındığında sürekli artış göstermiştir. 1980-1984 döneminde ortalama 8.765 milyon dolar olan ithalat miktarı 1985-1990 döneminde ortalama 14.622 milyon dolara yükselmiş, 1991-1996 döneminde ise ortalama 29.187 milyon dolar olmuştur. Toplam ithalat içinde tüketim mallarının payının 1980-1984 döneminde %2.7'den, 1985-1990 döneminde %9.7'ye, 1991-1996 döneminde ise %13'e yükselmesi tehlikeli bir durum sergilemektedir. Tüketim malları ithalatının serbestleştirilmesiyle, toplumda yeni tüketim alışkanlıklarının uyarılmasına sebep olunarak, kıt olan döviz talebini artırıcı bir potansiyel yaratılmaktadır.

İncelenen döneme ait net yabancı sermaye yatırımları 6.483 milyon dolar olup, Türk ekonomisinde cari işlemler dengesinin esas olarak borç finansmanı ile sağlandığı gözönüne alınırsa, sözkonusu oranın oldukça düşük olduğu dikkati çekmektedir.

Dış borç faiz ödemelerinin her yıl hızlı bir artış gösterdiği ve 1982, 1984, 1985, 1986, 1987, 1990 ve 1992 yıllarında faiz ödemelerinin cari işlemler dengesi açığının üzerinde gerçekleştiği izlenmektedir. Yani bu yıllarda dış kaynaklardan faydalanılamaması bir tarafa dışarıya net kaynak transferi yapılmaktadır.

Dolar bazında ilan edilen dış borç göstergelerinin, doların diğer döviz cinsleri karşısında değer kaybetmesi sonucunda olduğundan daha büyük görünmesine yol açmaktadır. Nitekim doların uluslararası piyasalarda mark ve yen karşısında 1995 sonuna kadar gerilemesi nedeniyle, Türkiye'nin mark ve yen cinsinden dış borçları dolar bazında kur farkından dolayı yerinde büyümüştü. Nitekim, 1995'te kur farkı 2 milyar dolara yakın oldu. Ancak dolar, mark ve yen karşısında 1996'da yükselince, Türkiye'nin dış borcu 4.4 milyar dolar azaldı. Yani, dolar-mark ve dolar-yen paritesi 1995'ten 1996 sonuna değişmeseydi, Türkiye'nin dış borcu 79.8 milyar dolar değil, 84.2 milyar dolar olacaktı.

Toplam dış borçlar, cari dolar bazında, 1980-1989 döneminde ortalama %11.8 artarken 1990-1997 döneminde önceki döneme göre daha yavaş, ortalama %9.1 artmıştır. Toplam borçlar içinde orta ve uzun vadeli borçların ortalama artış hızı 1980-1989 döneminde %12 ve 1990-1997 döneminde %7, kısa vadeli borçların artış hızı ise ortalama 1980-1989 döneminde %12.8 ve 1991-1997 döneminde %22.4 olmuştur. Toplam borçlar GSMH'nın payı olarak da artış eğiliminde olup, 1990 yılında %32 olan Toplam Borçlar/GSMH oranı 1994 yılında %50'ye yükselmiştir. Toplam Borçlar/GSMH oranının ortalama artış miktarının yaklaşık %40 dolayında olduğu söylenebilir.

1980'den sonra borçların vadelerine göre değişmesi kısa vadeli borçların payının artışı doğrultusundadır. 1996 yıl sonu itibariyle toplam dış borçların vadelerine göre %26'sı kısa vadeli borçtur. 1980 sonrası kısa vadeli borçların gelişimi olumsuz bir durum sergilemektedir. 1984'de döviz rezervlerinin %91'i olan kısa vadeli borçlar çok hızlı bir artış göstererek 1994'te %121'i seviyesinde olmuş; hemen hemen iki misline ulaşmıştır. Aynı şekilde ihracat artış hızı ile de uyumlu olmayan kısa vadeli borçların ihracat içindeki payı 1984 yılında %43'den 1996'de %71'e yükselmiştir.

Çeşitli göstergelere göre, Türkiye'nin dış borç yükü ağır borçlu sayılan ülkelerin altında değildir. Ancak, Türkiye borç faizlerini düzenli olarak ödeyebildiği için bir sorun çıkmamaktadır.

ÖNERİLER

Dış borç sorununun çözümü konusunda sunulabilecek çözüm önerileri aşağıdaki başlıklar altında sıralanabilir.

Yurtiçi Tasarrufların Artırılması

Türk ekonomisindeki tasarruf açığının esas nedeni kamu açığından kaynaklanmaktadır. Kamu sektörü tüketim harcamalarını azaltıp, yatırım harcamalarının verimliliğini yükselterek, vergi gelirlerini artırıp vergilendirilmeyen gelirleri vergi kapsamına alarak tasarruf artışına katkıda bulunabilir. Kamu yatırımlarının gerekli ve önemli olduğu herkes tarafından bilinmektedir. Ancak bu yatırımların da önem derecesine göre sıralanması, verimsiz ve önemsiz yatırımlardan vazgeçilmesi ve kaynak israfından kaçınılması gerekmektedir. Bu sayede arz-talep dengesinin kurulmasında olumlu etki yaratılabilecektir.

Özel tasarrufların artırılmasının şartı, gerçekçi bir döviz kuru politikası uygulanarak döviz talebinin cazibesinin engellenmesi ve kriz yaratan spekülasyon hareketlerin önüne geçilmesidir. Bir diğer şartı ise enflasyonun düşürülerek mevduatlara pozitif reel faiz elde edebilme imkanının sağlanmasıdır.

Dolaysız Yabancı Yatırımların Teşvik Edilmesi

Dış borçlanmanın azaltılabilmesi için sunulabilecek önemli çözüm önerilerinden bir diğeri yabancı yatırımların teşvik edilmesidir. Bu alternatifte, kar olayının gerçekleşmesinden sonra döviz transfer edilebilmektedir. Ancak bu yatırımların döviz kazandırıcı ve döviz tasarruf edici alanlara yönlendirilmesi ve yurtiçi katma değerin artırılması şartının anlaşılmalara bağlanması gerekmektedir.

Bu yatırımlar, mevcut kamu iktisadi teşekküllerinin satın alınması ya da ortaklık şeklinde olabileceği gibi yeni üretim alanlarında yapılacak yatırımlar şeklinde de olabilir. Yeni üretim alanlarının açılması ve bu alanların mevcut özel sektör ve kamu

sektörü üretimlerini rekabete zorlayıcı olması, ülke için yararlı olabileceği düşünülen politikalar. Dolaysız yabancı sermaye yatırımlarının ülkeye yeni teknolojilerin girişine imkan sağlaması da bir diğer olumlu yanıdır.

İhracatın Artırılması

Bu başlık altında, mevcut uluslararası rekabet gücüne sahip ihracat sektörü için yeni piyasaların bulunması ve bu piyasalarda üretim ve rekabet artışı sağlanarak ihracatın artırılması alternatifi gösterilebilir. “Türkiye ekonomisi açısından mevcut ihracatın artırılması üç önemli sorunla karşı karşıya bulunmaktadır. Birincisi ithalatçı sanayi ülkelerin ihraç ürünlerimize uyguladıkları kota, ithalat yasakları ve yeni korumacılık politikalarıyla dolaylı ve kapalı caydırıcı politikalar, ikincisi Türkiye’nin ihraç ürünlerinin fiyat endeksinin ithal ettiği sanayi ürünlerinin fiyat endeksinden yavaş gelişmesi, yani dış ticaret hadlerinin kötüleşmesiyle doğan dolaylı reel kaynak transferi ve üçüncüsü ise ihracat endüstrisinin ithalat girdisine bağımlılığının yüksek olmasıdır” (YILDIZ, 1988, s.107).

Dünya fiyat artışları nisben yüksek olan sanayi ürünleri üretimi için gerekli yatırımların teşvik edilerek yeni ihracat sanayilerinin kurulması gerekmektedir. Bu ise, iktisadi verimlilik seviyesinin artırılmasına bağlıdır. Atıl kapasitelerin çalıştırılmasıyla gerçekleştirilen ihracat artışlarının yeni ihracat yatırımlarıyla desteklenmesi gerekmektedir. Bu sayede ihracat yapısının değiştirilmesi ve ihracat mallarının çeşitlendirilmesiyle, ithal mallarındaki nisbi fiyat artışından doğan fazlalığın önüne geçilebilecektir.

Türk ekonomisinin teknolojik olarak dışa bağımlılığının azaltılmasında ve yeni üretim alanlarında faaliyetlerinin geliştirilmesinde araştırma-geliştirme yatırımlarının etkisi büyüktür. Ancak bu yatırımların etkisinin kısa vadeli olmadığı tersine ancak uzun vadede faydalı sonuçlar alınabildiği de gözönünde bulundurulmalıdır.

İthalatın Azaltılması ve İthal İkamesinin Uygulanması

Türkiye'nin toplam ithalatı içinde tüketim malları ithalatının payı sürekli artış göstermektedir. Özellikle 24 Ocak 1980 kararlarından sonra tüketim malları ithalatının serbestleştirilmesiyle bu artış ivme kazanmıştır. Bu ise, tüketim eğilimli Türk toplumunda, yeni tüketim alışkanlıklarını tahrik etmiş ve kıt döviz kaynaklarının bir taraftan israfını sağlarken diğer taraftan tasarruf yapılmasını engellemiştir.

Petrol ithalatı reel olarak sürekli artış göstermiştir. Türk sanayinin petrole bağımlılığı sürekli artmış, bu konuda ithal ikamesi endişesi duyulmamıştır. Oysa bu konuda alternatif enerji kaynakları bulunarak petrole olan aşırı bağımlılık bir ölçüde azaltılabilir ya da petrol tüketiminde tasarruf politikaları uygulanabilir.

Türkiye'nin ithalatında bir diğer yapısal sorun ise ithalat fiyatının ihracat fiyatlarına kıyasla daha hızlı yükselmesidir. Bu konuda, ihracatın, yukarıda verilmeye çalışılan öneriler ile artırılmasına çalışılabilir.

Türk ekonomisinin ithalata bağımlılığının azaltılabilmesi için ithal girdi oranının en fazla olduğu sektörler belirlenerek bu alanlarda ülke içinde yerli sanayilerin kurulması için yatırımlar yapılmalıdır. Esas olarak ara ve yatırım malı üretimini esas alacak olan bu yatırımlar daha sonra uluslararası rekabete açılacak şekilde bir maliyet ve fiyat politikası yapılmalıdır.

Etkin Bir Borç Yönetiminin Uygulanması

Dış borç yönetiminin kapsamına, daha önceden yapılmış olan dış borçların servis ödemelerinin plan ve programlarının yapılması ile sözkonusu olabilecek yeni borçlanmaların politikalarının belirlenmesi girmektedir.

Dış borç yönetiminin en önemli şartı dış borç verilerinin ve gerekli istatistiklerin güncel, sistematik ve ayrıntılı olarak tutulmasıdır. Merkez Bankası periyodik olarak borçlardaki gelişmeleri nitel ve nicel olarak değerlendirerek resmi kuruluşlara

göndermelidir. Ayrıca çapraz kurların değişmesiyle borç stokunda dolar bazında meydana gelen değişmelerin de yayınlanması ödemeler bilançosu ile borç stoku artışı arasında ilişki kurulmasını kolaylaştıracaktır.

“Çağdaş bir yönetim biçimi ile dış borçlar ve borçlanma izlenmeli ve denetlenmelidir. Merkez Bankası, Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı (HDTM) ve Maliye Bakanlığı’nın koordinasyonu çerçevesinde makro ve mikro seviyede dış borçlanma stratejisi ve yıllık planları yapılarak, borç yönetiminde nihai sorumluluk tek otorite (Merkez Bankası) ye verilmesi de faydalı olabilir. Dış kredilerin verimlilik, kullanım, etkinlik kriterlerine uygunluğu DPT tarafından denetlenebilir. Maliye Bakanlığı bütçe kriterine uygunluğu ve Merkez Bankası ise transfer kriterine uygunluğu alanlarında görev alabileceklerdir. HDTM dünya ticaretini yakından takip etmeli, alacağı sinyallere göre dış ticaretin yönlendirilmesinde etkin rol yüklenmelidir. Türkiye’nin dış ticaret hadlerinin kötüleşmesinden zarar görmemesi için, uygun ihracat sanayinin kurulması ve ithal ikamesinin teşviki doğrultusundaki çalışmalar DPT ve HDTM koordinasyonunda yürütülebilir” (PARASIZ, 1988, s.134).

Dış borç yönetimi ülke içindeki birçok kurum ve kuruluşu ilgilendirdiği gibi dünya ekonomisini de kapsamına alan çok boyutlu bir iktisadi olaydır. Bu nedenle bu kuruluşlar arasında sağlıklı ve akıcı bir bilgi alışverişinin olmasını gerektirmektedir.

Diğer Alternatif Çözüm Önerileri

Borç krizinin çözümü konusunda iyimser iktisatçılardan Fisher, borçlu ülkelerin finans piyasalarından düşük faizli kredi bulabildiklerinde borç sorununun çözümlenebileceğini savunmaktadır. Ancak, bir kriz durumuna düşmemek için borçlu ülkelerin normal kredi bulabilmeleri yanında bu kredileri verimli kullanabilmeleri de gerekmektedir. Borç sorununun çözümü için gelişmekte olan ülkelerin borçlarının tamamını ortadan kaldırmalarına gerek yoktur. Borç probleminden kaçınmanın anlamı, ülkenin şimdiki ve gelecekteki durumuna göre, borçlarını aksatmadan ödeyebileceği bir kapasitede tutmasıdır.

Dış borçların daha düşük faizli yeni borçlarla ya da daha uzun vadeli borçlarla değiştirilmesi de borç yükünü azaltabilecek bir başka çözüm olabilir.

“Dış borç krizine getirilen yaklaşımlardan bir diğeri ikincil piyasadan yararlanarak borçlarda bir indirim sağlanması ve vadesi gelen anapara ve faiz ödemelerinde bir kolaylığın getirilmesidir. Borçlarla ilgili ikincil piyasa, borçların belirli bir iskontoyla tekrar satıldığı veya değiştirildiği bir piyasadır. Borç ödemelerini durduran bir ülke, borç ödemelerinde bir indirim veya kolaylığın sağlanması durumunda tekrar borç ödemelerinde bulunabilir. Bu durum, alacakların azalması nedeniyle, alacaklı tarafı aleyhine bir görüntü verebilir. Fakat, ödemelerin durdurulması sonucu herhangi bir alacağın tahsil edilemeyeceği düşünüldüğünde, bir indirim sonucu alacakların tekrar tahsil edilmesi imkanının doğması da alacaklı ülkelerin yararınadır. Aynı zamanda borçları azaldığı için de borçlu ülke yarar sağlayacaktır” (ULUSOY, 1994, s.37-38). Ancak bu teknikte, borçların ikinci piyasada oluşan fiyattan geri satın alınması için peşin ödeme yapılması gerekmektedir. Borç miktarının büyüklüğüne göre de peşin ödenen miktar fazlaşacaktır. Bu nedenle, çok borçlu ülkelerin bu teknikten faydalanmaları resmi çok uluslu kuruluşlarca ve sanayileşmiş ülkelere sağlanacak finansal kaynaklarla yakından ilgilidir.

Borç-özsermaye değişimi tekniği de uygulama alanı oldukça fazla olan bir yöntemdir. Ülkelerin ekonomi politikalarıyla yakından ilgili olan bu tekniğin kullanılması, özellikle kamu sektörünün özelleştirilmesi yönünde politika uygulayan ülkelerde sıkça kullanılmaktadır.

Sonuç olarak araştırmadan elde edilen sonuçlar Türk ekonomisinin dış borçlarının hızlı bir artış gösterdiğini ortaya koymaktadır. Yabancı sermaye ithali ile elde edilen dış kaynakların milli geliri artış hızının çok yüksek olmadığı ve marjinal tüketimin de yüksek olduğu gözönünde tutulduğunda, elde edilen potansiyel fazla ile borç servisi ödemeleri ve yurtiçi tasarrufların yapılabilmesi için yeterli imkan yaratılamadığı söylenebilir. Kamu harcamaları verimli olmadığı gibi yatırımları da genellikle altyapı yatırımları olması nedeniyle döviz kazandırıcı ve dolaylı etkileri

uzun vadede ortaya çıkabilecektir. Bunu telafi edecek özel sektör yatırımlarının ise yeterli olmadığı söylenebilir. Yani dış borçlanmanın Türk ekonomisi üzerindeki olumsuz etkileri, dış borçlanma ile elde edilen gelirin verimli alanlarda kullanılmamasından ve kısa vadeli borçlanmanın hızlı bir şekilde artışından kaynaklanmaktadır.

KAYNAKLAR

1. AKGÜÇ, Öztin, “Türkiye’nin Dış Borçları”, Cumhuriyet Gazetesi, 25/04/1997, s.6
2. BECKERMAN, Paul, “External Debt and Growth: The Debt Stabilizing Real Growth Rate”, Journal of Developing Areas, 28(2), Ocak 1994, s.229-235
3. BLEANEY, Michael, “Debt, Adjustment and Recovery”, World Economy, Mayıs 1996, s.367-378
4. BÜYÜK LAROUSSE, cilt:6, s.3125
5. CANDEMİR, H. Baturalp, “External Debt and Internal Transfer Problem, The Case of Turkey: 1980-1990”, Araştırma Genel Müdürlüğü Tartışma Tebliğleri, Ankara, Kasım1995
6. CANGÖZ, M.Coşkun, “Dış Borçların Macroeconomik Dengelerle Etkileşimi”, Hazine Dergisi, Ekim 1996, Sayı:4, s.1-28
7. CANGÖZ, M. Coşkun, “Borçlulara Göre Dış Borç Stoku”, <http://www.treasury.gov.tr/stat/ti71.htm>; “Alacaklılara Göre Dış Borç Stoku”, <http://www.treasury.gov.tr/stat/ti72.htm>, 1998
8. CANSIZLAR, Doğan, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Devlet Dış Borçları (1923-1950)”, Maliye Dergisi, Ocak-Nisan 1997, Sayı:124, s.13-23
9. CELASUN, Merih – RODRİK, Dani, “Turkish Experience with Debt: Macroeconomic Policy and Performance”, National Bureau of Economic Reseach Project Report, 1988, s. 193-209
10. CEYHUN, Fikret, “Turkey’s Debt Crises in Historical Perspectives: A Critical Analysis”, ODTÜ Gelişme Dergisi, Cilt:19, Sayı:1, 1992, s.9-48”
11. EVGİN, Tülay, “Dış Borçlarımız” Hazine Dergisi, Ekim 1996, Sayı:4, s.71-87

12. FRENKEL, Jacob A., DOOLEY, Michael P., WICKHAM, Peter, Analytical Issues in Debt, International Monetary Fund, 1989
13. GEDİKLİ, Bülent, “Türkiye’de Dış Borç Sorunu ve İktisadi Büyüme”, Maliye Dergisi, Ocak-Nisan 1997, Sayı:124, s.24-38
14. GÜNÇAVDI, Öner, Dış Ticaretin Azgelişmiş Ülkelerdeki ve Türkiye’deki Rolü ve Türk Ekonomisinin İthalatını Belirleyen Faktörler, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, Ocak 1990
15. GÜNGÖR, Tevfik, “Dış Borç Nasıl Artıyor?”, Dünya Gazetesi, 20 Ocak 1998, s.3
16. DİE, Türkiye Ekonomisi İstatistik ve Yorumlar: Temmuz-Ağustos 1996, Kasım 1996, Ankara
17. DİE, Dış Ticaret İstatistikleri 1993, Mart 1995, Ankara
18. DİK, Saime, “Dış Borçlanmada Zor Günler Mi Geliyor?”, Ekonomik Trend, Aralık 1996; s.16-18
19. DPT, Türkiye Temel Ekonomik Göstergeler, Haziran 1997, Şubat 1993
20. DPT, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-1997), Mart 1997
21. FINDIKÇIOĞLU, Gündüz, “Döviz Cinsinden Borçlanma Üzerine”, İktisat Dergisi, Eylül 1996, Sayı:359, s.71-74
22. Hazine Müsteşarlığı, Dış Borçlar Bülteni, Haziran 1996
23. ISO, Türkiye Ekonomisi 1998, Mart 1998, s.27
24. İTO, Ekonomik Rapor, Yayın No: 1992-30; Yayın No: 1995-4; Yayın No: 1996-3
25. KAZGAN, Gülten Prof.Dr., Ekonomide Dışa Açık Büyüme, İstanbul, 1988

26. KAZGAN, Haydar, “Borçlarına Sadık Ülke Türkiye”, Sosyal Bilimler Dergisi, Temmuz 1995, Cilt:2, Sayı:1, s.2-5
27. KARLUK, S.Rıdvan, Doç.Dr., “Türk Ekonomisinde Dış Açık Sorunu ve Bu Açığın Bazı Ülkelerle Karşılaştırılması”, Eskişehir İktisadi ve Ticari ilimler Akademisi Dergisi, 16(2), Haziran 1980, s.214-231
28. KILIÇ, Alaattin, Türkiye’nin Dış Ticaret Politikaları, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, Temmuz 1992
29. KOLÇAK, Menşure, Yrd.Doç.Dr., “Türkiye’de Devlet Borçlarının Yükü”, Banka ve Ekonomik Yorumlar, Kasım 1997, s.34
30. MEHRAN, Hassanali, “Dış Borç Yönetimi”, Banka ve Ekonomik Yorumlar, Haziran 1986, Sayı:6, s.35-39
31. MERİÇ, Metin Dr., “Dış Borçlanmanın Yatırımlar Üzerindeki Etkisi”, Dış Ticaret Dergisi, Sayı:7, Ekim 1997, s:98-109
32. OKTAR, Suat, “Uluslararası Borç Krizi Aşılabildi mi?”, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt:10, Sayı:1-2, 1995, s.115-119
33. ÖKTEM, Ayşe, “Çeşitli Ülkelerde Dış Borç Yönetimi”, Hazine ve Dış Ticaret Dergisi, Haziran 1985, Sayı:2, s.23-26
34. ÖZEROĞLU, Ali İhsan, “Osmanlı’dan Günümüze Dış Borçlar”, Finansal Forum, 16 Ekim 1997; s.5; 23 Ekim 1997, s.5; 30 Ekim 1997, s.5
35. PARASIZ, M.İlker, Prof.Dr., Kriz Ekonomisi, Bursa, Eylül 1996
36. SAYILGAN, Şevket Dr., “Türkiye’nin Cari İşlemler Bilançosu ve Dış Borçlar (Politikalar)”, Banka ve Ekonomik Yorumlar, Ocak 1998, Sayı:35, s.5-17
37. TCMB, Recent Developments in Turkish Economy, Kasım 1994, s.13-43
38. TEKELİ, İlhan, İLKİN, Selim, Para ve Kredi Sisteminin Oluşumunda bir Aşama, TCMB, Ankara, 1997

39. THOMAS, M.Klein, "External Debt Management", The World Bank, Washington, s.2-9
40. TOBB, İktisadi Rapor 1990, Ankara 1990
41. TOGAN, Sübidey, Prof.Dr., OLGUN, Hasan, Prof. Dr., AKDER, Halis, Prof.Dr., Report on Developments in External Economic relations of Turkey, Eylül 1988, s.55-69
42. ULUSOY, Ahmet, Yrd.Doç.Dr., "Gelişmekte Olan Ülkelerin Dış Borç Sorunuyla İlgili Son Gelişmeler", İktisat İşletme ve Finans, Ekim 1994, Sayı:103, s.39-45
43. UZUNOĞLU, Sadi, Doç.Dr., "Devlet Dış Borçlara Garanti Veriyor Mu?", Ekonomik Trend, Mart 1996, s.38-40
44. UGAN, Füsun Çelebi, Debt Management Policies in Turkey, Mart 1997,
45. YILDIZ, Rıfat, Yrd.Doç.Dr., Dış Borçlanma ve Türkiye'nin Dış Borçlarının Tahlili, Erzurum, 1988
46. YÖNEZER, Nurhan; "Yüksek Notu Alanlardan Daha Ucuz Borçlanıyoruz.", Capital Dergisi, Temmuz 1997, s.58-60

ÖZGEÇMİŞ

1973 yılında Merzifon'da doğdu. İlk ve orta öğrenimini, babasının görevi nedeniyle ülkenin değişik şehirlerinde ve liseyi Merzifon Lisesi'nde tamamladı. 1990-1991 öğretim yılında girdiği İstanbul Teknik Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksek Okulu'nda bir akademik yıl süreli İngilizce Hazırlık Programı'na devam etti. 1991-1992 öğretim yılında başladığı İşletme Fakültesi, İşletme Mühendisliği Bölümü'nden 1994-1995 öğretim yılında mezun oldu. Aynı yıl yüksek lisans eğitimi amacıyla İstanbul Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Yüksek Lisans Programına başladı. Şu anda Osmanlı Bankası Bilgi Sistemleri ve Teknolojisi Departmanı'nda Sistem Analisti olarak çalışmaktadır.